

16180

15 CM

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

MILENIJSKOJ IZLOŽBI

У БУДИМПЕШТИ

GODINE 1896.

*

IZDANJE

IZLOŽBENOG UREDA БОС. HERC. ZEMALJSKE VLADE.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

НА МИЛЕНИЈСКОЈ ИЗЛОЖБИ

У БУДИМПЕШТИ

ГОДИНЕ 1896.

*

ИЗДАЊЕ

ИЗЛОЖБЕНОГ УРЕДА БОС. ХЕРЦ. ЗЕМАЛЈСКЕ ВЛАДЕ.

БИХАЋ СОУДНОСКОДОДУЧЕНО ТРАДАЦИЈА (БОГДАЧЕСКИ 23)

16180

15 cm

Biblioteka grada Sarajeva

Sarajevska
S
TT 1.31
061.411:138(497.151*10*10851)
0116180

PORISS *

UVOD.

Nekadašnja kraljevina Bosna, što ju na sjeveru dijeli Sava od Hrvatske i Slavonije, na zapadu Drina od Srbije, međaši na zapadu Dinarskim Alpama i Unom, a na jugu se prislana na sjevernu granicu Hercegovine, koja se na istoku proteže do Crne Gore, na zapadu do Dalmacije, dokim joj najjužniji rt siže u morski zaljev katarski.

Pogled na kartu Bosne i Hercegovine odaje nam u prvi mah njihov izraziti brdoviti značaj, kako odista čitavo područje u obsegu od 51.027 km^2 , izuzevši u sjevernoj Bosni ležeću Posavinu, koju valja smatrati nastavkom slavonske savske nizine, sačinjava više ili manje divlje romantično gorje, samo gdje gdje isprekidano većim ili manjim visočinama ili dolinama rijeka. Vanredno slikovite formacije toga gorja, što osobito u Hercegovini izazivlje udivljenje turista, kojima se broj od godine do godine pnoži, izvoštice su toj zemlji naziv „ilirske Švicarske“.

Razmegja vode, koja dolazi iz Uilice planine, označuje ne samo općenitu najveću visinu zemlje, nego istodobno i političnu i klimatičnu granicu između Bosne i Herce-

Grupa I
3729
Hb 29

Nekadašnja kraljevina Bosna, što ju na sjeveru dijeli Sava od Hrvatske i Slavonije, na zapadu Drina od Srbije, međaši na zapadu Dinarski Alpama i Unom, a na jugu se prislana na sjevernu granicu Hercegovine, koja se na istoku proteže do Crne Gore, na zapadu do Dalmacije, dokim joj najjužniji rt siže u morski zaljev katarski.

Pogled na kartu Bosne i Hercegovine odaje nam u prvi mah njihov izraziti brdoviti značaj, kako odista čitavo područje u obsegu od 51.027 km^2 , izuzevši u sjevernoj Bosni ležeću Posavinu, koju valja smatrati nastavkom slavonske savske nizine, sačinjava više ili manje divlje romantično gorje, samo gdje gdje isprekidano većim ili manjim visočinama ili dolinama rijeka. Vanredno slikovite formacije toga gorja, što osobito u Hercegovini izazivlje udivljenje turista, kojima se broj od godine do godine pnoži, izvoštice su toj zemlji naziv „ilirske Švicarske“.

Razmeđa vode, koja dolazu iz Uilice planine, označuju ne samo općenitu najveću visinu zemlje, nego istodobno i političnu i klimatičnu granicu između Bosne i Hercegovine.

BIBLIOTEKA
GRADA SARAJEVA
ODJELJENJE 1

govine, koje se zemlje bitno razlikuju i svojim gorovitim značajem.

Dočim naime bosanske gore imaju manje više značaj planina, to je Hercegovina izrazita, podzemnim špiljama i špiljastim riječima karakterizovana krš.

Prama jugu se tlo svendilj diže; većinom plodne i dobro napućene visočine dižu se 300—1200 m. nad morem; šljemena visoka su 800 do 2000 m.; pojedini vrhunci visoki su 2200 do skoro 2400 m. (Čvrsnica 2227 m., Maglić 2390 m.). U Hercegovini je podneblje pretežno oceansko i suho, u Bosni skroz kontinentalno, ponajviše mokro i ekstremno. Bosansko i hercegovačko gorje, izuzevši zapadni dio, kojemu je nekadaće bogatstvo drva uništeno kolosalnom brodogradnjom Mletaka, obrasio je beskrajnim, većinom suvishim, korisnom i divljom zvjeradi svake vrste oživljenim šumama, među kojima je na mnogim mjestima nači silne, sjekirov još netaknute prašume.

Drveće tih šuma je poglavito hrast, bukva i jela; uz to imaju često i raznih vrsta bora i omorike, javora, jasena, lijeske i tako dalje.

U dubinama kriju gore neiscrpljivo blago izvrsna željeza, bakra i mangana, uz to u velikim množinama i ugljena.

Upravo fenomenalno je obilje željeznih ruda bosanskog gorja u okolini Vareša, te je bosansko željezo do najnovijeg vremena, kada su se vrata balkanskih zemalja otvorila srednjoevropskoj industriji, na čitavom evropskom istoku bilo tražena i skupo plaćena roba.

koje se zemlje bitno razlikuju i svojim gorovitim značajem.

Dochim naime bosanske gore imaju manje više značaj planina, to je Hercegovina izrazita, podzemnim špiljama i špiljastim riječima karakterizovana krš.

Prama jugu se tlo sveudilj diže; većinom plodne i dobro napućene visočine dižu se 300—1200 m. nad morem; šljemena visoka su 800 do 2000 m.; pojedini vrhunci visoki su 2200 do skoro 2400 m. (Čvrsnica 2227 m., Maglić 2390 m.) U Hercegovini je podneblje pretežno oceansko i suho, u Bosni kontinentalno, ponajviše mokro i ekstremno. Bosansko i hercegovačko gorje, izuzevši zapadni dio, kojemu je nekadaće bogatstvo drva uništeno kolosalnom brodogradњom Mletaka, obrasio je beskrajnim, većinom suvishim, korisnom i divljom zvjeradi svake vrste oživljenim šumama, među kojima je na mnogim mjestima nači silne, sjekirov još netaknute prašume.

Drveće tih šuma je poglavito hrast, bukva i jela; uz to imaju često i raznih vrsta bora i omorike, javora, jasena, lijeske i t. d.

U dubinama kriju gore neiscrpljivo blago izvrsna željeza, bakra i mangana, uz to u velikim množinama i угљена.

Upravo fenomenalno je obilje željeznih ruda bosanskog gorja u okolini Vareša, te je bosansko željezo do najnovijeg vremena, kada su se vrata balkanskih zemalja otvorila srednjoevropskoj industriji, na čitavom evropskom istoku bilo tražena i skupo plaćena roba.

Polja, što se poput terasa usporedice sa glavnom gorskom prugom grupiraju, opkoljena brdinama, izderanim dubokim kršovitim špiljama, manjkava vegetacija, velika, kadšto potpuna oskudica vode karakteristična su obilježja krasgorja. Često vrlo znatna polja, u jeseni i proljeću redovito poplavljena, sa ubavim livadama, a na višim mjestima sa plodnim oranicama, predstavljaju oaze u kršnim pustarama krasa, gdje se vaskolik pojlodjelski život obližnjih krajeva koncentriira.

Najveća su i najznamenitija polja u Bosni: Livno, Glamoč, Kupres i Županjac, a u Hercegovini: Nevesinje, Gacko i Mostarsko polje.

Naprotiv tim kršnim regijama natapaju ostale dijelove zemlje sad više sad manje znatne rijeke i potoci, koji sačinjavaju sad uže sad šire suvisle dolinske mreže, koje pružaju rataru plodne njive i dopuštaju laku naravnu komunikaciju.

Osim Save, koja je počevši od Siska u Hrvatskoj brodiva i koja optiče sjevernu stranu Bosne, glavna je rijeka Bosna, koja je i zemlji dala ime. Ova rijeka izvire u neposrednoj blizini glavnoga grada Sarajeva velikom silom iz Igman-gorja, te siječe Bosnitačno sredinom od juga prama sjeveru, dok kod Šamea utiče u Savu, koja se opet, poprimiv mnogo pritoka, od kojih su najznamenitiji Una sa Sanom, Vrbas i Drinu, izlijeva u Dunav, odnosno u Crno More, dočim Neretva one vode, što izviru u hercegovačkom gorju, i koje gore označena razmeđa dijeli od dunavskih voda, spajajući modroj Adrijiji.

Polja, što se poput terasa usporedice sa glavnom gorskou prugom grupiraju, opkoljena brdinama, izderanim dubokim kršovitim špiljama, manjkava vegetacija, velika, kadšto potpuna oskudica vode karakteristična su obilježja krasgorja. Često vrlo znatna polja, u jeseni i proljeću redovito poplavljena, sa ubavim livadama, a na višim mjestima sa plodnim oranicama, predstavljaju oaze u kršnim pustarama krasa, gdje se vaskolik pojlodjelski život obližnjih krajeva koncentriira.

Najveća su i najznamenitija polja u Bosni: Livno, Glamoč, Kupres i Županjac, a u Hercegovini: Nevesinje, Gacko i Mostarsko polje.

Naprotiv tim kršnim regijama natapaju ostale dijelove zemlje sad više sad manje znatne rijeke i potoci, koji sačinjavaju sad uže sad šire suvisle dolinske mreže, koje pružaju rataru plodne njive i dopuštaju laku naravnu komunikaciju.

Osim Save, koja je počevši od Siska u Hrvatskoj brodiva i koja optiče sjevernu stranu Bosne, glavna je rijeka Bosna, koja je i zemlji dala ime. Ova rijeka izvire u neposrednoj blizini glavnoga grada Sarajeva velikom silom iz Igman-gorja, te siječe Bosnitačno sredinom od juga prama sjeveru, dok kod Šamea utiče u Savu, koja se opet, poprimiv mnogo pritoka, od kojih su najznamenitiji Una sa Sanom, Vrbas i Drinu, izlijeva u Dunav, odnosno u Crno More, dočim Neretva one vode, što izviru u hercegovačkom gorju, i koje gore označena razmeđa dijeli od dunavskih voda, spajajući modroj Adrijiji.

U tim vodama nalaze se sve vrste plemenitijih slatkovodnih riba Evrope, počevši od čedne pastrme do znatnog soma i jesetre u tolikoj množini, da godinice rastući ribolov jedva umanjuje njihov broj.

Polag podnebnih prilika spada Bosna i Hercegovina u umjereni pojas srednje Evrope. Ipak je podneblje tih provincija tim, što je bitna razlika u dnevnoj i noćnoj temperaturi, što se vrijeme prečesto mijenja, radi strogosti zime i uslijed dubokoga, često puta svaku komunikaciju sprečavajućeg snijega, izuzevši savske nizine i zapadne dublje krajeve Hercegovine, unatoč južnomu položaju, prije oštro, nego blago, ni ne spominjući elementarnom silom i ledenim dahom sa visina bjesneću boru, koja je napokon samo specijalitet kršovitih regija.

Uz ovakove prirodne prilike morao je neizbjježivo uzrasti narod jedar i snažan, a takvi su zaista ljudi u gorovitim krajevima Bosne i Hercegovine; pravi brgjani sa svim manama i krijeponstima istih. Uslijed vječne borbe sa svim nepogodama prirode i sa divljom žvjeradi šuma, uslijed beskrajnih nutarnjih i vanjskih smutnja vični ne pustiti oružja iz ruke, spaja to veliko, lijepo i jedro pleme sa nevjerojatnom skromnošću neumornu ustrajnost i stoga sačinjava već mnogo godina vrlo dragocjeni i milovidni dio obrambene sile austro-ugarske monarhije.

Pošten, gostoljubiv i miroljubiv, posjeduje Bošnjak i Hercegovac, poput svih jugoslavenskih naroda visoki stupanj prirodne inteligen-

U tih vodama nalaze se sve vrste plemenitijih slatkovodnih riba Evrope, počevši od čedne pastrme do znatnog soma i jesetre u tolikoj množini, da godinice rastući ribolov jedva umanjuje njihov broj.

Polag podnebnih prilika spada Bosna i Hercegovina u umjereni pojas srednje Evrope. Ipak je podneblje tih provincija tim, što je bitna razlika u dnevnoj i noćnoj temperaturi, što se vrijeme prečesto mijenja, radi strogosti zime i uslijed dubokog, često puta svaku komunikaciju sprečavajućeg snijega, izuzevši savske nizine i zapadne dublje krajeve Hercegovine, unatoč južnomu položaju, prije oštro, nego blago, ni ne spominjući elementarnom silom i ledenim dahom sa visina bjesneću boru, koja je napokon samo specijalitet kršovitih regija.

Uz ovakove prirodne prilike morao je neizbjježivo uzrasti narod jedar i snažan, a takvi su zaista ljudi u gorovitim krajevima Bosne i Hercegovine; pravi brgjani sa svim manama i krijeponstima istih. Uslijed vječne borbe sa svim nepogodama prirode i sa divljom žvjeradi šuma, uslijed beskrajnih nutarnjih i vanjskih smutnja vični ne pustiti oružja iz ruke, spaja to veliko, lijepo i jedro pleme sa nevjerojatnom skromnošću neumornu ustrajnost i stoga sačinjava već mnoga godina vrlo dragocjeni i milovidni dio obrambene sile austro-ugarske monarhije.

Pošten, gostoljubiv i miroljubiv, posjeduje Bošnjak i Hercegovac, poput svih jugoslavenskih naroda visoki stupanj prirodne inteligen-

cije, koja ih čini uporabivima za privredni posao, ma da po pravom orientalskom običaju muškarci svaljivaju muke života po mogućnosti na žene, koje po svoj prilici toga radi i jer se prerano razviju, brzo staraju i jedva što su postale majkama, već gube čar mladosti.

Da se bolje razumiju današnji odnosi tih zemalja, valja da iznesemo kratak osrt povjesnog im razvijka.

Prastanovnicima Bosne, koja je sačinjavala dio rimske provincije Dalmacije, imadu se smatrati ilirska plemena. U prvom vijeku pr. Kr. podjarmiše Rimljani zemlju, koja je sačinjavala dio Dalmacije, dok se nije rimsko carstvo razdvojilo, kojom je prilikom pripala bizantinskoj polovini.

Tečajem prvih šest vijekova mijenjala je zemlja uslijed toga, što su se uzastopce doselili Kelti, Goti i Avari, opetovanu etnografsko svoje lice, dok je doseljenjem današnjeg slavenskog plemena, koje je slijedilo u sedmom vijeku, na dulje vrijeme zadobila stalno obilježje.

U okružja razdijeljena zemlja, kojom su vladali domaći župani, kojih su se granice prama susjednim hrvatskim i srpskim državama često mijenjale, priznavaše gospodstvo bizantinskog carstva, sve dotle, dok isto nije u XIII. vijeku nakon Emanuela Velikoga oslabilo.

U XIII. stoljeću vladaju zemljom neodvisni domaći »bani«. U IX. vijeku predobi pučanstvo za kršćansku vjeru na istoku upliv bizantinskog, a u zapadnim krajevima rimskog svećenstva, nu iz

niye, koja ih čini uporabivima za svaki privredni posao, ma da po pravom orientalskom običaju muškarci svaljivaju muke života po mogućnosti na žene, koje po svoj prilici toga radi i jer se prerano razviju, brzo staraju i jedva što su postale majkama, već gube čar mladosti.

Da se bolje razumiју današnji odnosi tih zemalja, valja da iznesemo kratak osrt povjesnog im razvijka.

Prastanovnicima Bosne, koja je sačinjavala dio rimske provincije Dalmacije, imadu se smatrati ilirska plemena. U prvom vijeku pr. Kr. podjarmiše Rimljani zemlju, koja je sačinjavala dio Dalmacije, dok se nije rimsko carstvo razdvojilo, kojom je prilikom pripala bizantinskoj polovini.

Tečajem prvih šest vijekova mijenjala je zemlja uslijed toga, što su se uzastopce doselili Kelti, Goti i Avari, opetovanu etnografsko svoje lice, dok je doseljenjem današnjeg slavenskog plemena, koje je slijedilo u sedmom vijeku, na dulje vrijeme zadobila stalno obilježje.

U okružja razdijeljena zemlja, kojom su vladali domaći župani, kojih su se granice prama susjednim hrvatskim i srpskim državama često mijenjale, priznavaše gospodstvo bizantinskog carstva, sve dotle, dok isto nije u XIII. vijeku nakon Emanuela Velikoga oslabilo.

U XIII. stoljeću vladaju zemljom neodvisni domaći »bani«. U IX. vijeku predobi pučanstvo za kršćansku vjeru na istoku upliv bizantinskog, a u zapadnim krajevima rimskog svećenstva, nu iz

poganske dobe potičeće tradicije učiniše, da se vjera tu nije mogla bez zaprke u potpunoj čistoci razviti i da nije donijela zemlji željena blagoslova, već se pod uplivom susjedne Bugarske pojavi nova vjera Bogumila ili Patarena, osnovana na dualističkom temelju dobrog i ludog principa, koja je postala vrelom beskrajnih gragjanskih ratova i krvoproljeća.

U jednu ruku uslijed toga, što su bosanski vladari svojevoljno nagnjali k Ugarskoj, tražeći tim načinom da se oslobođe bizantskog gospodstva, u drugu ruku uslijed križarskih vojna, što su ih ugarski kraljevi opetovano vodili protiv Bogumila, dogje zemlja u sve užu svezu s kraljevima Ugarske, od kojih je već Béla II. u XIII. vijeku nosio naslov »rex Ramae« (po istoimenom pritoku Neretve i pokrajini, koju isti natapao). Počam od Béle IV. vindiciрали su si kraljevi Ugarske vazda gospodstvo nad Bosnom. U XIV. stoljeću znali su ipak domaći vladari iz kuće Kotromanić (nazvane po ute-meljitelju iste, barunu Stjepanu Kotromaniću), mudrom, sa tolerancijom napram raznim vjerskim sektama u zemlji spojenom politikom, koja je radila oko sjedinjenja i koncentracije domaćeg plemstva, ne samo to gospodstvo učiniti iluzornim, već su postepeno raširili i granice svoje zemlje. — Uza sve to ipak su se trsili, da sa moćnom susjednom državom žive u prijateljskom odnošaju i da si sačuvaju njenu sklonost. Dokazom, da je odnošaj taj bio odista vrlo usrdan, neka služi okolnost, što je kralj Ljudevit I. oženio Jelisavu, kćer

tradicije učinjeno, da se vjera ta niye mogla bez zaprke u potpunoj čistoći razviti i da nije donijela zemlji željena blagoslova, već se pod uplivom susjedne Bugarske pojavi nova vjera Bogumila i/ili Hugarske, osnovana na dualističkom temelju dobrog i ludog principa, koja je postala vrelom beskrajnih gragjanskih ratova i krvoproljeća.

U jednu ruku uslijed toga, što su bosanski vladari svojevoljno nagnjali k Ugarskoj, tražeći tim načinom da se oslobođe bizantijskog gospodstva, u drugu ruku uslijed križarskih vojna, što su ih ugarski kraljevi opetovano vodili protiv Bogumila, doje zemlja u sve užu svezu s kraljevinama Ugarske, od kojih je već Béla II. u XIII. vijeku nosio naslov »rex Ramae« (po istoimenom pritoku Neretve i pokrajini, koju isti natapao). Počam od Béle IV. vindiciрали su si kraljevi Ugarske vazda gospodstvo nad Bosnom. U XIV. stoljeћu znali su ipak domaći vladari iz kuće Kotromanić (nazvane po ute-meljitelju iste, barunu Stjepanu Kotromaniću), mudrom, sa tolerancijom napram raznim vjerskim sektama u zemlji spojenom politikom, koja je radila oko sjedinjenja i koncentracije domaćeg plemstva, ne samo to gospodstvo učiniti iluzornim, već su postepeno raširili i granice svoje zemlje. — Uza sve to ipak su se trsili, da sa moćnom susjednom državom žive u prijateljskom odnošaju i da si sačuvaju njenu sklonost. Dokazom, da je odnošaj taj bio odista vrlo usrdan, neka služi okolnost, što je kralj Ljudevit I. oženio Jelisavu, kćer

bana Stjepana Kotromanića, dočim je nečak ovoga, Tvrtko I., poslije prvi kralj bosanski, u početku svoje vladavine u svom naslovnom riječi »Dei et regis Hungariae gratia Banus Bosniae«. To potonjeg ipak nije priječilo, da je kašnje, kada su Ljudevita i/ili poslovi, naročito opetovane razmirice sa objesnim srpskim carem Dušanom toliko zaokupili, da bosanskim poslovima nije više mogao posvetiti nužnu pažnju, magjarsko gospodstvo jednostavno ignorirao te se god. 1367. dao prozvati božjom milošću kraljem Bosne.

Nakon smrti svojih moćnih susjednih vladara, Ljudevita i Dušana pogje još dalje, te se u jednu ruku dade okrunuti za srpskoga kralja, u drugu ruku osvoji pak skoro čitavu Dalmaciju i jedan dio Hrvatske, poprimivši sada naslov: kralj Bosne, kralj Srbije i kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ovaj momenat sačinjava kulminaciju u povjesti Bosne; zemlja bijaše postigla vrhunac eja, s kojeg je nakon smrti mudrog svojeg kralja uslijed kratkovidne politike, vjerske intolerancije i sebičnih težnja svojih velikaša progresivnom brzinom srušula u ponor.

Lako je poumljivo, da kraljevi Ugarske nijesu mogli dugo mirno gledati, kako im bosanski kraljevi zauzimanjem jednoga dijela njihova posjeda diraju u njihovu vlast, pak je zbilja kasniji kralj Ugarske i istodobni car Njemačke, Sigismund, proti našljedniku Tvrtkovu, kralju Dabiši, podigao vojnu, koja je završila potpunim porazom potonjega. Pošto se pak listom podigli svi velikaši zemlje, te se je

dochim je nečak ovoga, Tvrtko I., poslije prvi kralj bosanski, u početku svoje vladavine u svom naslovnom riječi »Dei et regis Hungariae gratia Banus Bosniae«. To potonjeg ipak nije priječilo, da je kašnje, kada su Ljudevita i/ili poslovi, naročito opetovane razmirice sa objesnim srpskim carem Dušanom toliko zaokupili, da bosanskim poslovima nije više mogao posvetiti nužnu pažnju, magjarsko gospodstvo jednostavno ignorirao te se god. 1367. dao prozvati božjom milošću kraljem Bosne.

Nakon smrti svojih moćnih susjednih vladara, Ljudevita i Dušana pogje još dalje, te se u jednu ruku dade okrunuti za srpskoga kralja, u drugu ruku osvoji pak skoro čitavu Dalmaciju i jedan dio Hrvatske, poprimivši sada naslov: kralj Bosne, kralj Srbije i kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ovaj momenat sačinjava kulminaciju u povjesti Bosne; zemlja bijaše postigla vrhunac eja, s kojeg je nakon smrti mudrog svojeg kralja uslijed kratkovidne politike, vjerske intolerancije i sebičnih težnja svojih velikaša progresivnom brzinom srušula u ponor.

Jako je poumljivo, da kraljevi Ugarske nijesu mogli dugo mirno gledati, kako im bosanski kraljevi zauzimanjem jednoga dijela njihova posjeda diraju u njihovu vlast, pak je zbilja kasniji kralj Ugarske i istodobni car Njemačke, Sigismund, proti našljedniku Tvrtkovu, kralju Dabiši, podigao vojnu, koja je završila potpunim porazom potonjega. Pošto se pak listom podigli svi velikaši zemlje, te se je

bilo bojati nedoglednog meteža, zadovolji se Sigismund primirjem u Gjakovu, po kojem je Dabiša zadržao gospodstvo nad Bosnom i naslov kralja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali je morao kralja ugarskoga proglašiti baštinicom svih vladalačkih prava nakon svoje smrti.

Faktično nijesu ipak ugarski kraljevi zaposjednuli Bosne nikada sve do Matije Korvina, jer bosanski velikaši, ma da su među sobom vazda živjeli u kavzi, nijesu pod nipošto htjeli inozemskog vladara, a nije bio od uspjeha ni kravni poraz, kojim je Sigismund kašnje svladao kralja Tvrtka Tvrtkovića kod Dobora, gdje su mnogi u sužanjstvo dospjeli bosanski velikaši platili glavom i gdje je i sam kralj pao u magjarsko ropstvo. No dani bosanske samostalnosti bili su odbrojeni, sudska zemlje bijaše odlučena, prijeteća bura približivala se s druge strane, a propast zemlje pospješila je ne-sloga vlastitih sinova, koji su u obranu bogumilske vjere ustali proti vlastitom kralju, koji je tu vjeru potiskivao, i koji su radi zavisti i raznih sebičnih težija živjeli međusobno u vječnoj kravoj borbi.

Osmanska se je vlast od Male Azije sve više širila po balkanskom poluotoku; god. 1453. pada Carigrad u ruke sultana Mehmeda II. Istočno-rimskomu carstvu kućnu zadnji čas. Tursko gospodstvo već davno bilo krvavim zrakama obasulo Bosnu; bosanski velikaši, koji su nastojali da očuvaju zemlju od ugarskih kraljeva, u kratkovidnoj svojoj gluposti nijesu oklje-

ljeni zemlje, te se je bilo bojati nedoglednog meteža, zadovolji se Sigismund primirjem u Bakovu, po kojem je Labiniša zadržao gospodstvo nad Bosnom i naslov kralja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali je morao kralja ugarskoga proglašiti baštinicom svih vladalačkih prava nakon svoje smrti.

Faktično nijesu ipak ugarski kraljevi zaposjednuli Bosne nikada sve do Matije Korvina, jer bosanski velikaši, na da su među sobom vazda živjeli u kavzi, nijesu pod nipošto htjeli inozemskog vladara, a nije bio od uspjeha ni kravni poraz, kojim je Sigismund kašnje svladao kralja Tvrtka Tvrtkovića kod Dobora, gdje su mnogi u sužanjstvo dospjeli bosanski velikaši platili glavom i gdje je i sam kralj pao u magjarsko ropstvo. No dani bosanske samostalnosti bili su odbrojeni, sudska zemlje bijaše odlučena, prijeteća bura približavala se s druge strane, a propast zemlje pospješila je ne-sloga vlastitih sinova, koji su u obranu bogumilske vjere ustali proti vlastitom kralju, koji je tu vjeru potiskivao, i koji su poradili zavisti i raznih sebičnih težija živjeli međusobno u vječnoj kravoj borbi.

Osmanska se je vlast od Male Azije sve više širila po balkanskom poluotoku; god. 1453. pada Carigrad u ruke sultana Mehmeda II. Istočno-rimskomu carstvu kućnu zadnji čas. Tursko gospodstvo već davno bilo krvavim zrakama obasulo Bosnu; bosanski velikaši, koji su nastojali da očuvaju zemlju od ugarskih kraljeva, u kratkovidnoj svojoj gluposti nijesu oklje-

vili, da u međusobnim borbama i ustancima proti kralju pozovu pozivu velikog sultana i pomoći.

Ovaj se uzalud nije dao ni moliti, pak su već a XIV. vijeku turske vojske opetovanio prodirale u zemlju.

Tragični svoj konac doživi ova periode bosanske povijesti god. 1463., kada je sultan Fatih Mehmed II. putem, što mu ga je prokrčila kukavština i izdajstvo domaćeg plemstva, prodrio u nesretnu zemlju, te zadnjem kralju Stjepanu Tomaševiću, kojega je Mehmed paša kod Ključa zarobio, odrubio glavu, skučivši zemlju pod jaram osmanskog gospodstva.

U ovoj dobi teške nujde navali veliki ugarski kralj Matija Korvin sa svojim pobjedonosnim četama na osmanlijsku vojsku i susbi ju do preko Fojnice. I opet zasja sunce zapada nad Bosnom; kralj ugarski bio je u faktičnom posjedu pretežnog dijela zemlje, Jajce se brani još 70 godina nadčovječnom snagom protiv navaala Osmanlije. Uzalud. Veliki ugarski kralj bio mrtav, četiri sto godišnja noć ovi zemlji tamnim svojim sjenama daleko preko njezinih granica; Ugarska bijaše god. 1526. kod Mohacha propala.

Istodobno pojavlji se ipak na zapadu nova zvijezda, koja je buduću zoru dugo unapred objavila: ugarsko prijestolje zasjela slavna habsburška dinastija, kojoj je Provinost dosudila misiju, da obrani Ugarsku od posvemašnjeg podjarmljenja, da joj vrati slobodu, da protiv sa zapada prodirućim talasima osmanskog gospodstva podigne nepobjedivi bedem i da tim nači-

u međusobnim borbama i ustancima proti kralju pozovu velikog sultana u pomoći.

Ovaj se uzalud nije dao ni moliti, na su već u XIV. vijeku turske vojske opetovanio prodirale u zemlju.

Tragični svoj konac doživi ova perioda bosanske povijesti god. 1463., kada je sultan Fatih Mehmed II. putem, što mu je prokrčila kukavština i izdajstvo domaćeg plemstva, prodrio u nesretnu zemlju, te zadnjem kralju Stjepanu Tomaševiću, kojega je Mehmed paša kod Ključa zarobio, odrubio glavu, skučivši zemlju pod jaram osmanskog gospodstva.

U ovoj dobi teške nujde navali veliki ugarski kralj Matija Korvin sa svojim pobjedonosnim četama na osmanlijsku vojsku i susbi ju do preko Fojnice. I opet zasja sunce zapada nad Bosnom; kralj ugarski bio je u faktičnom posjedu pretežnog dijela zemlje, Jajce se brani još 70 godina nadčovječnom snagom protiv navaala Osmanlije. Uzalud. Veliki ugarski kralj bio mrtav, četiri sto godišnja noć ovi zemlji tamnim svojim sjenama daleko preko njezinih granica; Ugarska bijaše god. 1526. kod Mohacha propala.

Istodobno pojavlji se ipak na zapadu nova zvijezda, koja je buduću zoru dugo unapred objavila: ugarsko prijestolje zasjela slavna habsburška dinastija, kojoj je Provinost dosudila misiju, da obrani Ugarsku od posvemašnjeg podjarmljenja, da joj vrati slobodu, da protiv sa zapada prodirućim talasima osmanskog gospodstva podigne nepobjedivi bedem i da tim nači-

nom pruža civilizaciji krepku zaštiti.

Živo uzbunjeli ratni plameni kod Beća i Budima god. 1683. i 1685. zatim kod Zente, Slankameni i Biograda bili su prvi traci rudeće se zore.

Nazadovanjem osmanlijskog carstva pod konac XVIII. vijeka počele i sveze njegovog jedinstva sveudilj popuštati. Prosvijetljeni turski vladari novog vremena kušali su, da shodnim reformama prilagode upravu svojih zemalja duhu vremena, ali su pri tom naišli na otpor sada za gospodstvom težećih Janjičara, sada opet fanične konservativne vlastele. Uz to se počeli opetovano micati i potlačeni narodi. Zastava buntovnička vijala se mijenjajućom se srećom proti sultanu i njegovim namjesnicima, još jače pako protiv vlastele; reda i zakonitosti sve više nestalo, dok nije napokon buknula posve mašnja anarhija. Naročito u Bosni i Hercegovini bila iščeznula svaka sigurnost života i vlasništva i svaka pravda; trgovini i obrtu ni traga; nije neodragjene; jedan dio kršćanskog pučanstva, izvrgnut faničnoj samovolji, počeo hrpmice bježati u susjednu Hrvatsku i Dalmaciju, dok nije humano shvaćanje berlinskog kongresa povjerilo c. i kr. austro-ugarskoj monarhiji teški, ali i časni mandat, da u Bosni i Hercegovini stvara valjane, zahtjevima duha vremena odgovarajuće odnošaje.

Tečaja kratke okupacije vojne, koja je u sebi krila toliko nepredvidljivih poteškoća, te koja je dovršena dne 4. oktobra 1878. još se svak dosta živo sjeća, a da

nachinom pruža civilizaciji krepku zaštiti.

Živo uzbuknjeli ratni plameni kod Beća i Budima god. 1683. i 1685. zatim kod Zente, Slankameni i Biograda bili su prvi traci rudeće se zore.

Nazadovanjem osmanlijskog carstva pod konac XVIII. vijeka počele i sveze njegovog jedinstva sveudilj popuštati. Prosvijetljeni turski vladari novog vremena kušali su, da shodnim reformama priuлагode upravu svojih zemalja duhu vremena, ali su pri tom naišli na otpor sada za gospodstvom težećih Janjičara, sada opet fanične konservativne vlastele. Uz to se počeli opetovano micati i potlačeni narodi. Zastava buntovnička vijala se mijenjajućom se srećom proti sultanu i njegovim namjesnicima, još jače pako protiv vlastele; reda i zakonitosti sve više nestalo, dok nije napokon buknula posve mašnja anarhija. Naročito u Bosni i Hercegovini bila iščeznula svaka sigurnost života i vlasništva i svaka pravda; trgovini i obrtu ni traga; nije neodragjene; jedan dio kršćanskog pučanstva, izvrgnut faničnoj samovolji, počeo hrpmice bježati u susjednu Hrvatsku i Dalmaciju, dok nije humano shvaćanje berlinskog kongresa povjerilo c. i kr. austro-ugarskoj monarhiji teški, ali i časni mandat, da u Bosni i Hercegovini stvara valjane, zahtjevima duha vremena odgovarajuće odnošaje.

Tečaja kratke okupacije vojne, koja je u sebi krila toliko nepredvidljivih poteškoća, te koja je dovršena dne 4. oktobra 1878. još se svak dosta živo sjeća, a da

bi trebalo pobliže o njemu ovdje govoriti.

* * *

Kako je već na drugom mjestu rečeno, Bosna i Hercegovina mjeri danas u opsegu 51.027 km^2 ; na toj površini stajne po zadnjem popisu pučanstva od god. 1895. — odračunajući u zemlji štacionirano c. i kr. vojništvo — $1,568.092$ duša, na kilometar dolazi dakle 36 duša.

Pogledom na povoljne klimatičke odnose, plodovitost i mnoga pomoćna vrela zemlje, znatan je prirast broja pučanstva moguć, te je pošljedak popisa od god. 1885. i 1895. odista dokazao tendenciju konstantnog prirasta pučanstva. Velika pažnja i mnogobrojne žrtve, što ih uprava posvećuje stvaranju i uzdržavanju zdravstvenih prilika u tim zemljama, sigurno će uz mnoge spasonosne gospodarstvene reforme u tom pravcu blagotvorno i dalje djelovati.

Po vjeri dijeli se pučanstvo ovako:

muhamedanaca . . .	548.632	548.632
istočno-pravoslavnih . . .	673.246	673.246
rimo-katolika . . .	334.142	334.142
izraelsčana . . .	8.213	8.213
ine vjeroispovjeti . . .	3.859	3.859
ukupno		1,568.092
		ukupno

Muhamedanci stajnu pretežno u gradovima i zatvorenim mjestima; glavno im je zanimanje mali obrt i trgovina, uz to su gospodari daleko većeg dijela zemljišta, od kojeg im po našljednom pravu naseljeni kmeti jedan dio, obično

a da bi trebalo pobliže o njemu ovdje govoriti.

* * *

Kako je već na drugom mjestu rečeno, Bosna i Hercegovina mjeri danas u opsegu 51.027 km^2 ; na toj površini stajne po zadnjem popisu pučanstva od god. 1895. — odračunavši u zemlji štacionirano c. i kr. vojništvo — $1,568.092$ duša, na kilometar dolazi dakle 36 duša.

Pogledom na povoljne klimatičke odnose, plodovitost i mnoga pomoćna vrela zemlje, znatan je prirast broja pučanstva moguć, te je pošljedak popisa od god. 1885. i 1895. odista dokazao tendenciju konstantnog prirasta pučanstva. Velika pažnja i mnogobrojne žrtve, što ih uprava posvećuje stvaranju i uzdržavanju zdravstvenih prilika u tim zemljama, sigurno će uz mnoge spasonosne gospodarstvene reforme u tom pravcu i dalje blagotvorno djelovati.

Po vjeri dijeli se pučanstvo ovako:

muhamedanaca . . .	548.632	548.632
istočno-pravoslavnih . . .	673.246	673.246
rimo-katolika . . .	334.142	334.142
izraelsčana . . .	8.213	8.213
ine vjeroispovjeti . . .	3.859	3.859
ukupno		1,568.092
		ukupno

Muhamedanci stajnu pretežno u gradovima i zatvorenim mjestima; glavno im je zanimanje mali obrt i trgovina, uz to su gospodari daleko većeg dijela zemljišta, od kojeg im po našljednom pravu naseljeni kmeti jedan dio, obično

trecinu ploda plaćaju. Sljedbenici obiju kršćanskih vjeroispovijesti bave se ponajviše ratarstvom, nu imade ili u svakom gradu i dosta građana. Naročito oni pravoslavne vjere odavaju vrlo živi smisao za trgovinu i poduzetnički duh, koji ih vodi do značnijih glavnica.

U tom su im jaki takmaci bosanski sefardijski židovi, takozvani Španjoli, potomci španjolskih židova, koji su u XV. i XVI. vijeku iz Španije bježali, po čitavoj se Levanti razgraničili, te koji su vjerske odredbe, običaje i ritualne obrede, svoj jezik i strogu isključivost napram inovjerциma neokrnjeno ušćivali do današnjeg dana. Zvanje im je isključivo trgovina u svakom obliku i svakoj podobi.

* * *

Neprestani bojevi i ustanci u Bosni i Hercegovini u zadnjim decenijama prije okupacije, ne samo da su onemogućili svaki kulturni napredak, već su često puta stvorili upravo bespravne odnosa. Svako utjerivanje poreza provedeno je pomoću oružane sile, davajući povoda krvavim sukobima; oblasne odredbe vršile su se samo dotle, dok se je posluh silom postigavao. O kakovom posluhu, o smislu za pravo i zakon, o ugledu oblasti ne bijaše nigdje ni traga; sveze reda i sigurnosti popuštale sve više, dok konično nije čitav upravni aparat posvema prestao djelovati.

Ove zdvojne odnose uređiti, narod, nevičan redu i posluhu voditi na put morala i reda, uspostaviti ugled i povjerenje u

trećinu ploda plaćaju. Štvedbenici obiju kršćanskih vjeroispovijesti bave se ponajviše ratarstvom, nu imade ili u svakom gradu i dosta građana. Naročito oni pravoslavne vjere odavaju vrlo živi smisao za trgovinu i poduzetnički duh, koji iz vodi do značnijih glavnica.

U tom su im jaki takmaci bosanski sefardijski židovi, takozvani Španjoli, potomci španjolskih židova, koji su u XV. i XVI. vijeku iz Španije bježali, po čitavoj se Levanti razgraničili, te koji su vjerske odredbe, običaje i ritualne obrede, svoj jezik i strogu isključivost napram inovjerциma neokrnjeno ušćivali do današnjeg dana. Zvanje im je isključivo trgovina u svakom obliku i svakoj podobi.

* * *

Neprestani bojevi i ustanci u Bosni i Hercegovini u zadnjim decenijama prije okupacije, ne samo da su onemogućili svaki kulturni napredak, već su često puta stvorili upravo bespravne odnose. Svako utjerivanje poreza provedeno je pomoću oružane sile, davajući povoda krvavim sukobima; oblasne odredbe vršile su se samo dotle, dok se je posluh silom postigavao. O kakovom posluhu, o smislu za pravo i zakon, o ugledu oblasti ne bijaše nigdje ni traga; sveze reda i sigurnosti popuštale sve više, dok konično nije čitav upravni aparat posvema prestao djelovati.

Ove zdvojne odnose uređiti, narod, nevičan redu i posluhu voditi na put morala i reda, uspostaviti ugled i povjerenje u

oblasti, u kratko na razvalinama propalog državnog reda stvoriti svim zahtjevima moderne kulture odgovarajući, stalnu upravu, to bijaše zadaća, koja do duše nije iziskavala krv, ali je svakako tražila truda i vještine, koja nije manja od vojničkog akta okupacije. Zadaću su tu još osobito otešavale opreke i razdori, koji su pučanstvo Bosne i Hercegovine u doba okupacije dijelili u razne tabore, od kojih je svaki, na druge zavidan, mislio na svoje vlastite interese i od nove uprave se nadao ispunjavajući istih.

Ne treba naročito naglasiti, da je valjalo kod prvih organizacionih radnja nove uprave oslanjati se na vojničke pomoćne sile, jedno, jer je bez oružane zaštite ugled oblasti, koji se je prije svega morao ušćuvati, lako mogao štetovati; drugo, jer se čitav upravni aparat nije mogao uspostaviti u pomaknjanju sposobnih elemenata, te je bilo nužno, da se pojedinim četnim zapovjedništvima povjeri vršenje stanovitih administrativnih posala.

Dočim je prijašnja politička razdjelba zemlje ostala netaknuta, kako je pri okupaciji zatečena, povjereni su administrativni i finansijski poslovi c. i kr. vojno-potstajnim zapovjedništvima, a za pomoćne organe podregjeni su im u našu službu preuzeti činovnici prijašnje vlade.

Cim je u cijeloj zemlji uspostavljen mir, a ljudi bili opet počeli gledati za svojom privredom, ukazao se odmah i nedostatak privremenog ovog upravnog aparata, pa je valjalo u brzo uvesti jedinstvenu upravu sa činovnicima,

u kratko na razvalinama propalog državnog reda stvoriti svim zahtjevima moderne kulture odgovarajući, stalnu upravu, to bijaše zadaća, koja doduše nije iziskavala krv, ali je svakako tražila truda i vještine, koja nije manja od vojničkog akta okupacije. Zadaću su tu još osobito otešavale opreke i razdori, koji su pučanstvo Bosne i Hercegovine u doba okupacije dijelili u razne tabore, od kojih je svaki, na druge zavidan, mislio na svoje vlastite interese i od nove uprave se nadao ispunjavajući istih.

Ne treba naročito naglasiti, da je valjalo kod prvih organizacionih radnja nove uprave oslanjati se na vojničke pomoćne sile, jedno, jer je bez oružane zaštite ugled oblasti, koji se je prije svega morao ušćuvati, lako mogao štetovati; drugo, jer se čitav upravni aparat nije mogao uspostaviti u pomaknjanju sposobnih elemenata, te je bilo nužno, da se pojedinim četnim zapovjedništvima povjeri vršenje stanovitih administrativnih posala.

Dochim je prijašnja politička razdjelba zemlje ostala netaknuta, kako je pri okupaciji zatečena, povjereni su administrativni i finansijski poslovi c. i kr. vojno-potstajnim zapovjedništvima, a za pomoćne organe podregjeni su im u našu službu preuzeti činovnici prijašnje vlade.

Cim je u cijeloj zemlji uspostavljen mir, a ljudi bili opet počeli gledati za svojom privredom, ukazao se odmah i nedostatak privremenog ovog upravnog aparata, pa je valjalo u brzo uvesti jedinstvenu upravu sa činovnicima,

vještin zakonu. Previšnjim rješenjem od 29. oktobra 1878. odobren je privremeni djelokrug glavara zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, te je tim stvoreno vrhovno središte, s kojeg je bilo moguće ukupnu upravu organizovati, podregjene oblasti uspostaviti i uređiti, u istima shodne sile namještiti i djelokrige im odmjeriti. Sa prijašnjim otomanskim činovnicima, koji su većinom samo za nuždu znali čitati i pisati, nije bilo moguće ni misliti na upravu, koja bi bila udovoljavala svim zahtjevima napredne kulture. Stoga je bila glavna briga vlade, da iz redova činovništva monarhije prihvati vještete, teškoj zadaci dorasle službenike, što je i uspjelo pomoći obiju vladu monarhije, koje su dobrovoljno se javljajućim činovnicima za vrijeme njihove uporabe u bosansko-hercegovačkoj službi podijelile dopust; rezultat bijaše osobito povoljan od onog časa, kada je previšnjim rješenjem od 15. decembra 1878. odobreni činovnički pravilnik za Bosnu i Hercegovinu novomu činovništvu stavio u izgled, sходno namještene i sigurnu eksistenciju.

Sada su se pomalo mogli upravni poslovi iz ruku c. i kr. postajnih zapovjedništva prenijeti na strukovno izobražene službenike zemaljske vlade; novi ovi uredi bili su u vršenju svojeg čisto administrativnog djelokruga posve neodvisni od vojničkih zapovjedništva, s kojima su samo u nekim poslovima ujedno vojničkog interesa suginasno postupali.

Previšnjim rješenjem od 29. jula 1882. odobrena naredba o

zakonu. Previšnjim rješenjem od 29. oktobra 1878. odobren je privremeni djelokrug glavara zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, te je tim stvoreno vrhovno središte, s kojeg je bilo moguće ukupnu upravu organizovati, podregjene oblasti uspostaviti i uređiti, u istima sходne sile namještiti i djelokrige im odmjeriti. Sa prijašnjim otomanskim činovnicima, koji su većinom samo za nuždu znali čitati i pisati, nije bilo moguće ni misliti na upravu, koja bi bila udovoljavala svim zahtjevima napredne kulture. Stoga je bila glavna briga vlade, da iz redova činovništva monarhije prihvati vještete, teškoj zadaci dorasle službenike, što je i uspjelo pomoći obiju vladu monarhije, koje su dobrovoljno se javljajućim činovnicima za vrijeme njihove uporabe u bosansko-hercegovačkoj službi podijelile dopust; rezultat bijaše osobito povoljan od onog časa, kada je previšnjim rješenjem od 15. decembra 1878. odobreni činovnički pravilnik za Bosnu i Hercegovinu novomu činovništvu stavio u izgled, sходno namještene i sigurnu eksistenciju.

Sada su se po мало mogli upravni poslovi iz ruku c. i kr. postajnih zapovjedništva prenijeti na strukovno izobražene službenike zemaljske vlade; novi ovi uredi bili su u vršenju svojeg čisto administrativnog djelokruga posve neodvisni od vojničkih zapovjedništva, s kojima su samo u nekim poslovima ujedno vojničkog interesa suginasno postupali.

Previšnjim rješenjem od 29. jula 1882. odobrena naredba o

djelokrugu kotarskih ureda i okružnih oblasti dokrajčila je gradnju nove uprave, te označuje ista konac prelaznog stanja, u kojem se je administracija nalazila skoro kroz tri godine. U došljednoj provedbi kod podregjene oblasti provedenog principa o dijelenju civilne uprave od vojničke, dodijeljen je iste godine u svojstvu glavara zemlje službujecemu zapovjedajućemu generalu civilni doglavnik kao vrhovni civilni glavar i neposredni voditelj sveukupne civilne uprave. U isto doba stupi u krije post previšnjim rješenjem odobrena nova naredba o poslovnom opsegu zemaljske vlade i o poslovnom redu. Nakon što je s početka odjeljeno finansiјalno ravnateljstvo pripojeno zemaljskoj vladi i što je ustrojen zasebni gragjevni odjel, razdjeljena je danas zemaljska vlast u 4 zasebna odjeljena sa tačno ustanovljenim djelokrugom, i to: za nutarnju političku upravu (I.), za finansiјalnu upravu (II.), za pravosugje (III.) i za graditeljstvo (IV.); na čelu im je po jedan predstojnik odjeljenja.

Da se osigura jedinstvena, harmonična funkcija vrhovnog tog upravnog aparata, određeno bje, da se o svim poslovima načelne naravi i veće važnosti, kao i o takovim, koji se tiču djelokruga više odjeljenja, odluci u skupoj sjednici svih odjelnih predstojnika pod predsjedanjem civilnog doglavnika.

Naćelo jedinstvene uprave došljedno je provedeno i u djelokrugu podregjene oblasti, naime okružnih oblasti i kotarskih ureda. U ruci kotarskog, odnosno okruž-

lokругu kotarskih ureda i okružnih oblasti dokrajčila je gradnju nove uprave, te označuje isti konac prelaznog stanja, u kojem se je administracija nalazila skoro kroz tri godine. U došljednoj provedbi kod podregjene oblasti provedenog principa o dijelenju civilne uprave od vojničke, dodijeljen je iste godine u svojstvu glavara zemlje službujecemu zapovjedajućemu generalu civilni doglavnik kao vrhovni civilni glavar i neposredni voditelj sveukupne civilne uprave. U isto doba stupi u krije post previšnjim rješenjem odobrena nova naredba o poslovnom opsegu zemaljske vlade i o poslovnom redu. Nakon što je s početka odjeljeno finansiјalno ravnateljstvo pripojeno zemaljskoj vladi i što je ustrojen zasebni gragjevni odjel, razdjeljena je danas zemaljska vlast u 4 zasebna odjeljena sa tačno ustanovljenim djelokrugom, i to: za nutarnju političku upravu (I.), za finansiјalnu upravu (II.), za pravosugje (III.) i za graditeljstvo (IV.); na čelu im je po jedan predstojnik odjeljenja.

Da se osigura jedinstvena, harmonična funkcija vrhovnog tog upravnog aparata, određeno bje, da se o svim poslovima načelne naravi i veće važnosti, kao i o takovim, koji se tiču djelokruga više odjeljenja, odluci u skupoj sjednici svih odjelnih predstojnika pod predsjedanjem civilnog doglavnika.

Naćelo jedinstvene uprave došljedno je provedeno i u djelokrugu podregjene oblasti, naime okružnih oblasti i kotarskih ureda. U ruci kotarskog, odnosno okruž-

nog predstojnika sjedinjene su sve grane uprave, koliko se tiču njegovog područja. Upravnu jedinicu sačinjava kotarski ured, kakovih danas u Bosni i Hercegovini imade 52., a kao bližnja viša oblast predstoje im 6 okružnih oblasti. U kotarskom uredu koncentrirano je sveukupno upravno poslovanje. Eksekutivna je to oblast I. molbe za sve u djelokrug svih odjeljenja zemaljske vlade spadajuće poslove. Glavar mu je kotarski predstojnik, koji sa svim podregjenim mu stručnim činovnicima vodi i nadzire vaskoliko uredovanje, za čije je pravilno provagjanje odgovoran; no odgovornost pada i na stručnog činovnika u pogledu provagjanja povjerenih mu stručnih službenih posala.

Kotarskim uredima dodjeljeni sudbeni službenici vrše svoju u prinosudnu struku zasjecajuću službu uamostalno, ali načelu jedinstvene uprave udovoljeno je u toliko, što kotarski, a poslije okružni predstojnik imade disciplinarnu vlast nad sudbenim činovnicima kotara i da imade pravo i dužnost nadzora nad nesmućenim poslovanjem i pravnom administracijom.

Djelokrug kotarskih ureda proteže se dakle na sve političke poslove, kao: agrarne prepirke, redarstvene, šumarske, općinske, gragjevne, zdravstvene, živinarske, vjerske i nastavne poslove, zatim na porezna i katastralna pitanja. Osim toga priđeljen je svakomu kotarskom uredu po jedan vojnički pomoći radnik za obavljanje svih u njegovoj djelokrug spadajućih vojničkih posala.

Kotarski ured treba nadalje da je u najužem doticaju sa pučan-

stojnika sjedinjene su sve grane uprave, koliko se tiču njegovog područja. Upravnu jedinicu sačinjava kotarski ured, kakovih danas u Bosni i Hercegovini imade 52., a kao bližnja viša oblast predstoje im 6 okružnih oblasti. U kotarskom uredu koncentrisano je sveukupno upravno poslovanje. Eksekutivna je to oblast I. molbe za sve u djelokrug svih odješenja zemaljske vlade spadajuće poslove. Glavar mu je kotarski predstojnik, koji sa svim podređenim mu stručnim činovnicima vodi i nadzire vaskoliko uredovanje, za čije je pravilno provrađanje odgovoran; no odgovornost pada i na stručnog činovnika u pogledu provrađanja povjerenih mu stručnih službenih posala.

Kotarski uredima dodješeni sudbeni službenici vrše svoju u prinosudnu struku zasjecajuću službu samostalno, ali načelu jedinstvene uprave udovođeno je u toliko, što kotarski, a poslije okružni predstojnik imade disciplinarnu vlast nad sudbenim činovnicima kotara i da imade pravo i dužnost nadzora nad nešmućenim poslovanjem i pravnom administracijom.

Djelokrug kotarskih ureda proteže se dakle na sve političke poslove, kao: agrarne prepirke, redarstvene, šumarske, općinske, gragjevne, zdravstvene, živinarske, vjerske i nastavne poslove, zatim na porezna i katastralna pitanja. Osim toga priđeljen je svakom kotarskom uredu po jedan vojnički pomoći radnik za obavljanje svih u njegovoj djelokrug spadajućih posala.

Kotarski ured treba nadalje da je u najužem doticaju sa pučan-

stvom kotarskog područja, u koju mu je svrhu pridijeljeno iz četiri zastupnika pučanstva sastavljeno vijeće, takozvani »upravni medžlis«, ostavština prijašnje otomanske uprave.

Pošto veliko područje i formacija tla nekojih kotara pučanstvu vrlo oleščava općenje s uredom, to su u takovim kotarima ustrojene takozvane kotarske ekspoziture, koje, kako im već ime kaže, predstavljaju neku vrstu podružniča kotarskih ureda za udaljeniji kraj kotara i koje rješavaju manje upravne poslove u vlastitom djelokrugu. Takovih ekspozitura imade danas u okupiranim zemljama 29.

Djelokrug okružnih oblasti, — kakovih u zemlji imade šest, pet u Bosni, jedna u Hercegovini, — proteže se ponajviše na kontrolu i nadzor nad poslovanjem kotarskih ureda, za koje u svim redarstvenim, obrtnim i skoro svim agrarnim poslovima i poreznim pitanjima sačinjavaju II. molbu, dočim opet u drugim pitanjima, kao u općinskim pograničnim prepirkama, cestogradnji nekojim poreznim poslovima i t. d. u prvoj molbi odlučuju. Glavar okružne oblasti je okružni predstojnik, kojemu su za sve grane uprave podčinjeni osobiti stručni izvještaci, kao ljećnici, živinari, mјernici, porezni, šumarski, školski nadzornici i t. d. i t. d.

U djelokrug prvog odjeljenja zemaljske vlade spada po postojećim ustanovama još oružnički zbor za Bosnu i Hercegovinu. Isti je na vojničku organizovano tijelo, razdjeljeno u krilna, vodna i postajna zapovjedništva, te je u pogledu službe

stvom kotarskog područja, u koju mu je svrhu pridijeljeno iz četiri zastupnika pučanstva sastavljeno vijeće, takozvani »upravni medžlis«, ostavština prijašnje otomanske uprave.

Pošto veliko područje i formacija tla nekojih kotara pučanstvu vrlo otешčava općenje s uredom, to su u takovim kotarima ustrojene takozvane kotarske ekspoziture, koje, kako im već ime kaže, predstavljaju neku vrstu podružniča kotarskih ureda za udaljeniji kraj kotara i koje rješavaju manje upravne poslove u vlastitom djelokrugu. Takovih ekspozitura imade danas u okupiranim zemljama 29.

Djelokrug okružnih oblasti, — kakovih u zemlji imade šest, pet u Bosni, jedna u Hercegovini, — protеже se ponajviše na kontrolu i nadzor nad poslovačem kotarskih ureda, za koje u svim redarstvenim, obrtnim i skoro svim agrarnim poslovima i poreznim pitanjima sačinjavaju II. molbu, dočim opet u drugim pitanjima, kao u općinskim pograničnim prepirkama, cestogradnji nekojim poreznim poslovima i t. d. u prvoj molbi odlučuju. Glavar okružne oblasti je okružni predstojnik, kojemu su za sve grane uprave podčinjeni osobiti stručni izvještaci, kao liječnici, živinari, mјernici, porezni, šumarski, školski nadzornici i t. d. i t. d.

U djelokrug prvog odjeljenja zemaljske vlade spada po postojećim ustanovama još oružnički zbor za Bosnu i Hercegovinu. Isti je na vojničku organizovano tijelo, razdjeljeno u krilna, vodna i postajna zapovjedništva, te je u pogledu službe

za javnu sigurnost podregjeno političkim oblastima, a gledе ekonomske i administrativne posale svojim vojničkim prepostavljenicima.

Pod administrativno odjeljenje zemaljske vlade spadaju još kano zasebni zavodi zemaljska bolnica i zemaljski muzej.

Bolnica, sagrađena god. 1894. prema svim pravilima modernog zdravstva i najvećim komfortom tako uređena, da se smjelo može mjeriti sa svakim sličnim zavodom u monarhiji, postala je već nakon kratkog dvogodišnjeg opstanka pravim blagoslovom za boljuće pučanstvo okupiranih provincija, dočim je bosansko-hercegovački zemaljski muzej u vremenu devetgodišnjeg svojeg opstanka tako procvao, da je već na glasu u znanstvenim krugovima svih naroda.

Kako je već spomenuto, koncentrirana je sva finansijska uprava okupiranih provincija u ruci II. (finansijskog) odjeljenja zemaljske vlade, koji tešku svoju zadaču vrši pomoću čitavog dobro organizovanog aparata podregjениh ureda i činovnika u oštrom opisanom djelokrugu. Izravnim porezom upravljaju porezni nadzornici okružnih oblasti i ovima podregjeni porezni uredi kod kotarskih ureda; potonji su izvršujući organi zemaljske vlade u pogledu rasporezivanja, utjerivanja, držanja u očeviđnosti i zaračunavanja svih izravnih, zatim utjerivanja, zaračunavanja i otpremanja neizravnih poreza. Kotarski uredi kao organizma finansijskog odjeljenja priđeljeni su očeviđnostni činovnici s pomoćnjim osobljem u

javnu sigurnost podređeno političkim oblastima, a gledе ekonomske i administrativne posale svojim vojničkim prepostavljenicima.

Pod administrativno odjeljenje zemaljske vlade spadaju još kano zasebni zavodi zemaljska bolnica i zemaljski muzej.

Bolnica, sagrađena god. 1894. prema svim pravilima modernog zdravstva i najvećim komfortom tako uređena, da se smjelo može mjeriti sa svakim sličnim zavodom u monarhiji, postala je već nakon kratkog dvogodišnjeg opstanka pravim blagoslovom za boljuće pučanstvo okupiranih provincija, dočim je bosansko-hercegovački zemaljski muzej u vremenu devetgodišnjeg svojeg opstanka tako procvao, da je već sada na glasu u znanstvenim krugovima svih naroda.

Kako je već spomenuto, koncentrirana je sva finansijska uprava okupiranih provincija u ruci II. (finansijskog) odjeljenja zemaljske vlade, koji tešku svoju zadaču vrši pomoću čitavog dobro organizovanog aparata podređenih ureda i činovnika u oštrom opisanom djelokrugu. Izravnim porezom upravljaju porezni nadzornici okružnih oblasti i ovima podređeni porezni uredi kod kotarskih ureda; potonji su izvršujući organi zemaljske vlade u pogledu rasporezivanja, utjerivanja, držanja u očeviđnosti i zaračunavanja svih izravnih, zatim utjerivanja, zaračunavanja i otpremanja neizravnih poreza. Kotarski uredi kao organizma finansijskog odjeljenja priđeljeni su očeviđnostni činovnici s pomoćnjim osobljem u

s pomoćnim osobljem u svrhu, da se vodi u očeviđnosti katastar.

Nadzor i uprava neizravnih poreza stvar je finansijskih nadzornika, kojima su podregjena povjereništva finansijske straže sa nužnim brojem momčadi ove straže, i carinare.

Za upravu duhanskog monopolija ustrojeno je radi važnosti i velikog opsega posala duhanske režije zasebno ravnateljstvo duhanske režije u Sarajevu.

Na čelu erarskih rudarstvenih poduzeća stoji rudarstveno satništvo. Daljni uredi finansijskog odjeljenja još su ovi: zemaljska blagajna kao središnje platežno mjesto; zemaljski ekonomat, čiji se djelokrug proteže na sve gospodarstvene poslove cijelokupne uprave i konacno računovodstvo, koje se radi bržeg i preglednijeg uredovanja dijeli u dva odjeljenja: u računarsko odjeljenje za upravnu službu i stručno računarsko odjeljenje, — i koje obavlja kontrolnu i računarsku službu svih grana zemaljske uprave.

Što se tiče pravosugja, već je gore spomenuto, da sudstvo I. molbe samostalno vrše kotarskim urednim pridjeljeni sudbeni službenici. II. i III. molbu zastupaju čisto sudbene oblasti, naime u sjedištu svake okružne oblasti ustrojeni okružni sudovi i vrhovno sudiste u Sarajevu.

Civilnim parbenim redom od god. 1883. uređena je sudbena kompetencija tim načinom, da kotarski uredi kao I. molba odlučuju u parnicama do 50 for. kao bagatelni sudovi, a u parnicama od 50—300 for., kao i u

svrhu, da se vodi u očeviđnosti katastar.

Nadzor i uprava neizravnih poreza stvar je finansijskih nadzornika, kojima su podređena povjereništva finansijske straže sa nužnim brojem momčadi ove straže, i carinare.

Za upravu duhanskog monopolija ustrojeno je radi važnosti i velikog opsega posala duhanske režije zasebno ravnateljstvo duhanske režije u Sarajevu.

Na čelu erarskih rudarstvenih poduzeća stoji rudarstveno satništvo. Daljni uredi finansijskog odjeljenja još su ovi: zemaljska blagajna kao središnje platežno mjesto; zemaljski ekonomat, čiji se djelokrug proteže na sve gospodarstvene poslove cijelokupne uprave i konacno računovodstvo, koje se radi bržeg i preglednijeg uredovanja dijeli u dva odjeljenja: u računarsko odjeljenje za upravnu službu i stručno računarsko odjeljenje, — i koje obavlja kontrolnu i računarsku službu svih grana zemaljske uprave.

Što se tiče pravosugja, već je gore spomenuto, da sudstvo I. molbe samostalno vrše kotarskim urednim pridjeljeni sudbeni službenici. II. i III. molbu zastupaju čisto sudbene oblasti, naime u sjedištu svake okružne oblasti ustrojeni okružni sudovi i vrhovno sudiste u Sarajevu.

Civilnim parbenim redom od god. 1883. uređena je sudbena kompetencija tim načinom, da kotarski uredi kao I. molba odlučuju u parnicama do 50 for. kao bagatelni sudovi, a u parnicama od 50—300 for., kao i u

svim poslovima smetanja posjeda kao civilni sudovi; dočim okružni sudovi u parnicama glede većih iznosa sude kao I., a u svim ostalim parnicama kao II. i zadnja molba. Vrhovno sudište sačinjava II. molbu za one parnice, za koje su okružni sudovi I. molba. Kazneno sudstvo vrše također pomenute tri sudbene molbe na temelju kazneno-parbenog reda od g. 1891.

Osebujnost bosanske jurisdikcije je ustanova takozvanih sudbenih prisjednika, koja sastoji u tom, da se k javnim sudbenim raspravama iz sredine naroda sudiji pridjele izabrani zastupnici, koji su uslijed poznavanja mjesnih odnosa i osoba često u stanju, da daju za osudu vrlo odlučna razjašnjenja i savjete.

Što se konačno tiče administracije na polju graditeljstva i prometa, to je ista — kako je već prije napomenuto, — god. 1890. odijeljena od političke uprave te je koncentrirana u rukama zasebnog (IV.) odjeljenja zemaljske vlade.

Upravu i promet bosansko-hercegovačkih državnih željeznica vodi posebno ravnateljstvo.

posjeda kao civilni sudovi; dočim okružni sudovi u parnicama glede većih iznosa sude kao I., a u svim ostalim parnicama kao II. i zadnja molba. Vrhovno sudište sačinjava II. molbu za one parnice, za koje su okružni sudovi I. molba. Kazneno sudstvo vrše također pomenute tri sudbene molbe na temelju kazneno-parbenog reda od g. 1891.

Osebujnost bosanske jurisdikcije je ustanova takozvanih sudbenih prisjednika, koja sastoji u tom, da se k javnim sudbenim raspravama iz sredine naroda sudiji pridjele izabrani zastupnici, koji su uslijed poznavanja mjesnih odnosa i osoba često u stanju, da daju za osudu vrlo odlučna razjašnjenja i savjete.

Što se konačno tiče administracije na polju graditeljstva i prometa, to je ista — kako je već prije napomenuto, — god. 1890. odijeljena od političke uprave te je koncentrirana u rukama zasebnog (IV.) odjeljenja zemaljske vlade.

Upravu i promet bosansko-hercegovačkih državnih željeznica vodi posebno ravnateljstvo.

RAZDIOBA KATALOGA. — РАЗДИОБА КАТАЛОГА.

Razdioba kataloga slijedi smještaju raznih izložbenih skupina u pojedinim zgradama bosan.-hercegov. izložbenog odjeljenja i to :

- I. Industrijalni paviljon.
- II. Šumarski paviljon.
- III. Bosanska kuća sa tkaonicom bez i čilima.
- IV. Bosanska kavana.
- V. Paviljon bosansko-hercegovačkih državnih željeznica.

Раздиоба кataloga сlijеди смјештaju разних изложбених скупина у појединим зградама босанско-херцеговачког изложбеног одјељења и то :

- I. Индустиријални павилон.
- II. Шумарски павилон.
- III. Босанска кућа са ткаоницом без и чилима.
- IV. Босанска кавана.
- V. Павилон босанско-херцеговачких државних железница.

Industrijalni paviljon Bosne i Hercegovine.

Индустријални павиљон Босне и Херцеговине.

Rudarstvo. — Рударство.

Povjesno razvijanje rudarstva u Bosni i Hercegovini od staroga vijeka do najnovijeg doba.

Повјесно развијање рударства у Босни и Херцеговини од старога вијека до најновијег времена.

Vrlo je vjerojatno, da su se u Bosni i Hercegovini već nekolika stoljeća prije našeg vremenoslovja bavili rudarstvom.

Historijski je dokazano, da su 4000—500 godina prije Krsta Iliri u Bosni proizvajali sol.

Vele doduše, da je to proizvajanje soli uslijedilo iz vrela, što no bi se svake godine u proljeću pojavljivalo, ali je to geološki i strukovno vrlo nevjerojatno.

Vjerojatnije će biti, da su se Iliri bavili upravo rudarskim dobavljanjem soli, te su ili proizvajali kamenitу sol, ili su vadili slanu vodu te dobivali sol naravnim isparivanjem, to jest sunčanom topinom u nekoj vrsti solnih vrtova, kako to i danas još u Istri i Dalmaciji u morskim našim solanama biva.

Novija istraživanja pružila su i uporišta za ovo mnenje, pošto je na Raduši planini, gdje su onda obitavali Iliri, ustanovljen niz grotala, malo jezero i soinje vrelo (slatina).

Nu vrlo vjerojatno je i to, da su Iliri ne samo sol proizvajali, već da su iz onda još netaknutih zlatonosnih naplava potoka Foinice i Željeznice, te

Vrlo je vjerojatno, da su se u Bosni i Hercegovini već nekoliko stoljeća prije našeg vremenoslovja bavili rударством.

Historijski je dokazano, da sa 4000 do 500 godina prije Hrista Iliri u Bosni proizvajali sol.

Vele doduše, da je to proizvajanje soli uslijedilo iz vremena, što no bi se svake godine u proljeću pojavljivalo, ali je to geološki i strukovno vrlo nevjerojatno.

Vjerojatnije će biti, da su se Iliri bavili upravo rударским добavljanjem soli, te su ili proizvajali камениту сол, или су вадили слану воду те добивали сол парним испаривањем, то јест сунчаном топином у некој врсти солних вртова, како то и данас још у Истри и Далмацији у морским нашим соланама бива.

Новија истраживања пружила су и упоришта за ово мnenje, пошто је на Радуши планини, где су онда обитавали Iliri, установљен низ гrotala, мало језеро и солно врело (слатина).

Ну врло вjerojatno je i to, da su Iliri ne само сол производили, već da su iz onda još netaknutih златоносних наплava потока Foinice и Željeznice,

rijekе Vrbasa i Lašve dobivali zlato. Nema naime dvojbe, da su sa Fenicijima stajali u trgovачkoj svezи и da su ih ovi učili, kako se zlato pere. Nadalje dokazuju prastare, ponajviše već rastrošene troske, da se je već prije Rimljana, dakle za vrijeme Ilira, proizvagalo željezo.

Ne može dakle biti dvojbe o tom, da su se već Iliri bavili rudarstvom u Bosni i Hercegovini.

O Rimljanim (počevši od god. 78. prije Krsta) znamo za stalno, da su prije pomenute zlatnike najintenzivnijim načinom izrabljivali; pitanje, da li su osim ispiranja zlata i zlato kopali, još nije riješeno; razni pisci spominju doduse »zlatokopnu slavosjediocu« te navagaju i tobožne ostanke tih zlatokopa, nu najnovija, vrlo temeljita istraživanja nijesu još ove tvrdnje bezdvojbeno potvrđivali.

Osim zlata kopali su vrlo živo još i srebro, olovko, bakar, živu i željezo. Od svih bio je najveći i najprostraniji rudnik — kako se čini — u blizini današnje Srebrenice na brdu Kvarac, a ime rimskoj koloniji ispod mjeseta Gradine bijaše Domavium, ujedno sjedište prokuratora metallorum. U tom rudniku bijaše osim srebra tvrdo olovko (plumbum durum), a u rudniku Olovu mekano olovko (plumbum dulce).

Sudeći po pronagjenim troskama kopao se u Domaviju i bakar. — Živu, što su potrebovali ponajviše za amalgamovanje ispranog zlata, dobivali su po svoj prilici djelomice iz sinjavaca kod Kreseva i Fojnice, dijelom opet iz žila Čemerničkih (kod Fojnice), koje sadržavaju antimont i rumenicu (cinober); željezovac dobivali bi iz raznih velikih željeznih rudnika po čitavoj zemlji. — Za vrijeme seobe naroda, gdje se je posjed zemlje mijenjao između Gota, Avara i Bosera, dok su je početkom VII. stoljeća stalno zasjela doseljena slovenska plemena, bijaše rudarstvo bez dvojbe nezvratno, a podiglo se tek u kasnijem srednjem vijeku, u XIII. stoljeću, kada su početkom istoga stoljeća njemačke rudare, i to Sase u Bosnu zvali, koji su se iz Ugarske onamo i preselili.

U XIV. i XV. stoljeću rudarstvo je u Bosni opet krasno radovalo i sačinjavalo

rijeku Brbasu i Lašve dobivali zlato. Neja vreme dvojbe, da su sa Fenicijima stajali u trgovачkoj svezи и da su ih ovi učili, kako se zlato pere. Nadalje dolazeju prastare, ponajviše već rastrošene troske, da se je već prije Rimljana, dakle za vrijeme Ilira, proizvagalo željezo.

Ne može biti dvojbe o tom, da su se već Iliri bavili rudarstvom u Bosni i Hercegovini.

O Rimljanim (počevši od god. 78. prije Krsta) znamo za stalno, da su prije pomenute zlatnike najintenzivnijim načinom izrabljivali; pitanje, da li su osim ispiranja zlata i zlato kopali, još nije riješeno; razni pisci spominju doduse »zlatokopnu slavosjediocu« te navagaju i tobožne ostanke tih zlatokopa, nu najnovija, vrlo temeljita istraživanja nijesu još ove tvrdnje bezdvojbeno potvrđivali.

Osim zlata kopali su vrlo živo još i srebro, olovko, bakar, živu i željezo. Od svih bio je najveći i najprostraniji rudnik — kako se čini — u blizini današnje Srebrenice na brdu Kvarac, a ime rimskoj koloniji ispod mjeseta Gradića bijaše Domavium, ujedno sjedište prokuratora metallorum. U tom rudniku bijaše osim srebra tvrdo olovko (plumbum durum), a u rudniku Olovu mekano olovko (plumbum dulce).

Sudeći po pronađenim troskama kopao se u Domaviju i bakar. — Živu, što su potrebovali ponajviše za amalgamovanje ispranog zlata, dobivali su po svoj prilici djelomice iz sinjavaca, kod Kreseva i Fojnice, dijelom opet iz žila Čemerničkih (kod Fojnice), koje sadržavaju antimont i rumenicu (cinober); željezovac dobivali bi iz raznih velikih željeznih rudnika po čitavoj zemlji. — Za vrijeme seobe naroda, gdje se je posjed zemlje mijenjao između Gota, Avara i Bosera, dok su je početkom VII. stoljeća stalno zasjela doseljena slovenska plemena, bijaše rudarstvo bez dvojbe nezvratno, a podiglo se tek u kasnijem srednjem vijeku, u XIII. stoljeću, kada su početkom istoga stoljeća njemačke rudare, i to Sase u Bosnu zvali, koji su se iz Ugarske onamo i preselili.

U XIV. i XV. stoljeću rudarstvo je u Bosni opet krasno radovalo i sačinjavalo

je glavno blago zemlje, te glavno vrlo dohodaka bosanskih vladara, banova i kraljeva. Između visokih činovnika na dvoru kralja Stjepana Tomaševića bijaše vojvoda od Glasinca godine 1446. nadstolnik, koji je bez dvojbe upravljao dohodarom kraljevom, što no je iz rudnika tekla. Iz mnogobrojnih povelja proizlazi, da je Bosna tada sa Dubrovačanima stajala u živahnoj trgovачkoj svezи, i da su ovi bosanske rudarske proizvode kupovali i većim dijelom izvazali.

Nema dvojbe, da su se još i u srednjem vijeku bavili ispiranjem zlata u području pomenutih rijeka, jer glasom 2 bosanskih povelja iz godine 1339. i 1422. izvazalo se zaista zlato iz zemlje. A po najnovijim iznosačima vrlo je vjerojatno, da su svojski nastojali, e bi pronašli prave zlatnike.

Do sada ipak nije pošlo za rukom dokazati, da su ta nastojanja bila od povoljna uspjeha.

Od rudnika, iz kojih su u srednjem vijeku vadili, čini se da je najveći i najizdašnji bio za vrijeme Rimljana vrlo intenzivno obragjeni olovnik i srebrenik kod Srebrenice (rimski Domavium), jer su se gledje posjeda njegovog vodili neprestani bojevi.

Godine 1376. bijaše tu živahno trgoviste sa dubrovačkom naseobinom; god. 1410. osvojile ga Magjari; 1411—1440. nalazi se u srpskom, 1443. u turskom posjedu, a god. 1443. osvoje ga opet Bošnjaci. Od tog vremena počevši nastođeće neprestani bojevi između Srbije i Bosne radi ovog važnog rudnika. Od god. 1417. postojala je u Srebrenici posebna kovnica. Franjevački samostan usred grada bijaše nekad glavni samostan zemlje, a od njega dobila je bosanska crkvena provincija ime Bosna argentina. Isti se spominje prvi put god. 1425. u dubrovačkim poveljama, a god. 1686. bude razoren Dubrovačana bijaše tu još pod konac XV. stoljeća.

Osim Srebrenice spominje historija još srebrenik Ostrožnicu (kod Fojnice), gdje se zaista nalaze još znatni starostani rudnici; nu sva dosada provedena istraživanja i svi izvidi potvrđuju dođe, da su ovdje nekada vadili živu,

jer glavno blago zemlje, te glavno vrlo dohodaka bosanskih vladara, banova i kraljeva. Između visokih činovnika na dvoru kralja Stjepana Tomaševića bijaše vojvoda od Glasinca godine 1446. nadstolnik, koji je bez dvojbe upravljao dohodarom kraljevom, što no je iz rudnika tekla. Iz mnogobrojnih povelja proizlazi, da je Bosna tada sa Dubrovačanima stajala u živahnoj trgovачkoj svezи, i da su ovi bosanske rudarske proizvode kupovali i većim dijelom izvazali.

Nema dvojbe, da su se još i u srednjem vijeku bavili ispiranjem zlata u području pomenutih rijeka, jer glasom 2 bosanskih povelja iz godine 1339. i 1422. izvazalo se zaista zlato iz zemlje. A po najnovijim iznosačima vrlo je vjerojatno, da su svojski nastojali, e bi pronašli prave zlatnike.

Do sada ipak nije pošlo za rukom dokazati, da su ta nastojanja bila od povoljna uspjeha.

Od rudnika, iz kojih su u srednjem vijeku vadili, čini se da je najveći i najizdašnji bio za vrijeme Rimljana vrlo intenzivno obrađeni olovnik i srebrenik pod Srebrenicu (rimski Domanium), jer su se gledje posjeda njegovog vodili neprestani bojevi.

Godine 1376. bijaše tu živahno trgoviste sa dubrovačkom naseobinom; god. 1410. osvojile ga Magjari; 1411—1440. nalazi se u srpskom, 1443. u turskom posjedu, a god. 1443. osvoje ga opet Bošnjaci. Od tog vremena počevši nastođeće neprestani bojevi između Srbije i Bosne radi ovog važnog rudnika. Od god. 1417. postojala je u Srebrenici posebna kovnica. Franjevački samostan usred grada bijaše nekad glavni samostan zemlje, a od njega dobila je bosanska crkvena provincija ime Bosna argentina. Isti se spominje prvi put god. 1425. u dubrovačkim poveljama, a god. 1686. bude razoren Dubrovačana bijaše tu još pod konac XV. stoljeća.

Osim Srebrenice spominje historija još srebrenik Ostrožnicu (kod Fojnice), gdje se zaista nalaze još znatni starostani rudnici; nu sva dosada provedena istraživanja i svi izvidi potvrđuju dođe, da su ovdje nekada vadili živu,

ali ne i srebro; povjesna ova vijest nije dakle do sada potvrđena.

U golemim starim rudnicima u Srebrenici daje se vrlo dobro razlučiti, koji su rimski, a koji iz srednjega vijeka. Rimske gradnje odlikuju se skroz velikim dimenzijama i brižnom izradbi rovova i podvrsja; vidi se, da posao nije puno vrijedio, ta ponajviše ga obavljali robovi. Sasma drugačiji su rudnici srednjega vijeka. Uski, niski, samo teško prohodni putevi i rovovi na mjesto rimskih udobnih utvrda, a nije se iskopao niti izvadio niti jedan kubični metar kamenja više, no što je bilo potrebno, da se uspostavi vrlo ograničena komunikacija. Posao niješu više obavljali robovi, već plaćeni rudari, te se je do skrajnosti stedio.

Osim zlata, srebra, olova, bakra i žive proizvajalo se u srednjem vijeku svakako i željezo, bez dvojbe onim primitivnim načinom, što su ga Rimljani bili uveli i kako se je isti djelomiće uščuvao do najnovijeg vremena.

Početkom XVI. stoljeća propade ruderstvo u Bosni posveta. Većina pisaca pripisuje rasap taj jedino indolencijski Turaka.

Povijest nas ipak uči, da su Turci kroz cijelo vrijeme, otkako su gospodari Bosne i Hercegovine, dakle od god. 1463. (propast bosanske države) do okupacije tih zemalja god. 1878. ili neprestano ratovali, ili su zapletajima i spletkama u zemlji se bavili, tako da ne bijaš stanke, gdje bi se ruderstvo bilo moglo razviti i procvasti.

Dakle ne indolencija Turaka (ta ovi su faktično pokušali, da u zadnjim decenijama prije okupacije ruderstvo opet ožive), nego okolnosti bijahu krive, što je ruderstvo za vrijeme okupacije bilo posve zapušteno i što se je sva rudarska produkcija ograničila na nekoliko hiljada centi željeznih ruda, koje su se u zemlji obradile. Indolencija je možda k hitromu rasunu ruderstva doprinijela, nu jedini uzrok sigurno nije bila.

ali ne i srebro; povjesna ova vijest nije dakle do sada potvrđena.

U golemim starim rudnicima u Srebrenici daje se vrlo dobro razlučiti, koji su rimski, a koji iz srednjega vijeka. Rimske gradnje odlikuju se skroz velikim dimenzijama i brižnom izradbi rovova i podvrsja; vidi se, da posao nije puno vrijedio, ta ponajviše ga obavljali robovi. Sasma drugačiji su rudnici srednjega vijeka. Uski, niski, samo teško prohodni putevi i rovovi na mjesto rimskih udobnih utvrda, a nije se iskopao niti izvadio niti jedan kubični metar kamenja više, no što je bilo potrebno, da se uspostavi vrlo ograničena komunikacija. Posao niješu više obavljali robovi, već plaćeni rudari, te se je do skrajnosti stedio.

Osim zlata, srebra, olova, bakra i žive proizvajalo se u srednjem vijeku svakako i željezo, bez dvojbe onim primitivnim načinom, što su ga Rimljani bili uveli i kako se je isti djelomiće uščuvao do najnovijeg vremena.

Početkom XVI. stoljeća propade ruderstvo u Bosni posveta. Većina pisaca pripisuje rasap taj jedino indolencijski Turaka.

Povijest nas ipak uči, da su Turci kroz cijelo vrijeme, otkako su gospodari Bosne i Hercegovine, dakle od god. 1463. (propast bosanske države) do okupacije tih zemalja god. 1878. ili neprestano ratovali, ili su zapletajima i spletkama u zemlji se bavili, tako da ne bijaš stanke, gdje bi se ruderstvo bilo moglo razviti i procvasti.

Dakle ne indolencija Turaka (ta ovi su faktično pokušali, da u zadnjim decenijama prije okupacije ruderstvo opet ožive), nego okolnosti bijahu krive, što je ruderstvo za vrijeme okupacije bilo posve zapušteno i što se je sva rudarska produkcija ograničila na nekoliko hiljada centi željeznih ruda, koje su se u zemlji obradile. Indolencija je možda k hitromu rasunu ruderstva doprinijela, nu jedini uzrok sigurno nije bila.

Razvitak ruderstva u Bosni od god. 1878. do konca godine 1895.

Za vrijeme okupacije nije u Bosni i Hercegovini bilo pravog ruderstva. Ono malo željeznih ruda za majdane vadili bi najmljenici načinom, koji se nikako ne može nazvati ruderstvom. U Gornjoj i Dônjoj Tuzli kuhano je iz tamošnjih naravnih slatin godimice nekoliko hiljada centi soli, — to bijase sve.

Odmah nakon okupacije obratila je austro-ugarska vlast svoju pozornost na to, da u Bosni opet uskripi ruderstvo; u tu svrhu dade već god. 1879. kroz članove c. kr. geološkog zavoda u Beču zemlju geološki izmjeriti, odrediti ujedno niz geološko-rudarskih istraživanja i otpoče u novembru god. 1879. prve potrage za sinjavcima kod Kreševa. Iste godine uveden je ujedno potražni red i monopol soli, otpoče geološko istraživanje slatinskog područja kod Gornje i Dônje Tuzle, te kopanje soli kod Gornje Tuzle. Istodobno istraživali su se u zemlji ugljemici, okupirano bje za bosansko-hercegovački zemaljski erar tercijarno korito Zenica-Sarajevo, koje je god. 1880. na 15-godišnju uporabu prepusteno društву ugljenskoga obrta u Beču. Iste godine izragjen je nadalje izvještajni načrt o organizaciji ruderstva u Bosni i Hercegovini, drugi o bosanskom rudarskom zakonu, a otpoče su rasprave gledje ustrojenja društva kovanog ruderstva u Bosni.

Godine 1881. utemeljena je rudarska zadruga »Bosnia«, a god. 1882. uveden je rudarski zakon. Na temelju ovih predrađuju postadoće malo po malo ova rudarska poduzeća:

I. Poduzeća bosansko-hercegovačkog zemaljskog erara:

- a) Solane u Siminhanu i Dônjoj Tuzli,
- b) Ugrijenik Kreka i
- c) * Zenica.

II. Željezno obrtno dioničarsko društvo u Varešu.

Развитак рударства у Босни од год. 1878. до конца године 1895.

За vrijeme okupacije nije u Bosni i Hercegovini bilo pravog ruderstva. Ono malo željeznih ruda za majdane vadili bi najmljenici načinом, који се никако не може назвати рударским. У Горњој и Доњој Тузли кухано је из тамошњих нарађених слатина годинице неколико хиљада центи соли, — то бијасе све.

Одмах након окупације обратила је austro-ugarska vlast svoju pozornost на то, да у Bosni opet uskripi ruderstvo; у ту сврху даде већ год. 1879. кроз чланове c. kr. geološkog zavoda u Bečу земљу геолошки измјерити, одредити уједно низ геолошко-рударских истраживања и отпоче у новембру год. 1879. прве потrage за синјавцима код Крешева. Исте године уведен је уједно потраžni red i monopol soli, отпоче геолошко истраживање слатinskog подручја код Горње и Доње Тузле, те копање soli kod Gornje Tuzle. Istodobno истраживали су се у земљи угљемци, окупирано бје за босанско-херцеговачки земаљски ерар терцијарно корито Zenica-Sarajevo, које је god. 1880. на 15-годишњу употребу препуштено друштву угљенарскога обрта у Beču. Исте године израген је надаље извјештајни нацрт о организацији рударства у Bosni i Hercegovini, други о босанској рударском закону, а оточеле су разправе гледје устројења друштва кованог рударства у Bosni.

Године 1881. утемељена је рударска зadruga »Bosnia«, а год. 1882. уведен је рударски закон. На темељу ових предрађа постадоше мало по мало ова рударска подuzeћа:

I. Подузећа босанско-херцеговачког земаљског ерара:

- a) Solane u Siminhanu i Dônjoj Tuzli,
- b) Ugrijenik Kreka i
- c) * Zenica.

II. Железно-обртно дioničarsko društvo у Варешу.

III. Rudokopji rudarskog društva "Bosna":

- a) Rudnik bakrenih ruda, Ijevaonica i kovaonica bakra u Sinjakovu.
- b) Rudnik manganovih ruda i obragjivanje istih u Čevljjanović-Vogošći.
- c) Rudnik kromovih ruda i obragjivanje istih u Duboštici.
- d) Istraživanje ruda živog srebra u Maškari.

Solane u Siminhanu i Dônjoj Tuzli.

Nakon provedenih geoloških istraživanja solnika u Gornjoj i Dônjoj Tuzli našlo se prigodom prvog provrta god. 1883. u Gornjoj Tuzli neposredno pokraj starog slanca u 151 m. dubljine u obilnoj mjeri na žilu, sadržavajuću 24% soli.

Na temelju ovoga nalaza sagragljena je prva solana — solana Franje Josipa — u Siminhanu između Gornje i Dônje Tuzle, a 25. marta 1885. otvorena je svečanim načinom. U toj godini proizvelo se 18.570 q. soli.

Dobivši soli nakon opetovanog bušenja u obilnoj množini, raširena je solana Franje Josipa najprije god. 1886. a onda opet god. 1890.; time je proizvajanje soli god. 1890. poskočilo na 50.000. q.

Iste godine sagragljena je nadalje druga solana ispod Dône Tuzle u blizini ugljenika Kreka, a i ova uređena je god. 1895. uslijed sveudilj rastućega potroška soli dogradnjom, da uzmogne još jedared toliko proizvaglići, tako da sada obe solane skupa daju mjesečno 15.000 q. ili na godinu 180.000 q. kuhinjske soli. Godine 1895. proizvelo se 125.000 q. kuhinjske soli.

Broj radnika oko proizvajanja soli iznosi 240. Solanama, kao što i s ostalim rudnicima bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga erara upravlja c. i kr. zajedničko ministarstvo finansija u Beču. Pri proizvajjanju soli rade tri parna stroja od ukupno 20 konjskih sile, nadalje parni šmrk u jakosti od 4 konjske sile, koji tijera slanu vodu prama Siminhanu, i parni stroj od 6 konjskih sila za električnu rasvjetu.

III. Rudokopji rudarskog društva "Boska":

- a) Rudnik bakrenih ruda, levaonica i kovaonica bakra u Sinjakovu.
- b) Rudnik manganovih ruda i obragjivanje istih u Čevljjanović — Bogoski.
- c) Rudnik kromovih ruda i obragjivanje istih u Duboštici.
- d) Istraživanje ruda živog srebra u Maškari.

Solane u Siminhanu i Dônoj Tuzli.

Nakon provedenih geoloških istraživanja solnika u Gornjoj i Dônoj Tuzli našlo se prigodom prvog provrta god. 1883. u Gornjoj Tuzli neposredno pokraj starog slanca u 151 m. dubljine u obilnoj mjeri na žilu, sadržavajuću 24% soli.

Na temelju ovoga nalaza sagragljena je prva solana — solana Franje Josipa — u Siminhanu između Gornje i Dône Tuzle, a 25. marta 1885. otvorena je svečanim načinom. U toj godini proizvelo se 18.570 q. soli.

Dobivši soli nakon opetovanog bušenja u obilnoj množini, raširena je solana Franje Josipa najprije god. 1886. a onda opet god. 1890.; time je proizvajanje soli god. 1890. poskočilo na 50.000 q.

Iste godine sagragljena je nadalje druga solana ispod Dône Tuzle u blizini ugljenika Kreka, a i ova uređena je god. 1895. uslijed sveudilj rastućega potroška soli dogradnjom, da uzmogne još jedared toliko proizvaglići, tako da sada obe solane skupa daju mjesečno 15.000 q. ili na godinu 180.000 q. kuhinjske soli. Godine 1895. proizvelo se 125.000 q. kuhinjske soli.

Broj radnika oko proizvajanja soli iznosi 240. Solanama, kao što i s ostalim rudnicima bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga erara upravlja c. i kr. zajedničko ministarstvo finansija u Beču. Pri proizvajjanju soli rade tri parna stroja od ukupno 20 konjskih sile, nadalje parni šmrk u jakosti od 4 konjske sile, koji tijera slanu vodu prama Siminhanu, i parni stroj od 6 konjskih sila za električnu rasvjetu.

Kuhinjska se sol najviše troši u samoj zemlji, ali se znatan dio izvozi i u Bugarsku.

Rudnik Kreka kod Dône Tuzle sa ciglom na okrug.

Ovaj je rudnik ustrojen, da se po-najprije solane, zatim željeznica Doboj-Siminhan provode nužnim gorivom. Isti leži ispod Dône Tuzle u silno razvijenom tercijarnom sloju (marinneogen), koji se proteže od Dervente preko Gračanice i Tuzle S. Z. — Jug. Ist. te sadržava neprocjenjive množine ugljena. Tražiti se počelo god. 1884. Godine 1885. otvoren je glavni rov (Vilma Stollen) ter odvodni rov (Mariannen-Stollen), dočim se je potreba ugljena za solane i željeznicu do provedbe nužnih pred-radnja pokrila iz u tu svrhu uređenog majdانا. Sloj je debeo 18 m. i sadržaje drvenasti mrki ugljen (lignite) izvrsne kakvoće (do 4500 kal.) sa minimalnom sadržinom sumpora. God. 1886. proizveo je taj rudnik već 165.000 q. ugljena. Pošto je i c. i kr. bosanska željezница počela taj ugljen rabiti, a u Tuzli se naseliti počela privata industrija, to se je ovaj rudnik doskora morao proširiti i tako postade pokraj Vilmina rova god. 1887. vadilište, a god. 1890. na južnom polju Vilmin južni rov (Vilma Süd-Stollen); konačno se počela za radnike graditi naseljina, u kojoj danas imade 60 kuća. God. 1895. proizvelo se 1.320.000 q. ugljena, radnika biće 340.

U rudniku i ciglani rade ove mašine:

1 stroj za vagjenje u jakosti od 20 konjskih sile,

1 parni stroj od 15 konjskih sila za električnu rasvjetu i za radionice,

3 pulsometra za uzdržavanje vode,

2 lokomobila od ukupno 16 konjskih sile za zagotavljanje opake,

2 parne kotla sa 130 m^2 površine za grijanje.

Od dobivenog ugljena izvozilo se god. 1895. 145.500 q.; ostatak se je potrošio u zemlji.

Kuhinjska se sol najviše troši u samoj zemlji, ali se znatan dio izvozi i u Bugarsku.

Rudnik Kreka kod Dône Tuzle sa ciglom na okrug.

Ovaj je rudnik ustrojen, da se po-najprije solane, zatim željeznica Doboj-Siminhan provode nužnim gorivom. Isti leži ispod Dône Tuzle u silno razvijenom tercijarnom sloju (marinneogen), koji se proteže od Dervente preko Gračanice i Tuzle S. Z. — Jug. Ist. te sadržava neprocjenjive množine ugljena. Tražiti se počelo god. 1884. Godine 1885. otvoren je glavni rov (Vilma Stollen) ter odvodni rov (Mariannen-Stollen), dočim se je potreba ugljena za solane i željeznicu do provedbe nužnih pred-radnja pokrila iz u tu svrhu uređenog majdانا. Cvoj je debeo 18m. i sadržaje drvenasti mrki ugljen (lignite) izvrsne kakvoće (do 4500 kal.) sa minimalnom sadržinom sumpora. Godine 1886. proizveo je taj rudnik već 165.000 q. ugljena. Pošto je i c. i kr. bosanska željezница počela taj ugljen rabiti, a u Tuzli se naseliti počela privata industrija, to se je ovaj rudnik doskora morao proširiti i tako postade pokraj Vilmina rova god. 1887. vadilište, a god. 1890. na južnom polju Vilmin južni rov (Vilma Süd-Stollen); konačno se počela za radnike graditi naseljina, u kojoj danas imade 60 kuća. Godine 1895. proizvelo se 1.320.000 q. ugljena, radnika biće 340.

U rudniku i ciglani rade ove mašine:

1 stroj za vađenje u jakosti od 20 konjskih sile,

1 parni stroj od 15 konjskih sila za električnu rasvjetu i za radionice,

3 pulsometra za uzdržavanje vode,

2 lokomobila od ukupno 16 konjskih sile za zagotavljanje opake,

2 parne kotla sa 130 m^2 površine za grijanje.

Od dobivenog ugljena izvozilo se god. 1895. 145.500 q.; ostatak se je potrošio u zemlji.

Ugljenik Zenica.

Isti se nalazi kod grada Zenice u velikom tercijarnom koritu Zenica-Sarajevo, i sadržava veliki broj slojeva sa izvrsnim svjetlim ugljenom (do preko 5000 kal.). Glavni sloj debo je 9 m. Sa poslom otpočelo se god. 1880. Dne 4. maja 1880. otvoren je rov k dobroj sreći (Frischglückstollen), a u oktobru iste godine rov cara i kralja Franje Josipa; u isto vrijeme načeo se i sloj ugljena. Ugljenik bijaše tada vlasništvo društva ugljenarskoga obrta u Beću, nu god. 1884. kupi ga bos.-herc. vlada, te je od onog vremena vlasništvo crara. Isti se je dosta sporo razvijao, jer se je privatna industrijia najprije kod Tuzle nastanila, i jer su glavni konzumenti zemlje: željeznica i solana, svoju potrebu pokrivali ponajglavnije iz Kreke.

Tek u novije doba naselila se privatna industrijia i oko Zenice, pa zato i ovaj ugljenik sada lijepo napreduje. God. 1895. proizvelo se 620.000 q. sa 295 radnika. I tu je (1894. i 1895.) ustrojena radnička kolonija, koja danas broji 23 kuća.

U ugljeniku rade ovi strojevi:

2 stroja za vaganje od 10 i 30 konjskih sila,

1 parni stroj od 25 konjskih sila za ugljenik i

1 parni stroj od 6 konjskih sila za električnu rasvjetu.

2 stroja za uzdržavanje vode u ugljeniku u jakosti od 100 konjskih sila.

Za proizvajgjanje pare služe 3 Bouilleur-kotla, svaki sa 65m^2 žarne površine.

God. 1895. izvozilo se 42.000 q. ugljena za dalmatinsko primorsko brodarstvo.

Željezni majdan u Varešu.

Vareš, stari bosanski grad sa željezom, sa svojim silnim rudogorjem, u kojem imade neiznijernih množina najboljih željeznih ruda, proizvajgja je za vrijeme okupacije najveću množinu željeza u Bosni, i to u primitivnim majdanima, koji su još do najnovijeg vremena bili u poslu. Takav majdan sa-

Ugljenik Zenica.

Isti se nalazi kod grada Zenice, u velikom tercijarnom koritu Zenica-Sarajevo, i sadržava veliki broj slojeva sa izvrsnim svjetlim угљеном (do preko 5000 kal.). Главни слој дебо је 9 м. Са послом отпочело се год. 1880. Дне 4. маја 1880. отворен је ров к доброти срећи (Frischglückstollen), а у октобру исте године ров цара и краља Фране Јосипа; у исто vrijeme начено се и слој угљена. Угљеник бијаше тада власништво друштва угљенарскога обрта у Бечу, ну год. 1884. купи га бос.-херц. влада, те је од оног времена власништво цара. Исти се је доста споро развијао, јер се је приватна индустрија најприје код Тузле настанила, и јер су главни консументи земље: жељезница и солана, своју потребу покривали понажглavnije из Креке.

Тек у новије doba naselila se privatna industrijia i oko Zenice, па зато i ovaj угљenik sada lijepo napreduje. God. 1895. proizvelo se 620.000 q. sa 295 radnika. I tu je (1894. i 1895.) ustrojena radnička kolonija, koja danas broji 23 kuća.

У угљeniku раде ови strojevi:

2 stroja za vađenje od 10 и 30 коњских сила,

1 парни stroj od 25 коњских сила за угљеник и

1 парни stroj od 6 коњских сила за електричну расвјету,

2 stroja za уздржавање воде у угљенику уjakosti od 100 коњских сила.

За производњу паре служе 3 Boüilleur-kotla, сваки са 65m^2 жарне површине.

God. 1895. извозило се 42.000 q. угљена за далматинско приморско бродарство.

Жељезни мајдан у Варешу.

Вареш, стари босански град са жељезом, са својим силнимrudogorjem, у којем имаде неизнјерних množina najboljih željeznih ruda, proizvajgja je за vrijeme okupacije najveću množinu жељеза у Bosni, и то у прimitivnim majdanima, који су још до најновијег времена били у послу. Такав majdan састоји од duhaonice

od 4 $\frac{1}{2}$ —5 m. visine, mjeri na dodavaljstu 50 cm.; grio imade 110—120 cm. u četvorini. Za vrijeme trodnevne radnje rastaljeno je 6000—8000 oka željezognog kamena (1 oka = $1\frac{1}{4}$ klgr.) sa 150—160 tovara bukovog угљена (1 tovar = 100 oka), a proizvelo se iz toga 15—20 tovara sirovog жељеза. U majdanima imade nadalje po 2 vignja, gdje se sirovo жељezo dalje obdjelava. Za uspirivanje vatre služe obične mješine, a tjeraju ih podvodni vodenici. Ovakav majdan stajao je 250 dukata, a bilo je ovačkovi majdani u Varešu god. 1880. dvadeset, od kojih je 8 radilo neprestano, a 12 samo od vremena do vremena.

Godišnja produkcija жељеза tih 20 majdانا iznala je polag službenih podataka i to po ubranoj desetini:

godine 1876.	140.000 oka
" 1877.	180.000 "
" 1878.	112.160 "
" 1879.	115.500 "
" 1880.	110.000 "

Željezo bijaše izvrsno.

God. 1886. otpoće vlada istraživačnjima kod Vareša, a pošto je uspjeh istih bio vrlo povoljan, to je uređen rudokop na željezo u Pržićima za proizvajgjanje godišnjeg kvantuma od jednog milijuna metercentri željeznih ruda. Nadaje se pristupilo gradnji moderne talijonice i ljevaonice ispod Vareša, gdje se je predbjeko prema postojećim okolnostima moglo proizvadati godišnje 40.000—50.000 q. sirova i ljevena жељезa. Čitava naprava bje provigjena nužnim pomocnim radionicama, činovničkim i radničkim kućama, te je spojena sa rudnikom 4 klm. dugačkom željeznicom i 630m dugom sputačkom (sa jednostavnim tračnicama); isto tako sagragljena je kod Dabrvine talijonica.

Naprava otvorena je mjeseca augusta 1891., ali je samo kratko vrijeme udovoljavala rastućim potrebama, tako da se je već god. 1893. morala ljevaonica proširiti.

Pošto je nadalje god. 1894. kod Zenice podignuta valjaonica željeza i čeliča, i pošto je potreba sirova gvožđja znatno porasla, utemeljeno je god. 1895. vareško diocarsko društvo željezognog obrta, sagrađeno god 1895. varешко dnevnicharsko društvo

od 4 $\frac{1}{2}$ —5 m. visine, mjeri na dodavaljstu 50 cm.; grio imade 110—120 cm. u četvorini. Za vrijeme trodnevne radnje rastaljeno je 6000—8000 oka željezognog kamena (1 oka = $1\frac{1}{4}$ klgr.) sa 150—160 tovara bukovog угљена (1 tovar = 100 oka), a proizvelo se iz toga 15—20 tovara sirovog жељеза. U majdanima imade nadalje po 2 vignja, gdje se sirovo жељezo dalje obdjelava. Za uspirivanje vatre služe obične mješine, a tjeraju ih podvodni vodenici. Ovakav majdan stajao je 250 dukata, a bilo je ovačkovi majdani u Varešu god. 1880. dvadeset, od kojih je 8 radilo neprestano, a 12 samo od vremena do vremena.

Godišnja produkcija жељеза tih 20 majdана iznala je polag službenih podataka i to po ubranoj desetini:

godine 1876.	140.000 oka
" 1877.	180.000 "
" 1878.	112.160 "
" 1879.	115.500 "
" 1880.	110.000 "

Желjezo bijaše izvrsno.

God. 1886. otpoće vlada istraživačnjima kod Vareša, a pošto je uspjeh istih bio vrlo povoljan, to je uređen rudokop na željezo u Pržićima za proizvajgjanje godišnjeg kvantuma od jednog milijuna metercentri željeznih ruda. Nadaje se pristupilo gradnji moderne talijonice i ljevaonice ispod Vareša, gdje se je predbjeko prema postojećim okolnostima moglo proizvadati godišnje 40.000—50.000 q. sirova i ljevena жељеза. Čitava naprava bje provigjena nužnim pomocnim radionicama, činovničkim i radničkim kućama, te je spojena sa rudnikom 4 klm. dugačkom željeznicom i 630m dugom sputačkom (sa jednostavnim tračnicama); isto tako sagragljena je kod Dabrvine talijonica.

Naprava otvorena je mjeseca augusta 1891., ali je samo kratko vrijeme udovoljavala rastućim potrebama, tako da se je već god. 1893. morala ljevaonica proširiti.

Pošto je nadalje god. 1894. kod Zenice podignuta valjaonica željeza i čeliča, i pošto je potreba sirova gvožđja znatno porasla, utemeljeno je god. 1895. vareško diocarsko društvo željezognog obrta, sagrađeno god 1895. varешко dnevnicharsko društvo

gjena je druga talijonica, povišena je mogućnost godišnje proizvodnje na preko 100.000 q., a rudnik je spojen sa bosanskim državnim željeznicom 24 kilm. dugačkom nuzgrednom prugom.

God. 1895. proizvedeno je 37.612 q. sirova željeza i ležene robe; kod rudo-kopa i talijone radio je 441 radnika.

Poslom upravlja bos.-herc. zemaljski erar. U poslu su ovi strojevi:

2 parna stroja, svaki od 15 konjских sile,

2 stroja za uspirivanje vatre u jakosti od ukupno 200 konjских sile,

1 turbina od 25 konjских sile,

4 vodenih kotača od ukupno 60 konjских sile. Osim toga imade još raznih strojeva za pričuvanje halata, zatim navoja, spuštački, ventilatora, strojeva za umanjivanje itd. itd.

Rudnik pokriva prije svega potrebu zemlje, a izvaja znatnu množinu u Ugarsku.

Rudnik mangana u Čevljano-vić-Vogošći

Isti je vlasništvo rudarske zadruge »Bosnia«, leži u jugoistočnom nastavku trias-formacije od Vareša i proizvaja tvrde mangonove rude (Psylomelan) sadržinom od 45—55% mangonove kovine i neznatne množine Pyrolusita. Sastavni su dijelovi, u kojima imade ruda, šaroški skriljaveci, koji počivaju na vapnenu. Istraživanja otpočela su god. 1881. God. 1883. investiran je rudnik Čevljanić i spojen 27 kilom. dugačkom cestom sa postajom Vogošća bosanske državne željeznice. Pošto je pako već god. 1884. izvoz ruda poskoko bio na 40.000 q., sagrađena je još iste godine 20-5 kil. dugačka željeznička pruga uporabom rudničke ceste, a god. 1885. ustrojena je kod Vogošće (na bosanskoj državnoj željeznicel) moderna naprava sa potrebnim strojevima, koja je kadra godišnje obdjelavati 150.000 q. sirovih ruda.

God. 1887. uvedena je u napravu, električna rasvjeta (Siemensov sustav), koja bje sa rudnikom Čevljanić spojena telefonom. U tom ruljivu proizvedeno je god. 1895. 81.500 q. čistih ruda;

kežeznog obrta, sagrađena je druga talijonica, povišena je mogućnost godišnje proizvodnje na preko 100.000 q., a rudnik je spojen sa bosanskim državnim željeznicom 24 kilm. dugačkom nuzgrednom prugom.

God. 1895. proizvedeno je 37.617 q. sirova željeza i ležene robe; kod rudo-kopa i talijone radio je 441 radnika.

Poslom upravlja bos.-herc. zemaljski erar. U poslu su ovi strojevi:

2 parna stroja, svaki od 15 konjских sile,

2 stroja za uspirivanje vatre u jakosti od ukupno 200 konjских sile,

1 turbina od 25 konjских sile,

4 vodenih kotača od ukupno 60 konjских sile. Osim toga imade još raznih strojeva za pričuvanje halata; za tisk navoja, spuštački, ventilatora, strojeva za umanjivanje itd. itd.

Rudnik pokriva prije svega potrebu zemlje, a izvaja znatnu množinu u Ugarsku.

Rudnik mangana u Čevljanić-Vogošći

Isti je vlasništvo rudarske zadruge »Bosna«, leži u jugoistočnom nastavku trias-formacije od Vareša i proizvaja tvrde mangonove rude (Psylomelan) sadržinom od 45—55% mangonove kovine i neznatne množine Pyrolusita. Sastavni su dijelovi, u kojima imade ruda, šaroški skriljaveci, koji počivaju na vapnenu. Istraživanja otpočela su god. 1881. God. 1883. investiran je rudnik Čevljanić i spojen 27 km. dugačkom cestom sa postajom Vogošća bosanske državne željeznice. Pošto je pako već god. 1884. izvoz ruda poskoko bio na 40.000 q., sagrađena je još iste godine 20-5 km. dugačka željeznička pruga uporabom rudničke ceste, a god. 1885. ustrojena je kod Vogošće (na bosanskoj državnoj željeznicel) moderna naprava sa potrebnim strojevima, koja je kadra godišnje obdjelavati 150.000 q. sirovih ruda.

God. 1887. uvedena je u napravu, električna rasvjeta (Siemensov sustav), koja bje sa rudnikom Čevljanić spojena telefonom. U tom ruljivu proizvedeno je god. 1895. 81.500 q. čistih ruda;

ruda; sva ova količina izvozila se je u Austro-Ugarsku, a radio je 175 radnika.

Cijelim poslom u svim rudnicima zadruge »Bosnia« upravlja c. i kr. zajedničko ministarstvo u Beču.

Rudnik kromovih ruda u Duboštici

I ovaj je vlastništvo zadruge »Bosnia«. Rudnik leži sjeverno od Vareša u silnom serpentinskem sloju, koji prolazi Bosnom S. Z. prama jugoistoku, te sadržava mnogo kromove željezaste rude u više manje vrijekastim lećama. Prva istraživanja povedena su u Duboštici god. 1880., a g. 1883. bijahu ista u toliko dovršena, da se je rudnik mogao urediti.

S početka su se proizvajali samo čisti komadi rude; nu doskora ukazalo se nuždum rude na sitno obdjelavati i tako su god. 1884. i 1885. uređene radionice, činovničke i radničke kuće, te cesta od Vareša do Duboštice. Nuždna voda za obdjelavanje dovođa se iz potoka Duboštice pomoću 1183 m. dugačkog vodovoda.

Rudnik ovaj proizvaja rude i pržinu minimalnom sadržinom od 48% kromovog oksida. Sve se ove rude izvajaju.

God. 1895. proizvedeno je sa 37 radnika 6000 q. kromovih ruda.

Vlasništvo zadruge »Bosnia« sačinjava nadalje

ova količina izvozida se je u Austro-Ugarsku, a radio je 175 radnika.

Ćajem poslova u svim rudnicima zadruge »Bosna« upravlja c. i kr. zajedničko ministarstvo u Beču.

Rudnik kromovih ruda u Duboštici

I ovaj je vlastništvo zadruge »Bosnia«. Rudnik leži sjeverno od Vareša u silnom serpentinskem sloju, koji prolazi Bosnom S. Z. prama jugoistoku, te sadržava mnogo kromove željezaste rude u više manje vrijekastim lećama. Prva istraživanja povedena su u Duboštici god. 1880., a g. 1883. bijahu ista u toliko dovršena, da se je rudnik mogao urediti.

S početka su se proizvajali samo čisti komadi rude; nu doskora ukazalo se nuždum rude na sitno obdjelavati i tako su god. 1884. i 1885. uređene radionice, činovničke i radničke kuće, te cesta od Vareša do Duboštice. Nuždna voda za obdjelavanje dovođa se iz potoka Duboštice pomoću 1183 m. dugačkog vodovoda.

Rudnik ovaj proizvaja rude i pržinu minimalnom sadržinom od 48% kromovog oksida. Sve se ove rude izvajaju.

God. 1895. proizvedeno je sa 37 radnika 6000 q. kromovih ruda.

Vlasništvo zadruge »Bosnia« sačinjava nadalje

Rudnik bakra u Sinjakovu

Isti leži 6 km. zapadno od Jezera, nedaleko druma Jajce-Varcar Vakuf u prolomu paleozojskih skriljavaca na gorju Sinjakovu. Kopanje bakrene pakovine započeto je god. 1881.; prigodom kopanja željeznih ruda za majdane našili su urogjenici na slojeve bakrene pakovine, koji su onda prešli u vlasništvo zadruge »Bosnia«. God. 1882. otpočela su istraživanja, koja su do god. 1885. urodila tolikim plodom, da se je eksploatacija rudnika ukazala od koristi. Rudnik bje dakle god. 1886. investiran, talijonica se gradila i god. 1887. dogradila. Nu raditi se počelo ovdje tek god. 1888., te se je s početka proizvaja-

Rudnik bakra u Sinjakovu

Isti leži 6 km. zapadno od Jezera, nedaleko druma Jajce-Varcar Vakuf u prolomu paleozojskih skriljavaca na gorju Sinjakovu. Kopanje bakrene pakovine započeto je god. 1881.; prigodom kopanja željeznih ruda za majdane našili su urogjenici na slojeve bakrene pakovine, koji su onda prešli u vlasništvo zadruge »Bosnia«. God. 1882. otpočela su istraživanja, koja su do god. 1885. urodila tolikim plodom, da se je eksploatacija rudnika ukazala od koristi. Rudnik bje dakle god. 1886. investiran, talijonica se gradila i god. 1887. dogradila. Nu raditi se počelo ovdje tek god. 1888., te se je s početka proizvaja-

gao samo nečisti (crni) bakar sadržinom od 95—96% čista bakra.

God. 1893. sagragjena je peć za rafiniranje i osim toga i kovaonica, te se od onog vremena proizvajaju ovđe i rafinirani i kovani bakar u množini do 2200 q.

God. 1895. proizvedeno je 1238 q. nečista, 125 q. rafinirana bakra i 175 q. kovanog bakra sa 91 radnikom.

Istraživanja.

Osim gore spomenutih rudnika povedena su od god 1880. po čitavoj zemlji istraživanja, i to za zlatom kod Travniku; za olovom i srebrom kod Srebrenice, Ljubije i Borovice; za životinjom i antimonom kod Fojnice (Čemernice, Pogorelice i na Zec-glanini); za sinjavcem u Maškari, kod Gornjeg Vakufa i Kreshnje; za manganovim rudama kod Ivanjske i Konjice; za kromovim rudama u Krivaja-dolini, kod Žepča i na Borja-planini; konačno za ugljenom u Majevici kod Gornje Tužle i kod Gackoga. Od svega toga taj čas se vadi olovo i srebro kod Ljubije, sinjavac u Maškari i ugljen u Majevici i kod Gackoga. Ostala su istraživanja na neko vreme prekinuta. Kod tih istraživanja radi poprečno 44 radnika.

Sagjenje i proizvajjanje duhana.

Caševje i proizvajjanje duhana.

Bosan.-hercegovačka duhanska režija u Sarajevu.

Pod otomanskom upravom postojaо je već u Bosni i Hercegovini monopol duhana, nu u bitno različitom obliku, nego što isti sada postoji u austro-ugarskoj monarhiji.

Sagjenje duhana ne bijaše ograničeno na stanovita područja i nije tomu ni trebalo ikakove dozvole.

Proizvajjanje duhana ne bijaše ni u državnim rukama.

Privatni bi tvorničari upotrebili ponajviše takove vrste duhana, koje se nijesu sadile u Bosni i Hercegovini (kao Purzic, Jenidž itd.) i to s razloga

(crnih) bakar sadržinom od 95 do 96% čistog bakra.

Godine 1893. sagrađena je peć za rafiniranje i osim toga i kovaonica, te se od onog vremena proizvajala ovđe i rafinirani i kovani bakar u množini do 2200 q.

God. 1895. proizvedeno je 1238 q. nečista, 125 q. rafinirana bakra i 175 q. kovanog bakra sa 91 radnikom.

Istraživanja.

Osim gore spomenutih rudnika povedena su od god 1880. po čitavoj zemlji istraživanja, i to za zlatom kod Travniku; za olovom i srebrom kod Srebrenice, Ljubije i Borovice; za životinjom i antimonom kod Fojnice (Čemernice, Pogorelice i na Zec-glanini); sa sinjavcem u Maškari, kod Gornjeg Vakufa i Kreshnje; za manganovim rudama kod Ivanjske i Konjice; za kromovim rudama u Krivaja-dolini, kod Žepča i na Borja-planini; konačno za ugljenom u Majevici kod Gornje Tužle i kod Gackoga. Od svega toga taj čas se vadi olovo i srebro kod Ljubije, sinjavac u Maškari i ugljen u Majevici i kod Gackoga. Ostala su istraživanja na neko vreme prekinuta. Kod tih istraživanja radi poprečno 44 radnika.

što se je u jednu ruku duhan u zemlji u neznatoj mjeri sadio, i to ponajviše samo za vlastitu porabu, u drugu ruku opet, što je kakvoća robe radi manjkave kulture bila vrlo slaba.

Za prodaju duhana domaćim privatnim tvornicama i za kupovanje tugađih vrsta duhana od ovih tvornica moralo se je u ime dopustne plaćati državnoj upravi po prilici 50 nč. od oke, poslije (nakon god. 1875.) i dva puta toliko.

Tvorčar mogao je samo 4 vrste u stanovitoj težini u promet staviti, a svaki pojedini, za prodaju određeni omotak morao se providiti znamenkom, koja se je od državne uprave prema kakvoći dobila za 1 fr. 60 nč., 1 fr. 20 nč., 80 nč. i 40 nč.

Ko je sadio duhan za vlastitu porabu, morao je sav svoj duhan razdijeliti u 2 vrste, a znamenke za iste kupiti po 80 nč. i 40 nč. od oke.

Trgovina duhana pod otomanskom upravom bijaše isključivo ograničena na mestni promet; tek u Sarajevu i Livnu tjerala se znatnija trgovina.

Osim toga kupovalo je i austro-ugar. monopolna uprava još prije okupacije razne vrste hercegovačkog duhana kroz mnogo godina od nekog trgovca u Trebinju.

Ovi monopolni propisi ostadoše i poslije okupacije sve do 16. augusta 1880. u krijeosti, nu duhan, što se je te godine sadio, morao se već u cijelosti predati novo uvedenoj duhanskoj režiji.

Ovakog, te godine otkupljenog duhana bijaše svega 10.536 metercenti.

Gore spomenutog dana uveden je duhanski monopol u Bosni i Hercegovini posve u smislu monopolnih propisa monarhije.

Uskoro podignute su veće, valjanim tehničkim pomagalima opremljene poslovnice za proizvajjanje duhana.

U Sarajevu se ustrojila središnja uprava (nadzorništvo, poslije ravnateljstvo bos.-herceg. duhanske režije), a god. 1880. sagrađene su tvornice duhana u Sarajevu i Mostaru, s početka ručnim poslovanjem,

što se je u jednu ruku duhan u zemlji u neznatoj mjeri sadio, i to ponajviše samo za vlastitu porabu, u drugu ruku opet, što je kakvoća robe radi manjkave kulture bila vrlo slaba.

Za prodaju duhana domaćim privatnim tvornicama i za kupovanje tugađih vrsta duhana od ovih tvornica moralo se je u ime dopustne plaćati državnoj upravi po prilici 50 nč. od oke, poslije (nakon god. 1875.) i dva puta toliko.

Tvorčar mogao je samo 4 vrste u stanovitoj težini u promet staviti, a svaki pojedini, za prodaju određeni omotak morao se provititi znamenkom, koja se je od državne uprave prema kakvoći dobila za 1 fr. 60 nč., 1 fr. 20 nč., 80 nč. i 40 nč.

Ko je sadio duhan za vlastitu porabu, morao je sav svoj duhan razdijeliti u 2 vrste, a znamenke za iste kupiti po 80 nč. i 40 nč. od oke.

Trgovina duhana pod otomanskom upravom bijaše isključivo ograničena na mestni promet; tek u Sarajevu i Livnu tjerala se znatnija trgovina duhanom.

Osim toga kupovalo je i austro-ugarska monopolna uprava još prije okupacije razne vrste hercegovačkog duhana kroz mnogo godina od nekog trgovca u Trebinju.

Ovi monopolni propisi ostadoše i poslije okupacije sve do 16. augusta 1880. u krijeosti, nu duhan, što se je te godine sadio, morao se već u cijelosti predati novo uvedenoj duhanskoj režiji.

Ovakog, te godine otkupljenog duhana bijaše svega 10.536 mpr.

Gore spomenutog dana uveden je duhanski monopol u Bosni i Hercegovini posve u smislu monopolnih propisa monarhije.

Uskoro podignute su veće, valjanim tehničkim pomagalima opremljene poslovnice za proizvajjanje duhana.

U Sarajevu se ustrojila središnja uprava (nadzorništvo, poslije ravnateljstvo bos.-herceg. duhanske režije), a god. 1880. sagrađene su tvornice duhana u Sarajevu i Mostaru, s početka ručnim poslovanjem,

1881. postodoće otkupni uredi Ljubiški i Trebinje,
1885. otkupni ured Stolac,
1887. otkupni ured Srebrenica,
1888. tvornica Banjaluka,
1891. otkupni ured Čapljina,
1892. otkupni ured Ljubinje i
1893. tvornica duhana u Travniku i otkupni ured u Foči, osim toga bje god. 1888. nasagnjeno veliko erarsko duhanjšte u Orašju.

Danas iznaša godišnja količina žetve u Bosni i Hercegovini poprečno oko 36.000 metercenti, nu bilo je već i 44.000 metercenti.

Sve surovine, osim kakovih 10 metercenti tumbekije perzijskog porijekla, proizvajaju se u zemlji.

Od surovina, sagjenih u zemlji, dobivaju godimice obe režije monarhije vrio znatnu množinu, a postoji osim toga živahan izvoz surovina i tvorničarskih proizvoda u inozemstvo.

U poslovniciama duhanske režije radi: ručnih radnika brojem 2397 nadnicara brojem 1030 ukupno dakle 3427 glava.

Cetiri tvornice uređene su skroz parnom silom.

Motori, koji ne tjeraju samo poslovne strojeve za proizvajanje duhana, već i strojeve u radionici, predstavljaju ukupno 76 konjiskih sile.

1881. postaloše otkupni uredi Ljubiški i Trebinje,
1885. otkupni ured Stolac,
1887. otkupni ured Srebrenica,
1888. tvornica Banjaluka,
1891. otkupni ured Čapljina,
1892. otkupni ured Ljubinje i
1893. tvornica duhana u Travniku i otkupni ured u Foči, osim toga bje god. 1888. nasagnjeno veliko erarsko duhanjšte u Orašju.

Danas iznaša godišnja količina žetve u Bosni i Hercegovini poprečno oko 36.000 metr centi, nu bilo je već i 44.000 metr centi.

Sve surovine, osim kakovih 10 metr centi tumbekije perzijskog porijekla, proizvajaju se u zemlji.

Od surovina, sagjenih u zemlji, dobivaju godimice obe režije monarhije vrio znatnu množinu, a postoji osim toga živahan izvoz surovina i tvorničarskih proizvoda u inozemstvo.

U poslovniciama duhanske režije radi: stручnih radnika brojem 2397 nadnicara brojem 1030 ukupno dakle 3427

glava.

Cetiri tvornice uređene su skroz parnom silom.

Motori, koji ne tjeraju samo poslovne strojeve za proizvajanje duhana, već i strojeve u radionici, predstavljaju ukupno 76 konjiskih sile.

Poljoprivreda. — Poljoprivreda.

Povjesni dio.

(Preje okupacije).

Bosna i Hercegovina trpele su od najstarijih vremena do najnovijeg doba, skoro bez prestanka pod vanjskim i unutarnjim borbama.

Nije dakle čudo, što se za vrijeme ove nemirne i u teškim prilikama provedene prošlosti gospodarstvo nije moglo razviti, tim manje, što se je seljak bolje razumio u ratničke poslove, nego u poljodjelstvo.

Po tom uščuvao se ratarski i drugi gospodarstveni halat skoro bez promjene

Povjesni dio.

(Preje okupacije).

Bosna i Hercegovina trijeli su od najstarijih vremena do najnovijeg doba, skoro bez prestanka pod vanjskim i unutarnjim borbama.

Nije dakle čudo, što se za vrijeme ove nemirne i u teškim prilikama spроведene prošlosti gospodarstvo nije moglo razviti, tim manje, što se je seljak bolje razumio u ratničke poslove, nego u poljodjelstvo.

Po tom uščuvao se ratarski i drugi gospodarstveni halat skoro bez promjene

do najnovijeg vremena u onoj prvobitnoj formi i konstrukciji, kako je u svoje vrijeme stajao u porabi prega.

Tako nalazimo još i danas u nekojim krajevinama zemlje kao ratarski halat samo od drveta načinjeno ralo, koje u gotovo neprimjenjenom obliku predstavlja staru rimsku ralicu, — dočim u nekojim osamlijenim dolinama Hercegovine i na jugozapadu Bosne običajna masivna, neobično široka, na drvenim osnovinama počivajuća i silnina, posve neokovanim kotačima provijenja kola sjećaju na starorimsku bojnu kolu.

Kasnije dobio je prvo bitni oblik starorimsko ralice neku vrst odgrijače i željezno crtalo i na vrlo malim kotačima stope ornice; ova vrst pluga bila je za vrijeme okupacije najviše u zemlji razgranjena.

Oblici gore opisanog halata, kao što i takogje vrlo primitivne, djelomice bez željeznih sastojina konstruirane drijave, pa i drugi prije okupacije uporabljeni halat moći je naći u skupini C. I—IV. (alat) pod stavkama 484—590.

I stočarstvo zadржалo je pod navedenim nepovoljnim okolnostima svoj prvo bitni primitivni značaj i ograničilo se samo na nerazložno držanje stoke po prostranim pašnjacima u planini i dolini, pri čem životinje nijesu imale ni staja, ni inih shodnih skrovišta.

Po profesoru Adametu (Študije k monografiji ilirske stoke) potiče u Bosni i Hercegovini nalazeća se stoka iz dobe starih Ilira, a samo u sjevernom dijelu Bosne (uz Savu) krizala se je u kasnijem vremenu donekle sa sivom, po svoj prilici od Avara dovedenom stokom iz istočno-evropskih stepa, čemu je dokaz u cijeloj današnjoj Posavini (područje uzduž Save) nalazeća se, magjarskoj pasmini slična bagra.

Formacije glave ove, kao i inih u Bosni i Hercegovini nalazećih se domaćih pasmina vidjeti je u okosnicama lubanja i glavama u skupini B. IV. i V. (zbirka okosnica lubanja) pod stavkom 425—483.

Sadašnjost.

Kratko vrijeme poslije okupacije Bosne i Hercegovine umoljeni su odlični stručnjaci

do najnovijeg vremena u onoj prvobitnoj formi i konstrukciji, kako je u svoje vrijeme stajao u porabi prega.

Tako nalazimo još i danas u nekojim krajevinama zemlje kao ratarski halat samo od drveta načinjeno ralo, koje u gotovo neprimjenjenom obliku predstavlja staru rimsku ralicu, — dočim u nekojim osamlijenim dolinama Hercegovine i na jugozapadu Bosne običajna masivna, neobično široka, na drvenim osnovinama počivajuća i silnina, posve neokovanim kotačima provijenja kola sjećaju na starorimsku bojnu kolu.

Kasnije dobio je prvo bitni oblik starorimsko ralice neku vrst odgrijače i željezno crtalo i na vrlo malim kotačima stope ornice; ova vrst pluga bila je za vrijeme okupacije najviše u zemlji razgravšva.

Oblici gore opisanog halata, kao što i takogje vrlo primitivne, djelomice bez željeznih sastojina konstruirane drijave, pa i drugi prije okupacije uporabljeni halat moći je naći u skupini C. I—IV. (alat) pod stavkama 484—590.

I stočarstvo zadrжалo je pod navedenim nepovoljnim okolnostima svoj prvo bitni primitivni značaj i ograničilo se samo na nerazložno držanje stoke po prostranim pašnjacima u planini i dolini, pri čem životinje nijesu imale ni staja, ni inih shodnih skrovišta.

Po profesoru Alamecu (Študije k monografiji ilirske stoke) potiče u Bosni i Hercegovini nalazeća se stoka iz dobe starih Ilira, a samo u sjevernom dijelu Bosne (uz Savu) krizala se je u kasnijem vremenu donekle sa sivom, po svoj prilici od Avara dovedenom stokom iz istočno-evropskih stepa, čemu je dokaz u cijeloj današnjoj Posavini (područje uzduž Save) nalazeća se, magjarskoj pasmini slična bagra.

Formacije glave ove, kao i inih u Bosni i Hercegovini nalazećih se domaćih pasmina vidjeti je u okosnicama lubanja i glavama u skupini B. IV. i V. (zbirka okosnica lubanja) pod stavkom 425—483.

Sadašnjost.

Kratko vrijeme poslije okupacije Bosne i Hercegovine umoljeni su odlični stručnjaci

iz monarhije da propuštu i prouče gospodarstvene i stočarstvene prilike zemlje, na što su na temelju uspjeha ovih studija god. 1886. uslijedile prve odredbe, služeće podizanju praktičnog gospodarstva i stočarstva.

Ako je godina 1886. spomenuta kano doba, gdje se je vlast svojski zauzeila za procvat poljodjelstva, tada to znači, da su te godine ustrojena na trošak erara dva, pod njezinom upravom stjeća uzorna majura, pod imenom „zemaljske poljoprivredne štacije“. Jedna se nalazi u Modriću (kotar Gradačac) u Bosni, blizu slavonske međe u Posavini, a druga u Gacku u blizini crnogorske međe u Hercegovini.

God. 1888. uređena je poljoprivredna štacija u Livnu, a god. 1893. ona u Ildži. Potonja leži u neposrednoj blizini glavnoga grada zemlje Sarajeva.

Zemaljskim poljoprivrednim štacijama je svrha, da domaćemu svijetu ne samo služe uzorom uređenog, polag modernih načela upravljanog gospodarstva, već da po prilici 100 domaćih mladića seljačkoga staleža, koji u tim zavodima kao naučnici polaze trogodišnji tečaj, poduče u bavaraju sa boljim gospodarstvenim hatalom i da ih praktičnim putem uvedu u ponajnovije zakone i nauku racionallnom gospodarstvu.

Osim toga je zadaća ovim zavodima, da služe za rasploživanje valjane pri-paše (pepinjere), i da proizvajaju za preporod domaćeg usjeva nuždni materijal.

Sa poljoprivrednim štacijama u Livnu, Gacku i Ildžu spojena su planinska gospodarstva sa stokom i ovcama, a uvedeno je tamo — kako u poučne, tako i u privredne svrhe — moderno onljekarstvo.

Najviše se proizvaja sira u poljoprivrednoj štaciji u Livnu, gdje je u novije doba uvedena i fabrikacija Roquefort-sira, a tomu nuždne podrumne posjeduje štacija u naravnim, u te svrhe osobito prikladnim pećinama krasa.

Pojoprivredne štacije zapremaju areal od ravnog 4000 ha; od toga je po prilici 3000 ha visoka planina.

Na štacijama goje se u najvećem opsegu ove čiste pasmine goveda,

iz monarhije, da propuštu i proучne gospodarstvene i stočarstvene prilike zemlje, na što su na temelju uspjeha ovih studija god. 1886. uslijedile prve odredbe, služeće podizanju praktičnog gospodarstva i stočarstva.

Ako je godina 1886. spomenuta kano doba, gdje se je vlast svojski zauzeila za procvat poljodjelstva, tada to znači, da su te godine ustrojena na trošak erara dva, pod njezinom upravom stjeća uzorna majura, pod imenom „zemaljske poljoprivredne štacije“. Jedna se nalazi u Modriću (kotar Gradačac) u Bosni, blizu slavonske međe u Posavini, a druga u Gacku u blizini crnogorske međe u Hercegovini.

Godine 1888. uređena je poljoprivredna štacija u Livnu, a godine 1893. ona u Ildži. Potonja leži u neposrednoj blizini glavnoga grada zemlje Sarajeva.

Zemaljskim poljoprivrednim štacijama je svrha, da domaćemu svijetu ne samo služe uzorok uređenog, polag modernih načela upravljanog gospodarstva, već da po prilici 100 domaćih mladića seljačkoga staleža, koji u tim zavodima kao naučnici polaze trogodišnji tečaj, poduče u bavaraju sa boljim gospodarstvenim hatalom i da ih praktičnim putem uvedu u ponajnovije zakone i nauku racionallnom gospodarstvu.

Osim toga je zadaća ovim zavodima, da služe za rasploživanje valjane pri-paše (pepinjere), i da proizvajaju za preporod domaćeg usjeva nuždni materijal.

Sa poljoprivrednim štacijama u Livnu, Gacku i Ildžu spojena su i planinska gospodarstva sa stokom i ovcama, a uvedeno je tamo — kako u poučne, tako i u privredne svrhe — moderno mlekarstvo.

Najviše se proizvaja sira u poljoprivrednoj štaciji u Livnu, gdje je u novije doba uvedena i fabrikacija Roquefort-sira, a tomu nuždne podrumne posjeduje štacija u naravnim, u te svrhe osobito prikladnim pećinama krasa.

Pojoprivredne štacije zapremaju areal od ravnog 4000 ha; od toga je po prilici 3000 ha visoka planina.

Na štacijama goje se u najvećem opsegu ove čiste pasmine goveda, ovača i

ovaca i svinja: u Livnu Möllthalska goveda i Ostfriske ovice, zatim Electoral i perzijske ovice, te Berkshire-svinje; u Gacku Wippthalska goveda, Ostfriske ovice i Berkshire-svinje; u Modriću goveda ugarske pustarske pasmine i Berkshire svinje; konačno u Ildži Möllthalska goveda, Hampshire vitoroge ovice (Romaskan-ovce) i perzijske ovice. Gojenje Ostfriskih ovača provagja se i ukrštanjem sa domaćom pasminom.

Kako poljoprivredne štacije imaju svrhu, da dižu narочito poljodjelstvo i stočarstvo, tako je zadaća takogjer već više godina na istom temelju organizovanih voćarskih i vinogradarskih štacija, da poduče stanovništvo u gojenju voća i vinove loze i da ove grane gospodarstva u zemlji rasprostrane, što se i počinje podučavanjem naučnika (oko 24), koji i tu, kao što i u poljoprivrednim štacijama, polaze praktični i teoretični tečaj, nadalje dijeljenjem loza, pieme-nitih mladića i oplemenjenih voćaka.

Danas postoje tri zemaljske voćarske i vinogradarske štacije u zemlji, i to po jedna u Derventu (kotar Dervent u Bosni), u Mostaru i Lastvi (kotari Mostar i Trebinje u Hercegovini), s arealom od ukupno 130,5 ha.; pri tom igra glavnu ulogu u Derventi voćarstvo, a u Mostaru i Lastvi vinogradarstvo.

Osim toga aktivirana je god. 1893. zemaljska voćarska škola u Travniku (Bosna).

Ustrojenjem pomenutih gospodarstvenih, te voćarskih i vinogradarskih štacija stvorene su u cijeloj zemlji na zgodnim mjestima stanovite stalne tačke kao temelj za provedbu daljnih odredaba, osnovanih u svrhu dizanja domaćeg poljodjelstva i stočarstva.

Da se uzmognie govedarstvo zemlje što više poboljšati, postavljeni su na zgodnim mjestima inozemni, iz Austro-Ugarske importirani zemaljski bikovi za pripašu, te su se polag dotičnih pri-pašnih područja, u koja je zemlja razdjeljena, uporabili dijelom ugarski, dijelom Möllthalski ili Wippthalski pri-pašni bikovi, koji na besplatnu uporabu domaćih stočara stjeća pod državnom kontrolom i njegovom.

svinje: u Livnu Meltaltska goveda i Ostfriske ovice, zatim Elektoral i perzijske ovice, te Berkshire-svinje, u Gacku Vintylska goveda, Ostfriske ovice, i Berkshire-svinje; u Modriću goveda ugarske pustarske pasmine i Berkshire-svinje; konačno u Ildži Meltaltska goveda, Hampshire vitoroge ovice (Romaskan-ovce) i perzijske ovice. Gojenje Ostfriskih ovača provagja se i ukrštanjem sa domaćom pasminom.

Kako poljoprivredne štacije imaju svrhu, da dižu narочito poljodjelstvo i stočarstvo, tako je zadaća takogjer već više godina na istom temelju organizovanih voćarskih i vinogradarskih štacija, da poduče stanovništvo u gojenju voća i vinove loze i da ove grane gospodarstva u zemlji rasprostrane, što se i počinje podučavanjem naučnika (oko 24), koji i tu, kao što i u poljoprivrednim štacijama, polaze praktični i teoretični tečaj, nadalje dijeljenjem loza, pieme-nitih mladića i oplemenjenih voćaka.

Danas postoje tri zemaljske voćarske i vinogradarske štacije u zemlji, i to po jedna u Derventi (kotar Dervent u Bosni), u Mostaru i Lastvi (kotari Mostar i Trebinje u Hercegovini), s arealom od ukupno 130,5 ha.; pri tom igra glavnu ulogu u Derventi voćarstvo, a u Mostaru i Lastvi vinogradarstvo.

Osim toga aktivirana je god. 1893. zemaljska voćarska škola u Travniku (Bosna).

Ustrojenjem pomenutih gospodarstvenih, te voćarskih i vinogradarskih štacija stvorene su u cijeloj zemlji na zgodnim mjestima stanovite stalne tačke kao temelj za provedbu daljnih odredaba, osnovanih u svrhu dizanja domaćeg poljodjelstva i stočarstva.

Da se uzmognie govedarstvo zemlje što više poboljšati, postavljeni su na zgodnim mjestima inozemni, iz Austro-Ugarske importirani zemaljski bikovi za pripašu, te su se polag dotičnih pri-pašnih područja, u koja je zemlja razdjeljena, uporabili dijelom ugarski, dijelom Möllthalski ili Wippthalski pri-pašni bikovi, koji na besplatnu uporabu domaćih stočara stjeća pod državnom kontrolom i njegovom.

Pošto je uspjeh, polučen ovom pri-pasom, bio povoljan, to je vlasta, udovoljivši željama stocara, nastavila uvoz inorodnih pripašnih bikova, tako da je do sada

140 komada	Möllthalskih,
144 "	Wippthalskih i
87 "	bikova ugarske pustarske pasmine, ukupno 680 inorodnih pripašnih bikova došlo u zemlju, a smješteni su kako u varoškim, tako i u seoskim općinama ili kod privatnih uz besplatnu, ili uz po eraru subvencio-niranu opskrbu, ali uvijek na besplatnu uporabu stranaka.

U isto je vrijeme proveden import ino-rodnih krava za pripašu narudžbom i na racun domaćih stocara; pri tom su po-sredovanjem vlade životinje kupljene, a kupcima pozajmljeni su nabavni troš-kovi uz otplatu u godišnjim obrocima.

Tim načinom nabavljenih krava imade danas u zemlji kod domaćih gospodara:

402	Möllthalskih
51	Wippthalskih i
170	ugarskih krava, ukupno 683 komada.

U pogledu pomenutih pripašnih pod-ručja opaža se, da su za pasminu ugarske pustare opredijeljeni sjevero-zapadni kotari zemlje: Gradačac, Brčka, Bjelina i sjeverni dio kotara Zvornik, koji nose obilježje nizine i gdje je stoka sa ugarskom pustarskom stokom dje-lomice već ukrštana.

Za Hercegovinu izabrana je Wipp-thalska, a za ostale dijelove Bosne Möllthalska stoka, pošto iste odnošajima podnebjja i tla, te već postojećemu domaćemu pripašnom materijalu ovih područja najbolje odgovaraju.

U svrhu poticanja stanovništva na veće njegovanje stocarstva uvedene su nagrade za telad i junad u onim kota-riima, gdje imade potomaka inorodnih bikova, a nagrade se pod uredovnom kontrolom dijele povjerenstveno.

Osim toga uvedene su i smotre nad bikovima, gdje se čuvati bikova za dobru njegu i dvorbu istih shodno nagrađuju. Ovakove se smotre obdržavaju u mjestima dotičnih kotara svake godine u proljeće i jesen.

Pošto je uspjeh, polučen ovom pri-pasom, bio povoljan, to je vlasta, udovoljivši željama stocara, nastavila uvoz inorodnih pripašnih bikova, tako da je do sada

449 komada	Melitalskih,
144 "	Vintalskih i
87 "	bikova ugarske pustarske pasmine, ukupno 680 inorodnih pripašnih bikova došlo u zemlju, a smješteni su kako u varoškim, tako i u seoskim općinama ili kod privatnih uz besplatnu, ili uz po eraru subven-cioniranu opskrbu, ali uvijek na besplatnu uporabu stranaka.

U isto je vrijeme proveden import ino-rodnih krava za pripašu paružbom i na racun domaćih stocara; pri tom su posredovanjem vlade životinje kupljene, a kupcima pozajmljeni su nabavni troš-kovi uz otplatu u godišnjim obrocima.

Tim načinom nabavljenih krava imade danas u zemlji kod domaćih gospodara:

462	Melitalskih
51	Vintalske i
170	ugarskih krava, ukupno 683 komada

U pogledu pomenutih pripašnih područja opaža se, da su za pasminu ugarske pustare opređeni sjevero-zapadni kotari zemlje: Gradačac, Brčka, Bjelina i sjeverni dio kotara Zvornik, koji nose obilježje nizine i gdje je stoka sa ugarskom pustarskom stokom dje-lomice već ukrštana.

Za Hercegovinu izabrana je Vintalska, a za ostale dijelove Bosne Melitalska stoka, pošto iste odnošajima podnebjja i tla, te već postojećemu domaćemu pripašnom materijalu ovih područja najbolje odgovaraju.

U svrhu poticanja stanovništva na veće njegovanje stocarstva uvedene su nagrade za telad i junad u onim kota-riima, gdje imade potomaka inorodnih bikova, a nagrade se pod uredovnom kontrolom dijele povjerenstveno.

Osim toga uvedene su i smotre nad bikovima, gdje se čuvati bikova za dobru njegu i dvorbu istih shodno nagrađuju. Ovakove se smotre obdržavaju u mjestima dotičnih kotara svake godine u proljeće i jesen.

S ovim uredbama omogućeno je i licen-ciranje takovih bikova, koji su čisti ili ukrštavanjem postali potomci impor-tiranih inorodnih pripašnih bikova, i koji su prikladni za pripašne svrhe, čim se je broj dobrih pripašnih bikova mogao neznatnim troškom bitno po-većati.

U svrhu dizanja konjogoštva, za koje se nalazi u zemlji izvrstni, akoprem te-čajem vremena tjelesno manje razvijeni, ali vanredno ustrajni i čvrsti pripašni materijal, a kod stanovništva takojer živi smisao, smješteno je već god. 1884. pet plemenitih pastuha za pripašu kao dar Njeg. Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. u Hercegovini.

Od onog vremena povišen je bitno broj pripašnih pastuha, ponajviše kupovanjem arapske pasmine iz kr. ugarske državnice u Babiloni, tako da danas ima na raspolaganje 92 komada pastuha (od ovih je 5 importirano iz Sirije), koji se u pripašnoj sezoni iz zemaljske pastuharne Sarajevo i pod-ružnica Mostar i Travnik razdiže u 61 pripašni štacijski.

Osim toga nalazi se u pomenutim državnama 15 sa otoka Cipra impor-tiranih magaraca-pastuha, koji se po-najviše u Hercegovini rabe za rasplo-givanje mazgi.

Nadalje imade u ergeli zemaljske poljoprivredne štacije u Ilidži 11 ko-bila i 4 ždrebeta; od ovih je 6 kobila iz kr. ug. državne pastuharne Babilna, 2 iz ug. privatne pastuharne gosp. pl. Foglara na pusti Dobos (Stolnobiogradska županija) i 3 kobile iz Sirije, do-čim je 4 ždrebeta poklonio vlastelin barun Romaskan u Horodenki u istočnoj Galiciji.

U jeseni svake godine nagrađuju se konji, i to — kao što to biva kod nagragivanja stoke — samo oni, koji potiču od zemaljskih pastuha.

Osim toga se na pojedinim mjestima zemlje udešavaju utrkivanja, koja su kod domaćih konjogoča vrlo oblju-bljena i za koja potrebite nagrade daje zemlja.

Godine 1894. priredila se u blizini hanje i poljoprivredne štacije Ilidže kod Sarajeva na trkalištu, koje je uređeno

S ovim uredbama omogućeno je i licen-ciranje takovih bikova, koji su čisti ili su ukrštanjem postali potomci impor-tiranih inorodnih pripašnih bikova, i koji su prikladni za pripašne svrhe, čim se je broj dobrih pripašnih bikova mogao neznatnim troškom bitno po-većati.

U svrhu dizanja konjogoštva, za koje se nalazi u zemlji izvrstni, akoprem te-čajem vremena tjelesno manje razvijeni, ali vanredno ustrajni i čvrsti pripašni materijal, a kod stanovništva takojer živi smisao, smješteno je već god. 1884. pet plemenitih pastuha za pripašu kao dar Njeg. Veličanstva cara i kralja Franje Josipa I. u Hercegovini.

Od onog vremena počinje je broj pri-pašnih pastuha, pojavljujući kupovanjem arapske pasmine iz kr. ugarske državnice u Babiloni, tako da danas ima na raspolaganje 92 komada pastuha (od ovih je 5 importirano iz Sirije), koji se u pripašnoj sezoni iz zemaljske pastuharne Sarajevo i pod-ružnica Mostar i Travnik razdiže u 61 pripašni štacijski.

Osim toga nalazi se u pomenutim državnama 15 sa otoka Cipra impor-tiranih magaraca-pastuha, koji se po-najviše u Hercegovini rabe za rasplo-givanje mazgi.

Nadjele imade u ergeli zemaljske poljoprivredne štacije u Ilidži 11 ko-bila i 4 ždrebeta; od ovih je 6 kobila iz kr. ugarske državnice pastuharne Babilna, 2 iz ug. privatne pastuharne gosp. pl. Foglara na pusti Dobos (Stolnobiogradska županija) i 3 kobile iz Sirije, do-čim je 4 ždrebeta poklonio vlastelin barun Romaskan u Horodenki u istočnoj Galiciji.

U jeseni svake godine nagrađuju se konji, i to — kao što to biva kod nagragivanja stoke — samo oni, koji potiču od maljkih pastuha.

Osim toga se na pojedinim mjestima zemlje udešavaju utrkivanja, koja su kod domaćih konjogoča vrlo oblju-bljena i za koja potrebite nagrade daje zemlja.

Godine 1894. priredila se u blizini hanje i poljoprivredne štacije Ilidže kod Sarajeva na trkalištu, koje je uređeno

prema svim modernim zahtjevima, prva oveća međunarodna trka, gdje su austrijski i ugarski Jokeyklub znatno učestvovali.

Da se digne gojida peradi, za koju u pojedinim krajevima seljačko žiteljstvo pokazuje mnogo smisla, ustrojen je god. 1892. u Prijedoru u većem stilu zemaljski zavod za gojenje peradi.

Istonu je svrha, da ili u čistoj pasmini ili ukrštavanjem uzgoji shodnu plemeninu peradi (Langshans, Minorka, Plymouth-Rock, Houdans, zatim biserke, kypke, Peking i Rouen-patke, Emdenske guske itd.) i da ove vrste kao što i jaja dijeli među pučanstvom.

Osim toga imade ovaj zavod zadaču, da demonstrira i unapreguje racionalan gojenje korisne i utovljene živadi svih vrsta, te proizvodnje i pakovanje konzumnih jaja za izvoz.

Daljnja uredba na polju gospodarstva je ustrojenje takozvanih seljačkih uzorakih gospodarstva god. 1892. u tu svrhu, da se pojedina seljačka gospodarstva pod uputom i neprestanim nadzorom gospodarstvenog strukovnjaka poljoprivredne štacije, u čijem se području dotično gospodarstvo nalazi, prema sredstvima dotičnog seljaka valjano rukovode. Pri tom potpomaže štacija dotične vlastnike i materijalno davanjem izvrsnog usjevnog sjemenja i darivanjem manjih novčanih svota u svrhu adaptiranja nužnih zgrada.

Takovih uzornih gospodarstava imade sada u kotarima Livno, Gacko i Građac.

Osim toga nastojalo se uvesti nove kulturne rastline i stare poboljšati.

Amo spadaju ponajprije one odredbe, koje se odnose na poboljšavanje usjevnog sjemenja, uvgajanje i unovčenje novih proizvoda tla, te na opremanjivanje i pomnožavanje proizvoda voćarstva i vinogradarstva. Tako se je već godine 1887—1888., s početka u manjoj mjeri, i to u kotaru D. Tuzla sadila slatka repa. Poslije se je ista u većoj mjeri sadila i u kotarima Banjaluka i Travnik, tako da je dioničarsko društvo moglo ustrojiti tvornicu sladara u Usori (kod Doboja).

osim modernim zahtjevima, prva oveća međunarodna trka, gdje su austrijski i ugarski Jokeyklub znatno učestvovali.

Da se digne gojida peradi, za koju u pojedinim krajevima seljačko žiteljstvo pokazuje mnogo smisla, ustrojen je god. 1892. u Prijedoru u većem stilu zemaljski zavod za gojenje peradi. Istomu je svrha, da ili u čistoj pasmini ili ukrštavanjem uzgoji shodnu plemeninu peradi (Langshans, Minorka, Plymouth-Rock, Houdans, zatim biserke, kypke, Peking i Rouen-patke, Emdenske guske itd.) i da ove vrste kao što i jaja dijeli među pučanstvom.

Osim toga imade ovaj zavod zadaču, da demonstrira i unapreguje racionalan gojenje korisne i utovljene živadi svih vrsta, te proizvodnje i pakovanje konzumnih jaja za izvoz.

Daljnja uredba na polju gospodarstva je ustrojenje takozvanih seljačkih uzorakih gospodarstva god. 1892. u tu svrhu, da se pojedina seljačka gospodarstva pod uputom i neprestanim nadzorom gospodarstvenog strukovnjaka poljoprivredne štacije, u čijem se području dotično gospodarstvo nalazi, prema sredstvima dotičnog seljaka valjano rukovode. Pri tom potpomaže štacija dotične vlastnike i materijalno давањем izvrsnog usjevnog sjemenja i darivanjem manjih novčanih svota u svrhu adaptiranja nužnih zgrada.

Takovih uzornih gospodarstava imade sada u kotarima Livno, Gacko i Građac.

Osim toga nastojalo se uvesti nove kulturne rastline i stare poboljšati.

Amo spadaju ponajprije one odredbe, koje se odnose na poboljšavanje usjevnog sjemenja, uvgajanje i unovčenje novih proizvoda tla, te na opremanjivanje i pomnožavanje proizvoda voćarstva i vinogradarstva. Tako se je već g. 1887.—1888., s početka u manjoj mjeri, i to u kotaru D. Tuzla sadila slatka repa. Poslije se je ista u većoj mjeri sadila i u kotarima Banjaluka i Travnik, tako da je dioničarsko društvo moglo ustrojiti tvornicu sladara u Usori (kod Doboja).

Skoro istodobno sa uvagjanjem šećerne repe u sjevernim krajevima Bosne otpočelo se sagjenjem krumpira najprije u južnim krajevima Hercegovine, naročito u kotarima Bilek i Trebinje. Znatne množine krumpira za sjeme dobavio se iz Ugarske i Slavonije. Poslije se sjeme vlastite produkcije dijelilo i stanovništvu kotara Livno i Bugojno, te ekspoziturnog područja Kupres.

Pod sličnim modalitetima (vraćanje dobivena sjemenja poslije žetve) dijelile se svake godine zнатне množine gorujo-ugarskog i škotsko-českog ječmenog sjemenja, što se je dijelom iz zemaljskih gospodarstvenih štacija, dijelom iz povraćenog sjemenja stanovništa, dijelom opet novim importom dopunjavalо. Do sada imade kakovih 260 parcela, a pokusaji bili su, što se kakvoće i kolikoće tiče, od vrlo povoljnog uspjeha.

Kao što se iz poljoprivrednih štacija stanovništvu dijeli u kulturne svrhe zemlje potrebito sjemenje i stoka, tako se iz zemaljskih voćarskih i vinogradarskih štacija dijeli svake godine ili uz neznatnu cijenu, ili besplatno velike množine opremljenih voćaka, divljaka i plamenitih mladića, zatim i loza za rasad. Broj tim načinom razdijeljenih rastinja iznasa na godinu oko 40.000 kom. opremljenih voćaka, 50.000 kom. divljaka i 280.000 kom. loza za rasad. Osim toga stara se 179 općinskih vrtova za manju lokalnu potrebu.

Vinogradarstvu, koje u Hercegovini uz duhan sačinjava glavno vrelo dobrobiti naroda, posvećena je osobita pažnja i time, što se je vinovoj bolesti (Peronospora viticola), od koje vinogradi u tolikoj mjeri stradaju, po mogućnosti stalo na put dijeljenjem kakovih 360 kom. štrcaljki (sustav Vermorell od tvrtke I. Muschinek u Budimpešti) i k tomu nužnih materijalija, pa i upućivanjem pučanstva, kako mu valja ova sredstva upotrebiti.

Najstrožije provodenim naredbama gledje čuvanja od phylloxere valja zakvaliti, što su vinogradi u Bosni i Hercegovini do sada poštegjeni bili od ove nemani.

Skoro istodobno sa uvažanjem šećerne repe u sjevernim krajevima Bosne otpočelo se sagjenjem krumpira najprije u južnim krajevima Hercegovine, naročito u kotarima Bilek i Trebinje. Znatne množine krumpira za sjeme dobavio se iz Ugarske i Slavonije. Poslije se sjeme vlastite produkcije dijelilo i stanovništvu kotara Livno i Bugojno, te ekspoziturnog područja Kupres.

Pod sličnim modalitetima (vraćanje dobivena sjemenja poslije žetve) dijelile se svake godine zнатне množine gorujo-ugarskog i škotsko-českog ječmenog sjemenja, što se je dijelom iz zemaljskih gospodarstvenih štacija, dijelom iz povraćenog sjemenja stanovništa, dijelom opet novim importom dopunjavalо. Do sada imade kakovih 260 parcela, a pokusaji bili su, što se kakvoće i kolikoće tiče, od vrlo povoljnog uspjeha.

Kao što se iz poljoprivrednih štacija stanovništvu dijeli u kulturne svrhe zemlje potrebito sjemenje i stoka, tako se iz zemaljskih voćarskih i vinogradarskih štacija dijeli svake godine ili uz neznatnu cijenu, ili besplatno velike množine opremljenih voćaka, divljaka i plamenitih mladića, zatim i loza za rasad. Broj tim načinom razdijeljenih rastinja iznasa na godinu oko 40.000 kom. opremljenih voćaka, 50.000 kom. divljaka i 280.000 kom. loza za rasad. Osim toga stara se 179 općinskih vrtova za manju lokalnu potrebu.

Vinogradarstvu, koje u Hercegovini uz duhan sačinjava glavno vrelo dobrobiti naroda, posvećena je osobita pažnja i time, što se je vinovoj bolesti (Peronospora viticola), od koje vinogradi u tolikoj mjeri stradaju, po mogućnosti stalo na put dijeljenjem kakovih 360 kom. štrcaljki (sustav Vermorell od tvrtke I. Muschinek u Budimpešti) i k tomu nužnih materijalija, pa i upućivanjem pučanstva, kako mu valja ova sredstva upotrebiti.

Najstrožije provodenim naredbama gledje čuvanja od phylloxere valja zakvaliti, što su vinogradi u Bosni i Hercegovini do sada poštegjeni bili od ove nemani.

U svrhu dizanja *svilogojsstva* uređeni su na shodnim mjestima zemlje, osobito radi uzgoja dudovih mladića 17 dudnjaka, a iz ovih, kao što i iz voćarskih i vinogradarskih štacija dijelile su se već znatne množine, svega do sada 250.000 kom. dudova.

Gospodarstvo se je osobito unapređivalo i tim, što domaći gospodari i vinogradari mogu potrebiti *gospodarstveni i vinogradarski halat* od najbolje kakvoće na vjeresiju i otpaćivanjem umjerenih cijena u godišnjim obrocima, te uz naknadu također umjerenih dobavnih troškova dobivati posredovanjem zemaljske vlade. Ovaj način nabave halata tako je išao u prilog stanovništву, da je na primjer prije spomenuto starobosansko ralo i primitivni drveni plug, osobito u sjevernim krajevima Bosne, skoro posveta istisnut od modernog željeznog pluga, čemu je dašto bitno doprinijelo i živahno općenje sa susjednom Slavonijom; primjerice imade u kotaru Gackom na crnogorskoj međi danas već preko 100 komada Sack'ovih plugova kod tamošnjih gospodara u poslu.

Uvedeni sustavi plugova su gore već spomenuti Sack'ovi, Vidats- i Brabantski plugovi, od kojih se naročito Vidats-plugovi nabavljaju iz Ugarske. Broj putem vjeresije nabavljenih plugova iznosi danas oko 2000. Od ostalog, putem vjeresije nabavljenog gospodarstvenog halata imade među njima oko 400 raznih dršića, 180 strojeva za sagjenje repe, 120 Kazinj-ovih aparata za sušenje šljiva i 400 kom. raznog kulturnog halata svih vrsta, dočim se prijave na takav halat ne prestanu umnožavaju.

Sav halat i svi strojevi — osim aparata za sušenje — nabavljaju se iz poznatih tvornica monarhije. Aparati za sušenje (sustav Cazenille), opredijeljeni, da kakvoće i od prije već glasovitih bosanskih šljiva još povise, importirani su prije izravno iz Francuske, od god. 1893. proizvajaju se pak u zemlji i to u zemaljskoj tvornici željeza u Varešu za razmjerno vrlo nisku cijenu.

Gospodarstveno udružarstvo zastupano je u gospodarstvenom kotarskom

U svrhu dizanja *svilogojsstva* uređeni su na sходnim mjestima zemlje, osobito radi uzgoja dudovih mladića 17 dudnjaka, a iz ovih, kao što i iz voćarskih i vinogradarskih štacija dijelile su se već znatne množine, svega do sada 250.000 kom. dudova.

Gospodarstvo se je osobito unapređivalo i tim, što domaći gospodari i vinogradari mogu potrebiti *gospodarstveni i vinogradarski halat* od najbolje kakvoće na vjeresiju i otpaćivanjem umjerenih cijena u godišnjim obrocima, te uz naknadu također umjerenih dobavnih troškova dobivati posredovanjem zemaljske vlade. Ovaj način nabave halata tako je išao u prilog stanovništву, da je na primjer prije spomenuto staro-bosansko ralo i primitivni drveni plug, osobito u sjevernim krajevima Bosne skoro posveta istisnut od modernog željeznog pluga, čemu je dašto bitno doprinijelo i živahno općenje sa susjednom Slavonijom; primjerice imade u kotaru Gackom na crnogorskoj međi danas već preko 100 komada Sack'ovih plugova kod tamošnjih gospodara u poslu.

Uvedeni sustavi plugova su gore već spomenuti Šakovi, Vidac i Brabantski plugovi, od kojih se naročito Vidats-plugovi nabavljaju iz Ugarske. Broj putem vjeresije nabavljenih plugova iznosi danas oko 2000. Od ostalog, putem vjeresije nabavljenog gospodarstvenog halata imade među njima oko 400 raznih dršića, 180 strojeva za cašće repce, 120 Kazinj-ovih aparata za sušenje šljiva i 400 kom. raznog kulturnog halata svih vrsta, dočim se prijave na takav halat ne prestanu umnožavaju.

Svi halati i svi strojevi — osim aparata za sušenje — nabavljaju se iz poznatih tvornica monarhije. Aparati za sušenje (sustav Kazinj), opredijeljeni, da kakvoće i od prije već glasovitih bosanskih šljiva još povise, importirani su prije izravno iz Francuske, od god. 1893. proizvajaju se pak u zemlji i to u zemaljskoj tvornici željeza u Varešu za razmjerno vrlo nisku cijenu.

Gospodarstveno udružarstvo zastupano je u gospodarstvenom kotarskom

društvu u Prijedoru, koje već od god. 1883. postoji, te se je potporom vlade već toliko razvilo, da je već od duljeg vremena u stanju, stoku, ovce i svinje i plemena živadi među stanovništvo dijeliti. Koncem godine 1895. imalo je društvo 23 kom. Möllthalske stoke, 69 kom. Berkshire i Suffolk-svinja i 22 komada tih pasmina. Drugo, također od vlade subvencionirano gospodarstveno društvo postoji u koloniji Windhorst.

Vrijedno je nadalje spomenuti, da se kod središnje kaznione u Zenici također tjerat racionala ekonomija, s kojom je skopčana *plantaža bekava*, za koju se plemenite mladice nabavljaju iz Ugarske.

Što se tiče *gospodarstvene obuke*, valja pripomenuti, da na prije pomenuitim zemaljskim poljoprivrednim, te voćarskim i vinogradarskim štacijama nedjeljom i blagdanom, te u zimi svake večeri pučki učitelj podučava u čitanju, pisanju i računaju, a osim toga tumači gospodarstveni strukovnjak dotične štacije uz teoretične upute još i praksi pridolazeće radnje. Osim toga obdržavaju se na učiteljskoj školi u Sarajevo redovita gospodarstvena predavanja (također na zemaljskom jeziku).

Važan faktor k dizanju boljka seljačkog žiteljstva jesu od zemaljske uprave oživotvorene kotarske zaklade za podupiranje, kojima je glavna svrha, da osobito u slučaju elementarnih nezgoda i inih nesreća, nadalje u svrhu nabave sjemenja i stoke uz jamstvo daju potrebni novac u zajam.

Ove kotarske zaklade, kojih imade već u svim kotarima zemlje, ustrojene su dijelom prinosom zemaljske uprave, dijelom prinosima žiteljstva (u obliku rasporeza po desetini).

Ovim zakladama upravljaju besplatno dotični kotarski predstojnici, kojima stoji po boku odbor, izabran iz sredine pučanstva. Isto tako biva besplatno obračunavanje kod poreznih ureda, te je tim načinom moguće, sve kamate pripojiti glavnici, tako da su te zaklade već postigle visinu od blizu jednog milijuna forinti.

društvu u Prijedoru, koje već od god. 1883. postoji, te se je potporom vlade već toliko razvilo, da je već od duljeg vremena u stanju, stoku, ovce i svinje i plemena živadi među stanovništvo dijeliti. Koncem god. 1895. imalo je društvo 23 kom. Möllthalske stoke, 69 kom. Berkshire i Suffolk-svinja i 22 komada tih pasmina. Drugo, također od vlade subvencionirano gospodarstveno društvo postoji u koloniji Windhorst.

Vrijedno je nadalje spomenuti, da se kod središnje kaznione u Zenici također tjerat racionala ekonomija, s kojom je skopčana *plantaža bekava*, za koju se plemenite mladice nabavljaju iz Ugarske.

Što se tiče *gospodarstvene obuke*, valja pripomenuti, da na prije pomenuitim zemaljskim poljoprivrednim, te voćarskim i vinogradarskim štacijama nedjeljom i blagdanom, te u zimi svake večeri pučki učitelj podučava u čitanju, pisanju i računaju, a osim toga tumači gospodarstveni strukovnjak dotične štacije uz teoretične upute još i praksi pridolazeće radnje. Osim toga obdržavaju se na učiteljskoj školi u Sarajevo redovita gospodarstvena predavanja (također na zemaljskom jeziku).

Važan faktor k dizanju boljka seljačkog žiteljstva jesu od zemaljske uprave oživotvorene kotarske zaklade za podupiranje, kojima je glavna svrha, da osobito u slučaju elementarnih nezgoda i inih nesreća, nadalje u svrhu nabave sjemenja i stoke uz jamstvo daju potrebni novac u zajam.

Ove kotarske zaklade, kojih imade već u svim kotarima zemlje, ustrojene su dijelom prinosom zemaljske uprave, dijelom prinosima žiteljstva (u obliku rasporeza po desetini).

Ovim zakladama upravljaju besplatno dotični kotarski predstojnici, kojima stoji po boku odbor, izabran iz sredine pučanstva. Isto tako biva besplatno obračunavanje kod poreznih ureda, te je tim načinom moguće, sve kamate pripojiti glavnici, tako da su te zaklade već postigle visinu od blizu jednog milijuna forinti.

Ako se još istaknu u Livanjskom polju, osobito pak u Gackom polju udešene velike *popravne radnje* oko odvodnje i zaplave ovih širokih, nu dosada ponajviše zapanjenih močvarnih livada, nadalje zaplavom Gackoga polja u savezu stoeći, u gradnji se nalazeći dolinski zapor u Klini (kotar Gacko), tada je u glavnem rečeno sve, što je do sada sa kulturnog gledišta za gospodarstveni razvoj okupiranih provincija počevši od okupacije učinjeno. Valja samo još bez daljnog komentara napomenuti općenite *statističke podatke*, koji će brojевno objasniti do sada rečeno, osobito u prisupobi sa odnosa, bivšim prije okupacije.

Okupaciono područje brojilo je za vrijeme preuzeća uprave po Austro-Ugarskoj 1,336.091 stanovnika, god. 1895. izbrojeno je 1,568.092 duša.

Od ukupnog ovog broja stanovništva otpada na one, što se poglavitno bave gospodarstvom — 1,385.305 duša, među ovima imade:

5.832 vlastele (begovi i age) i	33.474
27.642 njihove porodice	i
86.869 slobodnjaka i	
437.665 njihove porodice	524.534
88.971 kmeti i	
510.888 njihove porodice	599.859

Inih gospodarstvom bavećih se osoba imade:

17.256 obiteljskih glava i	50.927
33.671 njihove porodice	i

Od ukupne površine Bosne i Hercegovine od 5,102.700 ha otpadalo je za vrijeme okupacije na plodno tlo skupa sa pašnjacima 1,811.300 ha a na šumu 2,727.200 » danas imade tomu nasuprot plodna tla i pašnjaka 2,355.894 » i šume 2,681.910 »

Od plodnog tla, što se je dakle od onog vremena povećalo za 525.000 ha, otpada po prilici:

1.030.248 ha na oraču zemlji,	
39.413 » » vrtove,	
331.246 » » livade,	
5.760 » » vinograde i	
929.226 » » pašnjake.	

Od oraće zemlje bilo je god. 1882., odnosno poprečno u zadnjih pet godina (od 1890. do 1894.) približno

Ako se još istaknu u Livanjskom polju, osobito pak u Gackom polju udešene velike *popravne radnje* oko odvodnje i zaplave ovih širokih, nu dosada ponajviše zapanjenih močvarnih livada, nadalje zaplavom Gackoga polja u savezu stoeći, u gradnji se nalazeći dolinski zapor u Klini (kotar Gacko), tada je u glavnem rečeno sve, što je do sada sa kulturnog gledišta za gospodarstveni razvoj okupiranih provincija počevši od okupacije učinjeno. Valja samo još bez daljnog komentara napomenuti općenite *statističke podatke*, koji će brojevno objasniti do sada rečeno, osobito u prisupobi sa odnosa, bivšim prije okupacije.

Okupaciono područje brojilo je za vrijeme preuzeća uprave po Austro-Ugarskoj 1,336.091 stanovnika, god. 1895. izbrojeno je 1,568.092 duša.

Od ukupnog ovog broja stanovništva otpada na one, što se poglavitno bave gospodarstvom — 1,385.305 duša, među ovima imade:

5.832 vlastele (begovi i age) i	33.474
27.642 njihove porodice	i
86.869 slobodnjaka i	
437.665 njihove porodice	524.534
88.971 kmeti i	
510.888 njihove porodice	599.859

Inih gospodarstvom bavećih se osoba imade:

17.256 obiteljskih glava i	50.927
33.671 njihove porodice	i

Od ukupne površine Bosne i Hercegovine od 5,102.700 ha otpadalo je za vrijeme okupacije na plodno tlo skupa sa pašnjacima 1,811.300 ha a na šumu 2,727.200 » danas imade tomu nasuprot plodna tla i pašnjaka 2,355.894 ha i šume 2,681.910 »

Od plodnog tla, što se je dakle od onog vremena povećalo za 525.000 ha, otpada po prilici:

1.030.248 ha na oraču zemlji,	
39.413 » » vrtove,	
331.246 » » livade,	
5.760 » » vinograde i	
929.226 » » pašnjake.	

Od oraće zemlje bilo je god. 1882., odnosno poprečno u zadnjih pet godina (od 1890. do 1894.) približno

zasagjeno:

69.080 ha odnosno 222.041 ha pšenice	i pira,
12.172 ha odnosno 21.411 ha raži,	21.411 » razni
25 » » 527 » repice	527 » repice
59.282 » » 97.629 » ječma.	97.629 » ječma
44.441 » » 76.343 » zobi,	76.343 » zobi
12.863 » » 15.727 » proса,	15.727 » proса
95.048 » » 194.352 » kuku-	194.352 » kuku-
	ruza,
7.845 ha odnosno 12.953 ha krum-	7.845 » » 12.953 » krumir
	pira,
/.	/. » » 2.096 » Šećerne
	repe
1.348 ha odnosno 2.184 ha duhana,	2.184 » duhana,

zasađeno:

69.080 ha odnosno 222.041 ha pšenice	i pira,
12.172 » » 21.411 » razni	21.411 » razni
75 » » 527 » repice	527 » repice
59.282 » » 97.629 » ječma.	97.629 » ječma
44.441 » » 76.343 » zobi,	76.343 » zobi
12.863 » » 15.727 » proса,	15.727 » proса
95.048 » » 194.352 » kuku-	194.352 » kuku-
	ruza,
7.845 ha odnosno 12.953 ha krum-	7.845 » » 12.953 » krumir
	pira,
/.	/. » » 2.096 » Šećerne
	repe
1.348 » » 2.184 ha duhana,	2.184 » duhana,

Godine 1882. bilo je dakle zasagjeno zimskom usjevi 81.277 ha i letnjom » 221.227 » poprečno u godinama 1890—1895. zimskom usjevi 243.979 ha letnjom » 401.484 » pokazuje se dakle kod zimskih usjeva višak zasagjena tla sa 162.702 ha, a kod letnih usjeva višak zasagjena tla sa 180.257 ha.

Vinskoj kulturi namijenjen areal povećao se od okupacije od 4500 ha na 5760 ha u god. 1894., a množina na tom tlu produciranog grožđa poprečnih 3,958.986 kilogr. na godinu poskočila je na poprečno godišnjih 7,059.319 kilograma.

Producija samoga vina iznalaža je poprečno u god. 1890—1894. po pričici 46.599 hektolitara.

Na ostalom vrtnom arealu od 39.413 ha producirano je god. 1884. ukupno 43.255.947 kg. šljiva, koja je produkcija međutim poskočila na 186.051.777 kg. šljiva.

Stanje stoke bijaše:

god. 1879.	g. 1895.
konja 158.034	233.322
goveda 762.077	1.417.532
mazgi 413	926
maguraca 2.721	5.378
koza 522.123	1.446.848
ovica 839.988	3.230.720
svinja 430.354	662.242
košnica 110.148	140.061

Stanje stoke bijaše:

god. 1879.	god. 1895.
konja 158.034	233.322
goveda 762.077	1.417.532
mazgi 413	926
maguraca 2.721	5.378
koza 522.123	1.446.848
ovica 839.988	3.230.720
svinja 430.354	662.242
košnica 110.148	140.061

Exportirano je god. 1894. preko dalmatinske, hrvatske i slavonske granice:	
konja	3.733 kom.
magaraca	71 *
mazgi	73 *
goveda	47.015 *
ovaca	82.397 *
koza	65.997 *
svinja	369.123 *

Eksportirano je godine 1894. preko dalmatinske, hrvatske i slavonske granice:	
kova	3.733 kom.
magaraca	11 *
mazgi	73 *
goveda	47.015 *
ovaca	82.397 *
koza	65.997 *
svinja	369.123 *

Umjetnički zanati. — Umjetnički zanati.

O postanku i o povijesti u ovoj skupini zastupanih proizvoda manjkaju pobliži vjerodostojni podaci. Isti potiču iz zemlje, koja dodiše leži neposredno na pragu prosvjetljene Evrope, ali kojoj je povijest kulture u potankostima do najnovijeg vremena skoro posve nepoznata. Osebujući značaj tih proizvoda pokazuje već u prvi pogled bezdvojbeno orijentalsko porijetlo, nu tačnijim promatranjem naći je na njima špecifično, od proizvoda ostalih orijentalских zemalja različito obilježje.

Bosna i Hercegovina potegnute su već za vrijeme bizantinskog carstva u područje orijentalске umjetnosti, nu u ovim se je zemljama uslijed živahnog trgovачkog prometa sa Dubrovnikom i Venecijom pokazao i upliv talijanski. Tim se je načinom na bosansko-slavenskom tlu ovamo pod uplivom Istoka, onamo pod utjecajem Italije ne samo u umjetnom, već i u kućnom obrtu razvio samostalan značaj, koji se može nazvati bosansko-orijentalskim. Sve prednosti orijentalskih proizvoda naći ćeš i na bosansko-orijentalskim proizvodima, a iz dobe evntne raznih umjetničkih tehnika potičući predmeti pokazuju visoki stepen savršenosti. Tomu je bitno pomogla okolnost, da je Bosna, kako su je osvojili Turci, bila u posvemašnjoj zabiti i da je tim načinom bila prsta od kojekakvih vanjskih štetnih upliva.

Dok je u zemlji vladao mir i blagostanje, dole su cvale i razne umjetne tehnike. Bogataši i odličnici držahu mnogo do toga, da posjeduju izjednane radnje u zemlji živećih majstora, te su kojim god načinom podupirali njihovu

O postanku i o povijesti razvoja u ovoj skupini zastupanih proizvoda manjkaju pobliži vjerodostojni podaci. Iсти potiču iz zemlje, koja dodiše leži neposredno na pragu prosvjetljene Evrope, ali kojoj je povijest kulture u potankostima do najnovijeg vremena skoro posve nepoznata. Osebujući značaj tih proizvoda pokazuje već u prvi pogled bezdvojbeno orijentalsko porijetlo, nu tačnijim promatranjem naći je na njima špecifično, od proizvoda ostalih orijentalских zemalja različito obilježje.

Bosna i Hercegovina potegnute su već za vrijeme bizantinskog carstva u područje orijentalске umjetnosti, nu u ovim se je zemljama uslijed živahnog trgovачkog prometa sa Dubrovnikom i Venecijom pokazao i upliv talijanski. Tim se je načinom na bosansko-slavenskom tlu ovomo pod uplivom Istoka, onamo pod utjecajem Italije ne samo u umjetnom, već i u kućnom obrtu razivo samostalni značaj, kojne moge nazvati bosansko-orijentalskim. Sve prednosti orijentalnih proizvoda naći ćeš i na bosansko-orijentalskim proizvodima, a iz dobe evntne raznih umjetničkih tehnika potičući predmeti pokazuju visoki stepen savršenosti. Tomu je bitno pomogla okolnost, da je Bosna, kako su je osvojili Turci, bila u posvemašnjoj zabiti i da je tim načinom bila prsta od kojekakvih vanjskih štetnih upliva.

Dok je u zemlji vladao mir i blagostanje, dole su cvale i razne umjetne tehnike. Bogataši i odličnici držahu mnogo do toga, da posjeduju izjednane radnje u zemlji živećih majstora, te su kojim god načinom podupirali njihovu

vještinitu. Ženske umjetnice opet nalazile bi potpore u otvorenim gospodjama.

Kada je pak u Bosni osvanulo vrijeme beskrajnih nemira, a materijalno se stanje pučanstva uopće počelo pogoršati, to je sveudilj padao i broj radenika u raznim granama umjetne industrije. Zgotavljali bi se tek primitivni predmeti nužnici za porabu, ali i na njima naći je još tragova lijepo ornamentalne stare dobre formacije u začudnoj svezni sa hrgjavim materijalom ili zamarenom izradbom, iz ove dobe rasula potičući predmeti, na kojima je jedva još moguće upoznati umjetničku vrijednost dotične tehnike, mnogo su doprinijeli, da su još prije desetak godina o blicu bos.-herc. umjetničke vještine vladali dosta nepovoljni nazori.

Pošto je austro-ugarska monarhija preuzeala bila upravu Bosne i Hercegovine, nastali su drugi odnosa.

Pripojenjem tih zemalja u zajedničko carinarsko područje monarhije zametnu se je prije svega živahni trgovacki promet između Bosne i susjednih zemalja. Nu koliko je promet taj sa narodno-gospodarstvenog gledišta bio probitac, toliko se je u drugom pogledu bilo bojati, da će se tim, što bi si Bošnjak lako mogao pribaviti jeftinje predmete, kojih do sada ili nije poznavao, ili su mu bili teško pristupni, nu koji su mu u skoro omiljeli, domaći umjetni obrt sve više istisnuti i konačno uništili, pojava, koja se je opažala u svim istočnim zemljama, što no su došle u neposredni dodir sa proizvodima evropske industrije.

Bilo je dakle ne samo sa općenitog umjetničkog gledišta, nego i u materijalnom interesu zemlje od potrebe, da se stari domaći umjetni zanati učinju i da se nastoji oko preporoda istih.

Neprocjenjiva je zasluga Njegove Preuzvremenosti gospodina Benjamina pl. Kallaya, zajedničkog ministra financija, što je odmah nakon preuzeća vrhovne uprave Bosne i Hercegovine i ovoj gospodarstvenoj grani posvetio osobitu pažnju.

Uvažavajući, da bi se u ovom pitanju za kratko moglo mnogo postići, radi li se u stanovitom pravcu konstan-

čišćenju. Ženske umjetnice opet namazile bi potpore u otvorenim gospodjama.

Kada je pak u Bosni osvanulo vrijeme beskrajnih nemira, a materijalno se stanje pučanstva uopće počelo pogoršati, to je sveudilj padao i broj radenika u raznim granama umjetne industrije. Zgotavljali bi se tek primitivni predmeti nužnici za porabu, ali i na njima naći je još tragova lijepo ornamentalne stare dobre formacije u začudnoj svezni sa hrgjavim materijalom ili zamarenom izradbom, iz ove dobe rasula potičući predmeti, na kojima je jedva još moguće upoznati umjetničku vrijednost dotične tehnike, mnogo su doprinijeli, da su još prije desetak godina o blicu bos.-herc. umjetničke vještine vladali dosta nepovoljni nazori.

Pošto je austro-ugarska monarhija preuzeala bila upravu Bosne i Hercegovine, nastali su drugi odnosi.

Pripojeњem tih zemalja u zajedničko carinarsko područje monarhije zametnu se je prije svoga živahni trgovacki promet između Bosne i susjednih zemalja. Nu koliko je promet taj sa narodno-gospodarstvenog gledišta bio probitac, toliko se je u drugom pogledu bilo bojati, da će se tim, što bi si Bošnjak lako mogao pribaviti jeftinje predmete, kojih do sada ili nije poznavao, ili su mu bili teško pristupni, nu koji su mu u skoro omiljeli, domaći umjetni obrt sve više istisnuti i konačno uništili, pojava, koja se je opažala u svim istočnim zemljama, što no su došle u neposredni dodir sa proizvodima evropske industrije.

Bilo je dakle ne samo sa općenitog umjetničkog gledišta, nego i u materijalnom interesu zemlje od potrebe, da se stari domaći umjetni zanati učinju i da se nastoji oko preporoda istih.

Neprocjenjiva je zasluga Njegove Preuzvremenosti gospodina Benjamina pl. Kallaya, zajedničkog ministra finansija, što je odmah nakon preuzeća vrhovne uprave Bosne i Hercegovine i ovoj gospodarstvenoj grani posvetio osobitu pažnju.

Uvažavajući, da bi se u ovom pitanju za kratko moglo mnogo postići, radi li se u stanovitom pravcu konstan-

tno i po nekoj osnovi, ali da se pri takovoj akciji kod privatnog poduzeća ne može računati niti na marljivost, ni na dovoljnu vještina, pronašla je Njegova Preuzvišenost nužnim, da se tog posla lati sama država.

Pri akciji dakle, što ju je bos.-herc. zemaljska uprava u svrhu dizanja i uzdržavanja domaće umjetne tehnike poduzela, pazilo se je na dva momenta: jedno valjalo je najljepše sačuvane forme stare bos. orientalske umjetničke tehnike u prijašnjoj njihovoj čistoći opet uspostaviti, drugo pak trebalo je uporabom besprikornog i shodnog materijala radnje prenijeti na veći broj za evropski kulturni život prikladnijih predmeta, da se tim načinom osigura unovčivanje proizvoda.

Da se taj cilj postigne, trebalo je prije svega naći u zemlji još živuće prave majstore. U tu svrhu proputovao je zemlju po nalogu vlade ponajprije gospodin Otto pl. Szentgyörgyi, koji je god. 1885. na budimpeštanskoj zemaljskoj izložbi bio izložbenim povjerenikom, a poslije poznati profesor na umjetničko-obrtnoj školi austro. muzeja u Beču, dvorski savjetnik Storch. Ovi su ono malo pronagjeni radnji pojedinih majstora promatrali, odredili izvedbu raznih predmeta po nekadašnjim umjetničkim zanatnicima, koji su zvanje svoje uslijed nepovoljnih materijalnih odnosa već bili napustili, te su ovim načinom skupljali materijal, što je bio od potrebe da se dalnja akcija zapođene.

Ne smije se ovdje prešutjeti, da su baš odosna istraživanja gosp. pl. Szentgyörgya, koga je žalobice duševne bolest prerano otela njegovom zvanju, i koji je neizrecivim trudom i neuromnom revšošću znao u starim ropotarnicama naći najidealnije forme i najkarakterističnije ukrase, na tom polju put utiral.

Dotične studije protezale su se na ove industrijalne grane:

1. Inkrustacija,
2. Tauširane radnje,
3. Savaćenje i kucanje,
4. Tkanje cílima,
5. Vezenje na bezu.

nekoj osnovi, ali da se pri takvoj akciji kod privatnog poduzeća ne može računati niti na marljivost, ni na dovoljnu vještina, pronašla je Njegova Preuzvišenost nujnim, da se tog posla lati sama država.

Pri akciji dakle, što ju je bosansko-hercegovačka zemaljska uprava u svrhu dizanja i uzdržavanja domaće umjetne tehnike poduzela, pazilo se je na dva momenta: jedno valjalo je najljepše sačuvane forme stare bos. orientalske umjetničke tehnike u prijašnjoj njihovoj čistoći opet uspostaviti, drugo pak trebalo je uporabom besprikornog i shodnog materijala radnje prenijeti na veći broj za evropski kulturni život prikladnijih predmeta, da se tim načinom osigura unovčivanje proizvoda.

Da se taj cilj postigne, trebalo je prije svega naći u zemlji još živuće prave majstore. U tu svrhu proputovao je zemlju po nalogu vlade ponajprije gospodin Otto pl. Szentgyörgyi, koji je god. 1885. na budimpeštanskoj zemaljskoj izložbi bio izložbenim povjerenikom, a poslije poznati profesor na umjetničko-obrtnoj školi austrijskog muzeja u Beču, dvorski savjetnik Storch. Ovi su ono malo provođenih radnja pojedinih majstora promatrani, odredili izvedbu raznih predmeta po nekadašnjim umjetničkim zanatnicima, koji su zvanje svoje uslijed nepovoljnih materijalnih odnosa već bili napustili, te su ovim načinom skupljali materijal, što je bio od potrebe da se dalnja akcija zapođene.

Ne smije se ovdje prešutjeti, da su baš odosna istraživanja gosp. pl. Szentgyörgya, koga je žalobice duševne bolest prerano otela njegovom zvanju, i koji je neizrecivim trudom i neuromnom revšošću znao u starim ropotarnicama naći najidealnije forme i najkarakterističnije ukrase, na tom polju put utiral.

Dotične studije protezale su se na ove industrijalne grane:

1. Inkrustacija,
2. Tauširane radnje,
3. Savaćenje i kucanje,
4. Tkanje cílima,
5. Vezenje na bezu.

Tehnika inkrustacije u drvo, koja se se je odlikovala naročito velikom finicom izradbe i vanrednim obiljem originalne ornamentike, imala je u ono doba još znatan broj vještih zastupnika u zemlji. Pri tom su pronagjene tri razne nuance, kojih su se pojedini majstori stalno i držali: radnje vanredno fine i rježne ornamentike, zatim onakove sa jakim potezima i jednostavnim ornamentom i konačno radnje, koje su obe ove tehnike sjedinile.

Po gradovima, u kojima su živjeli pronagjeni glavni predstavnici pojedinih vrsta, prozvane su radnje za razliku: sarajevske, fočanske i livanjske.

Manje povoljno bila je stanje tauširanja, radnje na čeliku. Tehnika tauširanja razvila se je u Bosni naročito pri ukrasavanju oružja do umjetničke savršenosti, ali je malo po malo propadala. Samo jedan jedini pravi umjetnik u tauširanju, imenom Mustafa Letić pronagjen je u Foči. Ostarijeli majstor bila je vec napustio svoj umjetnički zanat, te se je bavio obragjivanjem malog gospodarstva. Pozvan, da se opet lati sitnog batića i srebrnih štit, odgovori, da su vremena njegove umjetnosti već prošla.

Mnogo je stajalo truda a i razmjerno znatnih novčanih žrtava, dok su Letić nagovorili, da samo dva učenika podučava u tauširanju. Jedva godinu dana vršio je čudnovati starac svoju službu, kad ga smrt ote njegovom radu; ali je po njem ipak u Bosni učuvana umjetnost tauširanja.

Savaćenje i kucanje bila je od vajkada u Bosni udomljeno. Pošto su se ove tehnike rabile većim dijelom za predmete svakidanije porabe, to je vazda bilo i dovoljnih zastupnika ove industrijalne grane u zemlji.

Da je i ta grana propala, bila je rječit dokaz, kako je pučanstvo bilo osiromašilo i kako je uslijed toga ne stao i umjetnički smisao. Ma da je bilo premnogo obitelji, u kojima je taj obrt prelazio od oca na sina, to u početku preporeda ove tehnike ipak nije bilo ni jednog majstora, koji bi bio mogao izraditi što savršena ili nekadašnjim radnjama slična.

Technika inkrustacije u drvo, koja se je odlikovala naročito velikom finicom izradbe i vanrednim obiljem originalne ornamentike, imala je u ono doba još znatan broj vještih zastupnika u zemlji. Pri tom su pronagjene tri razne nuance, kojih su se pojedini majstori stalno i držali: radnje vanredno fine i rježne ornamentike, zatim onakove sa jakim potezima i jednostavnim ornamentom i konačno radnje, koje su obe ove tehnike sjedinile.

Po građevama, u kojima su živjeli pronagjeni glavni predstavnici pojedinih vrsta, prozvane su radnje za razliku: sarajevske, fočanske i livanjske.

Manje povoljno bila je stanje tauširanja, radnje na čeliku. Tehnika tauširanja razvila se je u Bosni naročito pri ukrasavanju oružja do umjetničke savršenosti, ali je malo po malo propadala. Samo jedan jedini pravi umjetnik u tauširanju, imenom Mustafa Letić pronagjen je u Foči. Ostarijeli majstor bila je vec napustio svoj umjetnički zanat, te se je bavio obragjivanjem malog gospodarstva. Pozvan, da se opet lati sitnog batića i srebrnih štit, odgovori, da su vremena njegove umjetnosti već prošla.

Mnogo je traјalo truda a i razmjerno znatnih novčanih žrtava, dok su Letić nagovorili, da samo dva učenika podučava u tauširanju. Jedva godinu dana vršio je čudnovati starac svoju službu, kad ga smrt ote njegovom radu; ali je po njem ipak u Bosni učuvana umjetnost tauširanja.

Savaćenje i kucanje bila je od vajkada u Bosni udomljeno. Pošto su se ove tehnike rabile većim dijelom za predmete svakidanije porabe, to je vazda bilo i dovoljnih zastupnika ove industrijalne grane u zemlji.

Da je i ta grana propala, bila je rječit dokaz, kako je pučanstvo bilo osiromašilo i kako je uslijed toga ne stao i umjetnički smisao. Ma da je bilo premnogo obitelji, u kojima je taj obrt prelazio od oca na sina, to u početku preporeda ove tehnike ipak nije bilo ni jednog majstora, koji bi bio mogao izraditi što savršena ili nekadašnjim radnjama slična.

Tkanje cimla kao predmet kućne marljivosti stajaše nekad u Bosni na znatnoj visini. Čim je sačinjavao glavni komad uređbe orijentalskog stana, pa se je i u Bosni obraćala najveća briga na proizvajanje ovog važnog predmeta. Sveopće padanje gospodarstva ipak nije poštedilo ni ove industrijske grane, a počevši od druge polovice ovoga stoljeća bijahu dobre radnje vrlo rijetke. Radila se najjeftinija vuna a anilin-boje istisnuše stara dobra mastila.

I proizvajanje finog beza, kakav se u ovoj izložbi prikazuje, bijaše u ono doba popustilo. A isto tako i vezenje, koje je, sudeći po predmetima iz doba svatnje, bilo tako savršeno, da se je moglo mjeriti sa evropskim vezivom.

Vezenjem bavio se je čitav ženski svijet Bosne, kako u harem bogataša, tako i u siromasnjoj seljačkoj košti.

Preporod trijuh prije spomenutih umjetno obrtnih skupina po bosan.-herceg.-zemaljskoj upravi ushedio je tim načinom, da su s početka najveštiji radnici namješteni kano učitelji, u subvencioniranim radionicama, a pridijeljeni su im pojedini mladići kano učenici.

Radionice ove bijahu provigjene shodnim halatom, a majstori dobivaju i nužni materijal za izradbu.

U radionicama izvedene radnje, što ih je erar pokupovao, služile su za ispitivanje tržnih odnošaja.

Najbolja prilika tomu bijahu razne, u monarhiji i u inozemstvu tada upriličene izložbe, na kojima su se proizvodi bosansko-hercegovačkog umjetnog obrta prikazivali. Općinstvo posvjeđeavalo je za bosanske proizvode posyda najveći interes. Stvari su se sveudili u većoj množini kupovale te se je činilo, da su tržišta osigurana.

To je zemaljskoj upravi dalo povoda, da akciju svoju proširi i zaista prošlo je jedva desetak godina, otako je zemaljska uprava započela svoje djelovanje oko dizanja i preporogjavjanja umjetnog obrta i kućne industrije u Bosni i Hercegovini.

Neka ovdje izloženi proizvodi poznaocima ovih zemalja svjedoče o na-

tkanju činjenica kao predmetku kućne marljivosti stajaše nekad u Bosni na znatnoj visini. Čim je sačinjavao glavni komad uređbe orijentalskog stana, pa se je i u Bosni obraćala najveća briga na proizvajanje ovog važnog predmeta. Sveopće padanje gospodarstva ipak nije poštedilo ni ove industrijske grane, a počevši od druge polovice ovoga stoljeća bijahu dobre radnje vrlo rijetke. Radila se najjeftinija vuna a anilin-boje istisnuše stara dobra mastila.

I proizvajanje finog beza, kakav se u ovoj izložbi prikazuje, bijaše u ono doba popustilo. A isto tako i vezenje, koje je, sudeći po predmetima iz doba svatnje, bilo tako savršeno, da se je moglo mjeriti sa evropskim vezivom.

Bvezekem bavio se je čitav ženski svijet Bosne, kako u harem bogataša, tako i u siromasnjoj seljačkoj košti.

Preporod trijuh prije spomenutih umjetno obrtnih skupina po bosansko-hercegovačkoj zemaljskoj upravi usmjereno je tim начином, да су с почетka najveštiji radnici namješteni kano učitelji u subvencioniranim radionicama, a primiješeni su im pojedina mladići kano učenici.

Radionice ove bijahu proviđene shodnim halatom, a majstori dobivaju i nužni materijal za izradbu.

U radionicama izvedene radnje, što ih je erar pokupovao, služile su za ispitivanje tržnih odnošaja.

Najbolja prilika tomu bijahu razne, u monarhiji i u inozemstvu tada upriličene izložbe, na kojima su se proizvodi bosansko-hercegovačkog umjetnog obrta prikazivali. Općinstvo posvjeđeavalo je za bosanske proizvode posyda najveći interes. Stvari su se sveudili u većoj množini kupovale te se je činilo, da su tržišta osigurana.

To je zemaljskoj upravi dalo povoda, da akciju svoju proširi i zaista prošlo je jedva desetak godina, otako je zemaljska uprava započela svoje djelovanje oko dizanja i preporogjavjanja umjetnog obrta i kućne industrije u Bosni i Hercegovini.

Neka ovdje izloženi proizvodi poznaocima ovih zemalja svjedoče o na-

pretku, koji se je poluočio unutar jednog desetogodišta; nu neka ujedno svim posjetiocima izložbe služe slikom bosansko-hercegovačke umjetničke i kućne marljivosti.

a) *Središnja radionica vlade u Sarajevu*

utemeljena je u obliku umjetno-obrtnе škole sa internatom s ovom organizacijom.

Na čelu je upravitelj, koji vrši administrativne poslove, nadzor nad osobljem i njegovim djelovanjem i koji ujedno podučava u risanju.

Svakoj skupini predstoji majstor kano učitelj, kojemu su podregjeni pomoćnici i pitomci.

Odjeljenje za inkrustaciju vodi najbolji inkrustater, Sulejman Osmaniagić. Uz bok mu stoji sada 6 pomoćnika i 8 pitomaca.

Odjeljenjem za tauširanje upravlja Osman Bičakčić, prvi učenik čuvenog majstora Letića, vrsna sila, koji je nadmašio učitelja. Uz njega su četiri pomoćnika i 17 pitomaca.

Metalurgijsko odjeljenje dijeli se u tri pododelja:

a) Graviranje (savačenje) sa Mehmedom Bektićem,

b) Kucanje sa Mustafom Toholjem (prije Mustafom Bektićem) i

c) Montiranje i pozlaćivanje sa Huseinom Zlatarevićem na čelu. Ovo odjeljenje broji ukupno 6 pomoćnika i 16 pitomaca.

b) *Vladina radionica za inkrustaciju u Foči*

pod upravom Riste Šunkurike ne ima taj čas stalnih pomoćnih radnika.

c) *Vladina radionica za inkrustaciju u Livnu*

pod upravom vršnog majstora Ante Mamića broji 13 pitomaca i radi osim za potrebu umjetno-obrtnog ureda u Beču još i na vlastiti račun za trgovinu.

koji se je poluočio unutar jednog desetogodišta; nu neka ujedno svim posjetiocima izložbe služe slikom bosansko-hercegovačke umjetničke i kućne marljivosti.

d) *Središnja radionica vlade u Sarajevu*

utemeljena je u obliku umjetno-obrtne škole sa internatom s ovom organizacijom.

Na čelu je upravitelj, koji vrši administrativne poslove, nadzor nad osobljem i njegovim djelovanjem i koji ujedno podučava u risanju.

Svakoj skupini predstoji majstor kano učitelj, kojemu su podregjeni pomoćnici i pitomci.

Odješće za inkrustaciju vodi najbolji inkrustater, Sulejman Osmaniagić. Uz bok mu stoji sada 6 pomoćnika i 8 pitomaca.

Odjeljenjem za tauširanje upravlja Osman Bičakčić, prvi učenik čuvenog majstora Letića, vrsna sila, koji je nadmašio učitelja. Uz njega su četiri pomoćnika i 17 pitomaca.

Metalurgijsko odjeljenje dijeli se u tri pododelja:

a) Graviranje (savačenje) sa Mehmedom Bektićem,

b) Kucanje sa Mustafom Toholjem (prije Mustafom Bektićem) i

c) Montiranje i pozlaćivanje sa Huseinom Zlatarevićem na čelu. Ovo odjeljenje broji ukupno 6 pomoćnika i 16 pitomaca.

d) *Vladina radionica za inkrustaciju u Foči*

pod upravom Riste Šunkurike ne ima taj čas stalnih pomoćnih radnika.

e) *Vladina radionica za inkrustaciju u Livnu*

pod upravom vršnog majstora Ante Mamića broji 13 pitomaca i radi osim za potrebu umjetno-obrtnog ureda u Beču još i na vlastiti račun za trgovinu.

d) Vladina radionica za tkanje čilima
u Sarajevu.

Kako u gornjim umjetno-obrtnim građama, tako je provedena akcija i u svrhu dizanja tkanja čilima. Samo je pri ovoj industrijalnoj grani obzirom na neizbjegljivu konkureniju evropskog trga valjalo postupati najvećim oprezom. Uslijed toga nije se akcija odmah protegnula na čitavu zemlju, već je prije svega ustrojena samo vladina radionica u Sarajevu, kojoj je bila zadužba, jedno da polag starih dobrih forma, brižnim izborom najboljeg domaćeg materijala i valjanih boja proizvajga besprikorne radnje; drugo da uporabom inozemskog finog materijala velikom vještinom domaćih radnika iznese proizvode na trg, koji će odgovarati i zapadno-evropskim zahtjevima, te da se tim načinom osvoje tržista i izvan zemlje.

Pošto se je nadalje uslijed drugdje stečenog iskustva baš pri ovoj industrijalnoj grani najboljnije morao preprijeći upliv velike zapadno-evropske industrije, koji je bio na uštrbi originalnosti i značaju orijentalskih čilima, to je trebalo pri ovoj akciji upotrebiti onakova sredstva, koja su obećavala najsigurniji uspjeh.

Vrijednost bosanskih čilima leži poglavito u njihovom orijentalском značaju. Da se taj u Bosni dosta ugasli značaj sigurno i brzo ponovi, činilo se je najshodnijim vratiti se na pravu domovinu ove umjetnosti, na sam orijent, naročito na Perziju. Uslijed toga namješten bje za vladinu radionicu za industriju čilima perzijski slikar, kojemu je povjerena zadužba, ne samo da stare uzorke u nekadašnjoj klasičnoj čistoći uspostavi, nego da izradi i nove, prave orijentalске obrasce za čilime.

I na tom su polju nakon kratkog vremena polućeni takvi rezultati, da se je s početka neznatni broj radnika morao od mjeseca do mjeseca pomožati. U najnovije doba počelo se u toj radionici i pletivom čilima, takogje znatnim uspjehom.

Radionica provigjena je svim nuždnim tehničkim pomagalima; stanovi su u njoj

a) Vladina radionica za tkanje čilima
u Sarajevu.

Kako u gornjima umjetno-obrtnim građama, tako je provedena akcija i u svrhu dizanja tkanja čilima. Samo je pri ovoj industrijalnoj grani obzirom na neizbjegljivu konkureniju evropskog trga valjalo postupati najvećim oprezom. Uslijed toga nije se akcija odmah protegnula na čitavu zemlju, već je prije svega ustrojena samo vladina radionica u Sarajevu, kojoj je bila zadužba, jedno da polag starih dobrih forma, brižnim izborom najboljeg domaćeg materijala i valjanih boja proizvajga besprikorne radnje; drugo da uporabom inozemskog finog materijala velikom vještinom domaćih radnika iznese proizvode na trg, koji će odgovarati i zapadno-evropskim zahtjevima, te da se tim načinom osvoje tržista i izvan zemlje.

Pošto se je nadalje uslijed drugdje stečenog iskustva baš pri ovoj industrijalnoj grani najboljnije morao preprijeći upliv velike zapadno-evropske industrije, koji je bio na uštrbi originalnosti i značaju orijentalskih čilima, to je trebalo pri ovoj akciji upotrebiti onakova sredstva, koja su obećavala najsigurniji uspjeh.

Brijeđnost bosanskih čilima leži poglavito u njihovom orijentalском značaju. Da se taj u Bosni dosta ugasli značaj sigurno i brzo ponovi, činilo se je najshodnijim vratiti se na pravu domovinu ove umjetnosti, na sam orijent, naročito na Perziju. Uslijed toga namješten bje za vladinu radionicu za industriju čilima perzijski slikar, kojemu je povjerena zadužba, ne samo da stare uzorke u nekadašnjoj klasičnoj čistoći uspostavi, nego da izradi i nove, prave orijentalске obrasce za čilime.

I na tom su polju nakon kratkog vremena polućeni takvi rezultati, da se je s početka neznatni broj radnika morao od mjeseca do mjeseca pomožati. U najnovije doba počelo se u toj radionici i pletivom čilima, takogje znatnim uspjehom.

Radionica provigjena je svim nuždnim tehničkim pomagalima; stanovi su u njoj

opremljeni za čilme većih dimenzija a skopčana je s istom zasebna radionica za bojadisanje. U zadnjim godinama polućeni uspjesi obećaju mnogo. Na čelu radionice stoe strukovno naobrazeni učitelji (tehničar H. Panitschek i hemičar Hoffmann).

Koncem god. 1895. sastojalo je osobje te radionice iz 2 poslovogja, 2 pomoćnih poslovogja, 4 učiteljica, 6 učenica, 95 radnika, 3 pomoćnika za bojenje i 28 početnica.

e) Fabrikacija bez i veziva na bezu.

Brigovanje oko dizanja i uzdržavanja fakrikacije bez i vezanja sastoji u tom, da radionica, što ju je ustrojila zemaljska uprava, pojedinim vještima radnicama besplatno prepušta stanove, a osim toga im predujmovno daje nužni materijal, pregju i svilu. Dogotovljene njihove radnje kupuje erar bez obzira na progju, a prodavanje biva skupa sa ostalim proizvodima zemaljske vladine radionice.

Koncem god. 1895. bilo je u porabi 400 radnicama prepuštenih stanova u kotarima Sarajevo, Mostar, Bugojno, Travnik, Stolac i Trebinje.

opremljeni za čilme većih dimenzija a skopčana je s istom zasebna radionica za bojadisanje. U zadnjim godinama polućeni uspjesi obećaju mnogo. Na čelu radionice stoe strukovno naobrazeni učitelji (tehničar H. Panitschek i hemičar Hoffmann).

Koncem god. 1895. sastojalo je osobje te radionice iz 2 poslovogja, 2 pomoćnih poslovogja, 4 učiteljica, 6 učenica, 95 radnika, 3 pomoćnika za bojeње и 28 почетница.

e) Фабрикација беза и везива на безу.

Бриговање око дизања и уздржавања фабрикације беза и везева састоји у том, да радионица, што ју је устројила земаљска управа, појединим вјештим радницима бесплатно пренапушта станове, а осим тога им предујмовно даје пунжни материјал, прећу и свилу. Доготовљене њихове радње купује ерар без обзира на прогју, а продавање бива скупа са осталим производима земаљске владине радионице.

Koncem god. 1895. било је у пораби 400 радничама пренапуштилих становова у котарима Сарајево, Мостар, Бујојно, Травник, Столац и Требиње.

Grafičke umjetnosti, studije i slike.

Графичке умјетности, студије и слике.

Odnošaji, u kojima se je Bosna i Hercegovina nalazila od invazije Osmanlija, učinile su, da prvi pokret na polju štampe i literature u tim zemljama oponozimo tek vrlo kasno.

Prva je štamparija postala god. 1866. u Sarajevu kamo privatno poduzeće; kratko vrijeme nakon njezinu postanku kupila ju tadašnja uprava i promjenila u vilajetsku štampariju. Iste godine izdaje vilajetska vlada svoj službeni list »Bosnu« na turskom i bosanskom jeziku (potonji ciriličicom), koji u folio-formatu na dvije stranice za svaki od pomenutih jezika do okupacije izlazi svakog tjedna jedared.

Odnošaji, u kojima se je Bosna i Hercegovina nalazila od invazije Osmanlija, učinile su, da prvi pokret na polju штампе и литературе у тим земљама опонозимо тек врло касно.

Prva je štamparija postala god. 1866. u Sarajevu kamo privatno poduzeće; kratko vrijeme nakon njezinu postanku kupila ju tadašnja uprava i promjenila u vilajetsku štampariju. Iste godine izdaje vilajetska vlada svoj službeni list »Bosnu« na турском и босанском језику (потоњи Ћирилицом), који у folio-formatu на двије странице за сваки од поменутих језика до окупације излази сваког tjedni jedared.

God. 1866. izlazi u Sarajevu pod uredništvom ugarskog državljanića Šoprona i neodvisni politički tjednik pod naslovom »Bosanski Vjestnik» na bosanskem jeziku, ali već nakon pola godine prestaje izlaziti.

Godine 1869. odluči se Šaćir Effendi na izdavanje poluslužbenog političkog lista »Gjušeni Saraj — Sarajevski Cvjetnik«.

Ovaj tjednik, u kojem je turski i bosanski jezik bio jednakom zastupan, prestade izlaziti smrću Šaćir Effendije godine 1872.

Što se tiče uredništva i tipografske opreme, ova tri časopisa jedva su mogla udovoljavati najčednjim zahtjevima, a stoga nijesu mogli ni u zemlji ni izvan granica iste osvojiti si bar kako tako uglednu poziciju.

Od drugih književnih proizvoda iz one periode valja spomenuti samo još nekoje turske kalendare (salname), zatim neke cirilicom tiskane početnice, manje zbirke narodnih pjesama i jednu bosansko-tursku slovnicu.

Preuzećem Bosne i Hercegovine u upravu austro-ugarske monarhije ukazano se neposredno izauzeće glavnoga grada zemlje po okupacijom četama, da je nužno izdavanje službenog lista.

Prijašnja vilajetska štamparija bje, u koliko bijaše moguće, u red stavljenja, u vojski se nalazeći izučeni slagari bješu namještene i već 1. septembra 1878. izgaje prvi broj službenog lista: »Bosansko-hercegovačke Novine«.

Službeni ovaj časopis izlazio je dva puta u nedjelji u folio-formatu na bosanskem jeziku i to latinicom. Već početkom godine 1879. nalazimo u tekstu bez ikakova reda uz latinicu još i cirilicu.

Ma da se je već početkom god. 1879. uslijed uporabe nabavljenih najnužnijih tipografskih pomagala prilično pazilo na vanjski oblik službenog lista, to se je redigiranje lista ipak kroz punu dvije godine imalo boriti sa kojekakvim potешkoćama, pa je tim razumjivo, zašto list nije bio kadar, da u domaćem pučanstvu steče veći čitalački krug, a izvan zemlje neki ugled. Tek god. 1880., pošto

Godine 1866. izlazi u Sarajevu pod uredništvom ugarskog državljanića Šoprona i neodvisni politički tjednik pod naslovom »Bosanski Vjesnik» na bosanskom jeziku, ali već nakon pola godine prestaje izlaziti.

Godine 1869. odluči se Šaćir Effendi na izdavanje poluslužbenog političkog lista »Bujanjeni Saraj — Sarajevski Cvjetnik«.

Ovaj tjednik, u kojem je turski i bosanski jezik bio jednakom zastupan, prestade izlaziti smrću Šaćir Effendije god. 1872.

Što se tiče uredništva i tipografske opreme, ova tri časopisa jedva su mogla udovoljavati najčednjim zahtjevima, a stoga nijesu mogli ni u zemlji ni izvan granica iste osvojiti si bar kako tako uglednu poziciju.

Od drugih književnih proizvoda iz one periode valja spomenuti samo još nekoje turske kalendare (salname), zatim neke cirilicom tiskane početnice, manje zbirke narodnih pjesama i jednu bosansko-tursku slovnicu.

Preuzećem Bosne i Hercegovine u upravu austro-ugarske monarhije ukazano se neposredno izauzeće glavnoga grada zemlje po okupacijom četama, da je nužno izdavanje službenog lista.

Prijašnja vilajetska štamparija bje, u koliko bijaše moguće, u red stavljenja, u vojski se nalazeći izučeni slagari bješu namještene i već 1. septembra 1878. izgaje prvi broj službenog lista: »Bosansko-hercegovačke Novine«.

Službeni ovaj časopis izlazio je dva puta u nedjelji u folio-formatu na bosanskem jeziku i to latinicom. Već početkom godine 1879. nalazimo u tekstu bez ikakova reda uz latinicu još i cirilicu.

Ma da se je već početkom god. 1879. uslijed uporabe nabavljenih najnužnijih tipografskih pomagala prilično pazilo na vanjski oblik službenog lista, to se je redigiranje lista ipak kroz punu dvije godine imalo boriti sa kojekakvim potешkoćama, pa je tim razumjivo, zašto list nije bio kadar, da u domaćem pučanstvu steče veći čitalački krug, a izvan zemlje neki ugled. Tek god. 1880., pošto

je zemaljskom jeziku potpunoma vješt novinar bio preuzeo uredništvo lista, počima se dizati i unutar njega vrijednost službenih novina. Već iza kratkog vremena, u julu 1881. promijenjen je sa jezikoslovnog gledišta malo odgovarači mjesto u »Sarajevski List«, i izlaze od onda službene novine tri puta u nedjelji u ponešto manjem formatu.

Uslijed promjena, što su u slijedećem vremenu nastale u svim fazama javnog života i poleta, koji se od god. 1882. ovako opaža na svakom polju zemaljske administracije, nastade nužda, da se službeni list kanu jedini tada u zemlji izlazeći politički časopis temeljito preustroji i na viši nivo uzdigne. A posjediša je to i okolnost, da je međutim izrečeno načelo o ravnopravnosti latinice i cirilice. Ovo preustrojstvo »Sarajevskog Lista«, određeno od strane zajedničkog ministarstva finacija, provedeno je u februaru godine 1884.

Konsolidacija odnosa i prvi znaci gospodarstvenog procvata ovih zemalja poslije godine 1882., a ne manje sveze, što su sveudilj najusdrnjima postajale između Bosne-Hercegovine i monarhije, vode već početkom godine 1884. k utemeljenju njemačkog neodvisnog časopisa u Sarajevu i stvaraju mogućnost, da je u slijedećim godinama utelejeno više političkih i beletrističkih listova na zemaljskom jeziku.

Dok godine 1881. utemeljeni beletristični mjesecnik »Trebević«, koji je na zemaljskom jeziku izlazio cirilicom, ne staje već nakon nekoliko brojeva uslijed lošeg redigiranja, znao si je ponajprije kao tjednik pod naslovom »Bosnische Post« na njemačkom jeziku izdani politički časopis, čiji je prvi broj izšao 1. januara 1884. u brzo izvođenju ugledno mjesto i znatični krug čitaoca ne samo u zemlji, već i van granica njezinih. Utemeljen od pokojnog gradskog zastupnika sarajevskog dr. Julija Makana, tako se je povoljno razvijao, da već u drugoj polovini god. 1886. počima izlaziti dva puta u tjednu.

»Bosnische Post«, u političkom dijelu zgodno uređivan, zastupa u ostalom

god. 1880., pošto je zemaljskom jeziku potpunoma vješt novinar bio preuzeo uredništvo lista, počima se dizati i unutar njega vrijednost službenih novina. Već izmjeri vremena, u julu 1881. promijenjen je sa jezikoslovnog gledišta malo odgovarači mjesto u »Sarajevski List«, i izlaze od onda službene novine tri puta u nedjelji u ponešto manjem formatu.

Uslijed promjena, što su u slijedećem vremenu nastale u svim fazama javnog života i poleta, koji se od god. 1882. ovako opaža na svakom polju zemaljske administracije, nastade nužda, da se službeni list kanu jedini tada u zemlji izlazeći politički časopis temeljito preustroji i na viši nivo uzdigne. A posjediša je to i okolnost, da je međutim izrečeno načelo o ravnopravnosti latinice i cirilice. Ovo preustrojstvo »Sarajevskog Lista«, određeno od strane zajedničkog ministarstva finacija, provedeno je u februaru god. 1884.

Konsolidacija odnosa i prvi znaci gospodarstvenog procvata ovih zemalja poslije godine 1882., a ne manje sveze, što su sveudilj uskršnjima postajale između Bosne-Hercegovine i monarhije, vode već početkom godine 1884. k utemeljenju njemačkog neodvisnog časopisa u Sarajevu i stvaraju mogućnost, da je u slijedećim godinama utelejeno više političkih i beletrističkih listova na zemaljskom jeziku.

Dok godine 1881. utemeljeni beletristični mjesecnik »Trebević«, koji je na zemaljskom jeziku izlazio cirilicom, ne staje već nakon nekoliko brojeva uslijed lošeg redigiranja, znao si je ponajprije kao tjednik pod naslovom »Bosnische Post« na njemačkom jeziku izdani politički časopis, čiji je prvi broj izšao 1. januara 1884. u brzo izvođenju ugledno mjesto i znatični krug čitaoca ne samo u zemlji, već i van granica njezinih. Utemeljen od pokojnog gradskog zastupnika sarajevskog dr. Julija Makana, tako se je povoljno razvijao, da već u drugoj polovini god. 1886. počima izlaziti dva puta u tjednu.

»Bosnische Post«, u političkom dijelu zgodno uređivan, zastupa u ostalom

dijelu narodno-gospodarstvene, naročito trgovачke interese, donosi brižno redigiran podlistak, dopisac iz čitave zemlje i mjestne vijesti, te uživa uslijed toga pa i poradi svoje objektivnosti neobične simpatije i čvrstu poziciju.

I u Hercegovini izgaje u drugoj polovini god. 1883. na bosanskom jeziku latiničicom tiskani mjestni list »Bosiljak« sa beletrističko-gospodarstvenim programom, mu u skoro ga ne staje.

Nakon dvomjesečne stanke utemeljen je mjesto njega tjednik »Novi hercegovački Bosiljak« a u program poprimljena je i politika. U septembru 1885. pretvoriće ovaj časopis u »Glas Hercegovina«, pod kojim naslovom počevši od mjeseca jula 1890. izlazi dva puta u tjednu.

U aprili 1885. počima u redakciji nekog učitelja na zemaljskom jeziku cirilicom izlaziti politički tjednik »Prosvjeta«. List si je stavio zadaćom gojenje interesa pravoslavnog elementa, no već god. 1888. prestaje izlaziti.

Utakmica na polju duševnog života ponuka nekolicinu muhammedanskih otmjnika, da god. 1884. utemeljiše politički list na turskom jeziku i pismu.

Od septembra 1884. izlazi taj list kao tjednik pod naslovom »Vatan« (Domovina), a što se tiče jezika i sadržaja brižno je i ukusno redigiran, te se odlikuje lojalnim rodoljubnim tendencijama i toplim zastupanjem interesa bosansko-hercegovačkih muhammedanaca.

Naprotiv nije se mogao u augustu 1890. u Sarajevu utemeljeni politički časopis »Napredak«, kojemu je kao i bivšoj »Prosvjeti« bila zadaca zastupanje interesa istočno-pravoslavnog pučanstva, održati dulje od jedne godine, ma da je s početka bio stekao znatan broj predbrojnika.

Nametljivo i nezvano štitništvo, koje pokuša себi prisvojiti jedan dio jugoslovenske štampe u pogledu muhammedanskog elementa u Bosni i Hercegovini bilo je povodom, da se je utemeljio politički tjednik na bosanskom jeziku latiničicom, koji pod naslovom »Bošnjak« izlazi od septembra god. 1891.

U tom dijelu narodno-gospodarstvene, naročito trgovачke interese, donosi brižno redigovan podlistak, dopisac iz čitave zemlje i mjestne vijesti, te uživa uslijed toga pa i poradi svoje objektivnosti neobične simpatije i čvrstu poziciju.

II u Hercegovini izgaje u drugoj polovini god. 1883. na bosanskom jeziku latiničicom tiskani mjestni list »Bosiljak« sa beletrističko-gospodarstvenim programom, mu u skoro ga ne staje.

Nakon dvomjesečne stanke utemeljen je mjesto njega tjednik »Novi hercegovački Bosiljak« a u program poprimljena je i politika. U septembru 1885. pretvoriće ovaj časopis u »Glas Hercegovina«, pod kojim naslovom počevši od mjeseca jula 1890. izlazi dva puta u tjednu.

U aprilu 1885. počima u redakciji nekog učitelja na zemaljskom jeziku latiničicom izlaziti politički tjednik »Prosvjeta«. List si je stavio zadaćom gojenje interesa pravoslavnog elementa, no već god. 1888. prestaje izlaziti.

Utakmica na polju duševnog života ponuka nekolicinu muhammedanskih otmjnika, da god. 1884. utemeljiše politički list na turskom jeziku i pismu.

Od septembra 1884. izlazi taj list kao tjednik pod naslovom »Vatan« (Domovina), a što se tiče jezika i sadržaja brižno je i ukusno redigiran, te se odlikuje lojalnim rodoljubnim tendencijama i toplim zastupanjem interesa bosansko-hercegovačkih muhammedanaca.

Naprotiv nije se mogao u avgustu 1890. u Sarajevu utemeljeni politički časopis »Napredak«, kojemu je kao i bivšoj »Prosvjeti« bila zadaca zastupanje interesa istočno-pravoslavnog pučanstva, održati dulje od jedne godine, ma da je s početka bio stekao znatan broj predbrojnika.

Nametljivo i nezvano štitništvo, koje pokuša себi prisvojiti jedan dio jugoslovenske štampe u pogledu muhammedanskog elementa u Bosni i Hercegovini bilo je povodom, da se je utemeljio politički tjednik na bosanskom jeziku latiničicom, koji pod naslovom »Bošnjak« izlazi od septembra god. 1891.

Uz zastupanje specijalnih interesa bos.-herc. muhammedanaca stoji »Bošnjak« u narodno-političkom pravcu na lokalno-bosanskom stanovištu, branec na temelju povesti nazor, da su stanovnici Bosne i Hercegovine po narodnosti i jeziku zasebno pleme *bosansko*.

»Bošnjak« dakle otklanja odlučno sve imputacije susjednih plemena i brani svoje stanovište isto tako umjereno, kako i strogo stvarnim načinom.

Revno i vjesto narodnim jezikom redigiran, brine se »Bošnjak« za poučno i zabavno gradivo, tršeći se ujedno, da u svim slojevima pučanstva budi smisao za kulturne tekvine.

Vidi se dakle iz navedenog, da se publicistika okupiranih provincija ovaj čas doduše još nalazi u postajanju, ali da već nakon kratkog opstanka stupa stazom, koja joj pruža povoljnu perspektivu u budućnost. Od nekoliko godina prigrinja pučanstvo sve više lektiru, a interes mu za politička i ina dnevna pitanja raste prije neslućenim načinom, što se svakako imade priprati publicistici. Ovdje valja još spomenuti, da je ista unatoč svojoj mladosti u bitnosti shvatila svoju zadaću, kao sudjelujući faktor u općem kulturnom radu, pa se od nje možemo nadati i pozitivnim uspjesima.

Prelazeći na ine književne proizvode, valja, pošto nam manjk prostor za opšru povijest literature i bibliografsko nabranje, u kratko istaknuti, da su prijašnje prilike Bosne, a osobito manjak štamparija skoro posve sprječavale uspevanje domaće literature. Pa ipak vidi, gdje se pojedini Bošnjaci odlikuju na književnom polju. Poslje iz Hercegovine potičućeg fra Andrije Kacic-Miošića, kojeg je »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« biser u književnosti jugoslavenskih plemena, vidimo fra Jukića, koji pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak u Zagrebu izdaje povijest Bosne (1851) i zbirku prijevjeti (1858). Iza ovoga slijedi kao pjesnik danas još živući redovnik fra Grgo Marić, kojeg su epski pjesmotvorci pravom stekli lijep glas. I drugi muževi bos.-herc. plemena izdavaju svoje duševne proizvode, ali

uz zastupanje špičičjih interesa bosansko-hercegovačkih muhammedanaca stoji »Bošnjaka« u narodno-političkom pravcu na lokalno-bosanskom stanovištu, branec na temelju povesti nazor, da su stanovnici Bosne i Hercegovine po narodnosti i jeziku zasebno pleme *bosansko*.

»Bošnjak« dokle otčinjava odutno svoje imputacije susjednih plemena i brani svoje stanovište isto tako umjereno, kako i drugo stvarnim načinom.

Revno i vjesto narodnim jezikom redigiran, brine se »Bošnjak« za poučno i zabavno gradivo, tršeći se ujedno, da u svim slojevima pučanstva budi smisao za kulturne tekvine.

Vidi se dakle iz navedenog, da se publicistika okupiranih provincija ovaj čas doduše još nalazi u postajanju, ali da neć nakon kratkog opstanka stupa stazom, koja joj pruža povoljnu perspektivu u budućnost. Od nekoliko godina prigrinja pučanstvo sve više lektiru, a interes mu za politička i ina dnevna pitanja raste prije neslućenim načinom, što se svakako imade priprati publicistici. Ovdje valja još spomenuti, da je ista unatoč svojoj mladosti u bitnosti shvatila svoju zadaću, kao sudjelujući faktor u općem kulturnom radu, pa se od nje možemo nadati i pozitivnim uspjesima.

Prelazeći na ine književne proizvode, valja, pošto nam manjk prostor za opšru povijest literature i bibliografsko nabranje, u kratko istaknuti, da su prijašnje prilike Bosne, a osobito manjak štamparija skoro posve sprječavale uspevanje domaće literature. Pa ipak vidi, gdje se pojedini Bošnjaci odlikuju na književnom polju. Poslje iz Hercegovine potičućeg fra Andrije Kacic-Miošića, kojeg je »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« biser u književnosti jugoslavenskih plemena, vidimo fra Jukića, koji pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak u Zagrebu izdaje povijest Bosne (1851) i zbirku prijevjeti (1858). Iza ovoga slijedi kao pjesnik danas još živući redovnik fra Grgo Marić, kojeg su epski pjesmotvorci pravom stekli lijep glas. I drugi muževi bos.-herc. plemena izdavaju svoje duševne proizvode, ali

su priuždeni, da se obrate na štampare i nakladnike u susjednim zemljama. U to doba opaža se čudan pojav, koji je vanredno znamenit, naime da su stanovnici Bosne i Hercegovine uslijed mnogostoljetne zabiti u prvoj vremenskoj čistoci sačuvali svoj jezik i neprispodobivo bogatu narodnu pocijiju, koja je poslije, posto su se sveze sa srodnim zemljama poboljšale, dala temeljnu glavninu za gradnju dviju književnosti, hrvatske i srpske.

Vuk Stefanović Karadžić, Vuk Vrčević, Petranović, Gjuro Daničić, Ljudevit Gaj i mnogi drugi jezikoslovci i sabiraci proizvoda narodnog pjesništva izdali su neizmijerno blago narodnog duha baš iz ovih zemalja, te je pribrano ovo blago dalo današnji značaj jeziku, kojim se služi hrvatska i srpska literatura. Ako dakle Bosni-Hercegovini nije bilo sugjeno, da imade vlastitu svoju literaturu, a ono su baš duševni proizvodi ovih zemalja centrifugalnom silom vani stvorili književnost. S literarnopovjesnog gledišta dobiva ova okolnost znamenitost od elementarnog domaćina.

Književni pokret u zemlji počinje tek godine 1882., kada je oživotvojenje više štamparija u zemlji i izdašna potpora, što ju je zemaljska uprava obratila knjižarstvu, bitno promicala literarnu produkciju. Danas postoji uz izvrsno uregjenu zemaljsku štampariju još 8 privatnih štamparija: četiri u Sarajevu, tri u Mostaru i jedna u Banjoj Luci; osim toga imade još 25 koncesioniranih knjižara u okružnim i većim kotarskim mjestima.

Od godine 1882. pokrene brzo jedan za drugim više, crkvenim svrhama namijenjenih periodičkih časopisa, kojima su uskoro slijedili i beletristički listovi.

Katolički nadbiskupski ordinarijat utemeljio god. 1882. mjesечно jedanput izlažeći literarni časopis »Srce Isusovo«; godine 1887. znatno proširen izlazi od onda dva puta mjesечно pod naslovom »Vrhbosna«.

Elementa izdaju svoje duševne proizvode, ali su priuždeni, da se obrate na štamparje i nakladnike u susjednim zemljama. U to doba opaža se čudan pojav, koji je vanredno znamenit, naime da su stanovnici Bosne i Hercegovine uslijed mnogostoljetne zabiti u prvoj vremenskoj čistoci sačuvali svoj jezik i neprispodobivo bogatu narodnu pocijiju, koja je poslije, posto su se sveze sa srodnim zemljama poboljšale, dala temeljnu glavninu za gradnju dviju književnosti, hrvatske i srpske.

Vuk Stefanović Karadžić, Vuk Vrčević, Petranović, Gjuro Daničić, Ljudevit Gaj i mnogi други jezikoslovci i sabiraci proizvoda narodnog pjesništva izdali su neizmijerno blago narodnog duha baš iz ovih zemalja, te je pribrano ovo blago dalo današnji značaj jeziku, kojim se služi hrvatska i srpska literatura. Ako dakle Bosni-Hercegovini nije bilo sugjeno, da imade vlastitu svoju literaturu, a ono su baš duševni proizvodi ovih zemalja centrifugalnom silom vani stvorili književnost. Sa literarnopovjesnog gledišta dobiva ova okolnost znamenitost od elementarnog domaćina.

Književni pokret u zemlji počinje tek godine 1882., kada je oživotvojenje više štamparija u zemlji i izdašna potpora, što ju je zemaljska uprava obratila knjižarstvu, bitno promicala literarnu produkciju. Danas postoji uz izvrsno uregjenu zemaljsku štampariju još 8 privatnih štamparija: četiri u Sarajevu, tri u Mostaru i jedna u Banjoj Luci; osim toga imade još 25 koncesioniranih knjižara u okružnim i većim kotarskim mjestima.

Od godine 1882. pokrene brzo jedan za drugim više, crkvenim svrhama namijenjenih periodičkih časopisa, kojima su uskoro slijedili i beletristički listovi.

Katolički nadbiskupski ordinarijat utemeljio god. 1882. mjesечно jedanput izlažeći literarni časopis »Srce Isusovo«; godine 1887. znatno proširen izlazi od onda dva puta mjesечно pod naslovom »Vrhbosna«.

Godine 1887. utemeljio istočno pravoslavna konsistorija u Sarajevu službeni organ »Dabro bosanski Istočnik«, koji je naslov god. 1889. pretvoren u »Bosansko-hercegovački Istočnik«.

Iste godine počima »Glasnik bosansko-hercegovačkih Franjevaca«, koji je naslov 1. januara 1888 pretvoren u »Glasnik jugoslavenskih Franjevaca«. Ovaj list izlazi kao službeni organ bosanskih franjevačkih redovnika u mjesечnim sveskama.

Beletristiku opet zastupala je »Bosanska Vila«, koja u Sarajevu izlazi od oktobra 1885. Ovaj list izlazi cirilicom 2 puta mjesечно; od trajne su vrijednosti samo primost iz narodnog života, narodne pjesme, narodne pripovijesti i priče, pošurice i pojedini opisi narodnih običaja i prizora.

U četvrtogodišnjem časopisu bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja posjeduje zemlja konačno jednakom uporabom latinice i cirilice uređivani, bogato ilustrovani organ za strogo znanstveno istraživanje okupiranih provincija. »Glasnik zemaljskog muzeja« izlazi od 1. januara god. 1889. Sudarci su mu osim domaćih i drugih u zemlji se nalazećih učenjaka i prijatelja arheologije više učenjaka evropskog glasa.

Ima književna produkcija u zemlji, uzmimo li se u obzir kratko vrijeme od ojezima pokreta, svakako je vrlo značna. Radi boljega pregleda probitacno je, dijeliti je u znanstvenu i narodnu. U prvu spadaju edicije zemaljske vlade o znanstvenom istraživanju zemlje, o kulturnom joj napretku i o inim, sveopćeg boljka tičućim se poslovima. Osobito su spomena vrijedna ova djela:

Das Ehrerecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohamedauer nach hanefitischem Ritus. (1883. njemačko izdanje.)

Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina. (1886. bosansko i njemačko izdanje.)

Beitrag zur Kenntnis der Erzlagsstätten Bosniens und der Hercegovina. Napisao Bruno Walter. (1887. njemačko izdanje.)

Godine 1887. utemeljio istočno pravoslavna konsistorija u Sarajevu službeni organ »Dabro bosanski Istočnik«, koji je naslov god. 1889. pretvoren u »Bosansko-hercegovački Istočnik«.

Iste godine počima »Glasnik bosansko-hercegovačkih Franjevaca«, koji je naslov 1. januara 1888 pretvoren u »Glasnik jugoslavenskih Franjevaca«. Ovaj list izlazi kao službeni organ bosanskih franjevačkih redovnika u mjesечnim sveskama.

Beletristiku opet zastupala je »Bosanska Vila«, koja u Sarajevu izlazi od oktobra 1885. Ovaj list izlazi ſirilicom 2 puta mjesечно; od trajne su vrijednosti samo primost iz narodnog života, narodne pjesme, narodne pripovijesti i priče, pošurice i pojedini opisi narodnih običaja i prizora.

U četvrtogodišnjem časopisu bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja posjeduje zemlja konačno jednakom uporabom latinice i ſirilice uređivani, bogato ilustrovani organ za strogo znanstveno istraživanje okupiranih provincija. »Glasnik zemaljskog muzeja« izlazi od 1. januara god. 1889. Sudarci su mu osim domaćih i drugih u zemlji se nalazećih učenjaka i prijatelja arheologije više učenjaka evropskog glasa.

Ima književna produkcija u zemlji, uzmimo li se u obzir kratko vrijeme od ojezima pokreta, svakako je vrlo značna. Radi boljega pregleda probitacno je, dijeliti je u znanstvenu i narodnu. U prvu spadaju edicije zemaljske vlade o znanstvenom istraživanju zemlje, o kulturnom joj napretku i o inim, sveopćeg boljka tičućim se poslovima. Osobito su spomena vrijedna ova djela:

Das Ehrerecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohamedauer nach hanefitischem Ritus. (1883. njemačko izdanje.)

Ortschafts- und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina. (1886. bosansko i njemačko izdanje.)

Beitrag zur Kenntnis der Erzlagsstätten Bosniens und der Hercegovina. Napisao Bruno Walter. (1887. njemačko izdanje.)

Das Bauwesen von Bosnien-Herzegovina. Napisao Eduard Stix (1887. njemačko izdanje.)

Das Justizwesen Bosniens und der Herzegovina. Napisao E. Eichler. (1890. njemačko izdanje.)

Sveti-Stefanski Hrisovulj kralja Stefana Uroša II. Milutina. Od J. Jagića. (1890. cirilicom.)

Monumentalno djelo: *Missale Glagoliticum hercega Hrvoja.* (1890. latinskim jezikom.)

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. Izdao bos.-herc. zemaljski muzej u Sarajevu. Urednik dr. M. Hoernes. Beč, I. 1893., II. 1894., III. 1895., IV. 1896.

Römerstrassen in Bosnien und der Herzegovina. Od Ph. Ballifa, gragjevog savjetnika i dr. Dragutina Patscha; izdano bos.-herc. zem. muzeja. Beč, I. 1894.

Ornis Balcanica. II. Bulgarien einschliesslich Ostrumeliens. Od kustosa Othmara Reisera. Izdao bos.-herc. zem. muzej.

Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo. I. 1895. Od V. Radimskog, rudničkog satnika; izdao bos.-herc. zem. muzej.

Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina. Od Ph. Ballifa, građevnog savjetnika; izdala bosansko-hercegovački zemaljski vlasta.

Zur Hydrologie des Bezirkes Stolac. Napisao dr. Justyn Karlinski, sreski liječnik; izdao bosansko-hercegovački zemaljski muzej.

Zur Hydrologie des Bezirkes Konjica. Napisao dr. Justyn Karlinski, sreski liječnik; izdao bos.-herc. zem. muzej.

Nadalje su spomena vrijedna izdanja školskih knjiga i to: četiri članke, četiri računice i zemljopis za III. i IV. razred osnovnih škola u Bosni i Hercegovini; gramatika bosanskog jezika za srednje škole; poučest Bosne i Hercegovine za uporabu u osnovnim školama; sve ove edicije zasebno latincicom i cirilicom.

Ovdje još valja spomenuti na zemaljskom jeziku latincicom izdanu pomoćnu

Das Bauwesen von Bosnien-Herzegovina. Napisao Eduard Stix (1887. njemačko izdanje.)

Das Justizwesen Bosniens und der Herzegovina. Napisao E. Ajxler (1890. njemačko izdanje.)

Свето-Стефански Хрисоулј краља Стевана Уроша II. Милутина. Од Ј. Јагића (1890. Ћирилицом).

Monumentalno djelo: *Missale Glagoliticum vojvode Хрдоја* (1890. latinskim jezikom).

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina. Izdao bosansko-hercegovački zemaljski muzej u Sarajevu. Urednik dr. M. Xepes. Beč, I. 1893., I. 1894., III. 1895., IV. 1896.

Römerstrassen in Bosnien und der Herzegovina. Od Ph. Ballifa, građevnog savjetnika i dr. Dragutina Pata; izdano bosansko-hercegovački zemaljski muzej. Beč, I. 1894.

Ornis Balcanica. II. Bulgarien einschliesslich Ostrumeliens. Od kustosa Ottmara Ražera. Izdala bosansko-hercegovački zemaljski muzej.

Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo. I. 1895. Od V. Radimskog, rudničkog satnika; izdano bosansko-hercegovački zemaljski muzej.

Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina. Od Ph. Ballifa, građevnog savjetnika; izdala bosansko-hercegovački zemaljski muzej.

Zur Hydrologie des Bezirkes Stolac. Napisao dr. Justyn Karlinski, sreski liječnik; izdala bosansko-hercegovački zemaljski muzej.

Zur Hydrologie des Bezirkes Konjica. Napisao dr. Justyn Karlinski, sreski liječnik; izdala bos.-herc. zem. muzej.

Nadalje su spomena vrijedna izdanja školskih knjiga i to: četiri članke, četiri računice i zemljopis za III. i IV. razred osnovnih škola u Bosni i Hercegovini; gramatika bosanskog jezika za srednje škole; poučest Bosne i Hercegovine za uporabu u osnovnim školama; sve ove edicije zasebno latincicom i ņirilićom.

Ovdje još valja spomenuti na zemaljskom jeziku latincicom izdanu pomoćnu

knjigu za muhamedanske vjerozakonske škole »Risalei Ahlak« i tursku početnicu za ove škole, nadalje godišnja izvješta velike gimnazije i preparandije u Sarajevu i ona istočno pravoslavne bogoslovije u Reljevu sa znanstvenim i didaktičnim prinosima.

U ovoj kategoriji, ma strogo uzeto amo ni ne spada, spomenućemo još edicije istočno-pravoslavnih crkvenih knjiga, od kojih su Evangelion, Apostol i dva sveska Oktoha vanredno ukusnim tiskom i u bogatoj opremi kano prva moderna edicija na crkveno slavenskom jeziku na balkanskem poluotoku već izasla.

U narodnoj skupini valja izim manjih edicija narodnih pripovjedaka i pjesama, zatim nekojih katoličkih i pravoslavnih molitvenih i nabožnih knjiga istaknuti tri osobito znamenita djela: »Narodno Blago» od Mehmed bega Kapetanovića (1887. latincicom, 1888. ņirilićom), bogata i vrlo zanimljiva zbirka rečenica, narodnih sentenca i pošurica iz Bosne-Hercegovine i susjednih zemalja; »Istočno Blago» I. dio 1896. takogjer od Mehmed bega Kapetanovića; »Narodne pjesme Muhamedovaca» u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann I. svezak (1888), II. svezak (1889). Ova bogata zbirka epskih narodnih pjesama muhamedanaca dragocjena je popunidba prijašnjih zbirki Karadžića, Petranovića i dr.

Nova epoha u književnom životu Bosne i Hercegovine nastala je izdavanjem ilustrovanih beletrističnog časopisa »Nada«.

Ilustrovani beletristički časopis »Nada« izdaje zemaljska vlasta za Bosnu i Hercegovinu počevši od 1. januara 1895, isti stoji dakle sada u II. godištu.

Što je vlast poticalo, da ovaj list pokrene, razlaže redakciju u prvom broju u pozivu na citalačku publiku, ističući, da si je list stavio zadaču, da svojim čitaocima — a ovakovim se nado u svim krugovima jugoslavenskog svijeta — pruža zdravu, od svake tendencije slobodnu književnu hranu; da dobrim ilustracijama budu i opremljuje njihov estetični uktus i da postane ognjištem produktivnom du-

blagu za muhamedanske vjerozakonske škole »Risalei Ahlak« i tursku početnicu za ove škole, nadalje godišnja izvješta velike gimnazije i preparandije u Sarajevu i ona istočno-pravoslavne bogoslovije u Reljevu sa znanstvenim i didaktičnim prinosima.

U ovoj kategoriji, ma strogo uzeto amo ni ne spada, spomenućemo još edicije istočno-pravoslavnih crkvenih knjiga, od kojih su Evangelion, Apostol i dva sveska Oktoha vanredno ukusnim tiskom i u bogatoj opremi kano prva moderna edicija na crkveno slavenskom jeziku na balkanskem poluotoku već izasla.

U narodnoj skupini valja izim manjih edicija narodnih pripovjedaka i pjesama, zatim nekojih katoličkih i pravoslavnih molitvenih i nabožnih knjiga istaknuti tri osobito znamenita djela: »Narodno Blago» od Mehmed bega Kapetanovića (1887. latincicom, 1888. ņirilićom), bogata i vrdo zanimljiva zbirka rečenica, narodnih sentenca i pošurica iz Bosne-Hercegovine i susjednih zemalja; »Istočno Blago» I. dio 1896. također od Mehmed bega Kapetanovića; »Narodne pjesme Muhamedovaca» u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann I. svezak (1888.), II. svezak (1889.). Ova bogata zbirka epskih narodnih pjesama muhamedanaca dragocjena je popunidba prijašnjih zbirki Karadžića, Petranovića i dr.

Nova epoha u književnom životu Bosne i Hercegovine nastala je izdavanjem ilustrovanih beletrističnog časopisa »Nada«.

Ilustrovani beletristički časopis »Nada« izdaje zemaljska vlasta za Bosnu i Hercegovinu počevši od 1. januara 1895, isti stoji dakle sada u II. godištu.

Što je vlast poticalo, da ovaj list pokrene, razlaže redakciju u prvom broju u pozivu na citalačku publiku, ističući, da si je list stavio zadaču, da svojim čitaocima — a ovakovim se nado u svim krugovima jugoslavenskog svijeta — pruža zdravu, od svake tendencije slobodnu književnu hranu; da dobrim ilustracijama budu i opremljuje njihov estetični uktus i da postane ognjištem produktivnom du-

Šećnomu radu jugoslavenske publicistike, gdje će na neutralnom, od narodnosne i vjerske slobodnom tlu moći djelovati.

Uredništvo »Nade« povjeroeno je vladinom savjetniku Kostu Hormannu, ravnatelju zemaljskog muzeja. Sadržaj lista, koji u obliku »Graphic« izlazi u dva izdanja: latiničicom i ciriličicom, obuhvaća sva područja književnog života.

Za kratkog opstanka lista nije se dogodilo ništa što bi trebalo napose istaknuti.

Osim stalnih članova uredništva »Nade« pisali su za list češće među njima ovi književnici:

Safet Mirza beg Bašagić (irskie i epske pjesme, nadalje prevode arapskih i perzijskih pjesnika);

Budislav pl. Budisavljević (priopovjetke iz graničarskog života);

Ljubo Babić-Gjalski (novele);

Marko Čar (književne članke);

Osman Mazhar paša Čengić (povjesne članke);

Knez Aleksi Dabiša (putopise);

Simko Gregorčić (Slovenac, pjesme);

Dragutin Ilijć (pjesme, drama);

Rihard Katalinić-Jeretov (pjesme i pjesničke priopovjetke);

Mehmed beg Kapetanović (priopovjetke i pjesme);

Dr. Lazo Koslić (književno-povjesne članke);

Fra Grgo Martić (epske pjesme);

Mavro Spicer (književno-povjesne članke, naročito o magjarskoj literaturi);

Dr. Antun Tresić-Pavićić (pjesme i književno-povjesne članke);

Ivan pl. Trnski (pjesme).

Ilustrativni dio lista obavljaju ovi umjetnici i umjetnice:

V. Anderle, W. Leo Arndt, Augusta Bock, Vlaho Bukovac, E. A. Arndt-Ceplin, A. Chelius, Klement Crnić, Knez Aleksi Dabiša, Ljudevit Kuba, K. Liebscher, Anka Lynker, Ivan Mrkić, Ivan Rendić, N. K. Rerich, VI. Titelbach.

nom, od narodne i vjerske mreže slobodnom tlu moći djelovati.

Uredništvo »Nade« povjeroeno je vladinom savjetniku Kostu Hormannu, ravnatelju zemaljskog muzeja. Sadržaj lista, koji u obliku »Graphic« izlazi u dva izdanja: latiničicom i ciriličicom, obuhvaća sva područja književnog života.

Za kratkog opstanka lista nije se dogodilo ništa što bi trebalo napose istaknuti.

Osim stalnih članova uredništva »Nade« pisali su za list češće među njima ovi književnici:

Safet Mirza beg Bašagić (irskie i epske pjesme, nadalje prevode arapskih i perzijskih pjesnika);

Budislav pl. Budisavljević (priopovjetke iz graničarskog života);

Ljubo Babić-Đalaski (novele);

Marko Čar (književne članke);

Osman Mazhar paša Čengić (povjesne članke);

Knez Aleksi Dabiša (putopise);

Simko Gregorčić (Slovenac, pjesme);

Dragutin Ilijć (pjesme, drama);

Rihard Katalinić-Jeretov (pjesme i pjesničke priopovjetke);

Mehmed beg Kapetanović (priopovjetke i pjesme);

Dr. Lazo Koslić (književno-povjesne članke);

Fra Grgo Martić (epske pjesme);

Mavro Spicer (književno-povjesne članke, naročito o magjarskoj literaturi);

Dr. Antun Tresić-Pavićić (pjesme i književno-povjesne članke);

Ivan pl. Trnski (pjesme).

Ilustrativni dio lista obavljaju ovi umjetnici i umjetnice:

V. Anderle, W. Leo Arndt, Augusta Bock, Vlaho Bukovac, E. A. Arndt-Ceplin, A. Chelius, Klement Crnić, Knez Aleksi Dabiša, Ljudevit Kuba, K. Liebscher, Anka Lynker, Ivan Mrkić, Ivan Rendić, N. K. Rerich, VI. Titelbach.

Glasbene članke pisali su: Ljudevit Kuba i Franjo Ž. Vilhar.

Glazbene članke pisali su: Ljudevit Kuba i Franjo Ž. Vilhar.

Mnogo teži položaj od turista, koji je samo kratko vrijeme vezan na jedno mjesto, imao slikar, koji treba da radi umjetničkih studija često puta više putova u jednom kotaru.

Do prije kakovih deset godina i više mogli su umjetnici samo oskulđevanjem i odrekavši se svake udobnosti prodrijeti u provinciju.

Danas je to posve drukčije; željezničke pruge i dobre, široke ceste presečaju Bosnu i Hercegovinu u svim pravcima i otvaraju slikaru prirodne scenerije, koje u veličanstvu i osobnosti svojoj njegovo oko svakim korakom obaju.

Pрактиčne željezničke sveze, udobni priključci na željezničku mrežu srednje Europe, nadalje svakim komfortom urebena svratišta, od kojih je više njih sagradila zemaljska uprava, primaju ovamo prispjele putnike.

Ovaj je napredak zaista u zadnje vrijeme opetovano primamio umjetnike u Bosnu i Hercegovinu. Među njima bijahu: glasoviti akvarelisti Passini, nadalje slikari: Miksa Bruck iz Budimpešte, Franjo Ruben iz Beča, Georges Scott iz Pariza, W. Leo Arndt iz Berlina, Dragutin Liebscher iz Praga, Ljudevit Kuba iz Domazlic, Ferdo Velc i E. Arndt-Čeplin iz Sarajeva i drugi; dapače i umjetnice radile su velikim uspjehom; među njima mnogo su sabralo slikarice Augusta Bock iz Hamburga i Anka Lynker iz Abbazije. Ljubezna susretljivost nekolicine ovih umjetnika omogućila je, da posjetnici izložbe u ovoj skupini mogu vidjeti znatan broj slika i studija, što predstavljaju prirodne krasote i narodni život u Bosni i Hercegovini.

Izim toga prodavaju se u zasebnom dučanu pred industrijskim paviljonom od sarajevskog knjižara Daniela A. Kajona izložene fotografije iz ovih zemalja.

Male teme položaj obj turista, koji je samo kratko vrijeme vezan na jedno mjesto, imao slikar, koji treba da radi umjetničkih studija često puta više putova u jednom kotaru.

Do prije kakovih leset godina i više mogli su umjetnici samo oskulđevanjem i odrekavši se svake udobnosti prodrijeti u provinciju.

Dapa je to posve drukčije; željezničke pruge i dobre, široke ceste presečaju Bosnu i Hercegovinu u svim pravcima i otvaraju slikaru prirodne scenerije, koje u veličanstvu i osobnosti svojoj njegovo oko svakim korakom obaju.

Pрактиčne željezničke sveze, udobni priključci na željezničku mrežu srednje Europe, nadalje svakim komfortom urebena svratišta, od kojih je više njih sagradila zemaljska uprava, primaju ovamo prispjele putnike.

Ovaj je napredak zaista u zadnje vrijeme opetovano primamio umjetnike u Bosnu i Hercegovinu. Među njima bijahu: glasoviti akvarelisti Passini, nadalje slikari: Miksa Bruck iz Budimpešte, Franjo Ruben iz Beča, Georges Scott iz Pariza, W. Leo Arndt iz Berlina, Dragutin Liebscher iz Praga, Ljudevit Kuba iz Domazlic, Ferdo Velc i E. Arndt-Čeplin iz Sarajeva i drugi; dapače i umjetnice radile su velikim uspjehom; među njima mnogo su sabralo slikarice Augusta Bock iz Hamburga i Anka Lynker iz Abbazije. Ljubezna susretljivost nekolicine ovih umjetnika omogućila je, da posjetnici izložbe u ovoj skupini mogu vidjeti znatan broj slika i studija, što predstavljaju prirodne krasote i narodni život u Bosni i Hercegovini.

Izim toga prodavaju se u zasebnom dučanu pred industrijskim paviljonom od sarajevskog knjižara Daniela A. Kajona izložene fotografije iz ovih zemalja.

Književna industrija. — Kućevna industrija.

U Bosni i Hercegovini, gdje je seljak bio prisiljen, da si sve svoje odijelo i kućni halat sam napravi, nalazimo još onu probitnu kućnu industriju, koja sve, što je za kuću od potrebe, sama grotavlja i uz to halatom, načinjenim vlastitom rukom sirovi materijal sama obdjelava.

Ta je kućna industrijula tako razvijena, da je bosanski seljak do nedavna, na vlastitu snagu upućen, mogao bez tuge pomoći opstojati i potrebe svoje namirniti.

Tim je načinom stekao veliku vještina u raznim zanatima, pa izuzevši kovače i lončare nije stoga ni bilo po selima posebnih zanatlija.

Gradeć kuću seljak je svoj vlastiti graditelj, koji osnovu pravi; drvočijepac, koji u šumi drvo obara i pripreguje; tesar, koji će kuću uz pripomoć nekoliko komšija, od temelja do krova sagraditi i onda shodno uređiti. Nužni materijal daju bogate šume. Od drva zgotovio je čvrste kotače svojih kola, od drva su i ruda i plug i čavli na drilači, ukraško sve, gdje se god može drvom nadomještiti željezo, koje je teže obraditi.

Nu bosanski seljak nije samo tesar i stolar, već i bačvar, koji sve nužno posuđe skoro sam grotavlja. U svim poslovinama poslujuće se sjekirom, pilom, nožem i svrdlom. Ilog halata rijetko je u njega naći.

Osim halata, što ga treba za svoju potrebu, grotavlja još velik broj manje više rezbarijom ukrašenih predmeta, koji unatoč neznatnim i jednostavnim ornamentalnim motivima, što na njima imade, posvjeđujući razvijeni umjetnički smisao. Preslice širokim zavojitim listom, slanice, vodiri, drvene zdjelice, ogledala, zaklopice i pehari, slova i inii predmeti služe mu ukrasom kućanstva. Tim poslom krati svoje zimne večeri ili vrijeme na pasi.

Osobito je vješt bosanski seljak u zgotavljanju strojeva, kojima svoje sirovine obragjuje. Spomena je vrijedna osobita jednostavnost konstrukcije tako-

— U Bosni i Hercegovini, gde je seljak bio prisiljen, da si sve svoje odijelo i kućni halat sam napravi, nalazimo još onu probitnu kućnu industriju, koja sve, što je za kuću od potrebe, sama grotavlja i uz to halatom, načinjenim vlastitom rukom sirovi materijal sama obdjelava.

Ta je kućna industrijula tako razvijena, da je bosanski seljak do nedavna, na vlastitu snagu upućen, mogao bez tuge pomoći opstojati i potrebe svoje namirniti.

Tim je načinom stekao veliku vještina u raznim zanatima, pa izuzevši kovače i lončare nije stoga ni bilo po selima posebnih zanatlija.

Gradeć kuću seljak je svoj vlastiti graditelj, koji osnovu pravi; drvočijepac, koji u šumi drvo obara i pripreguje; tesar, koji će kuću uz pripomoć nekoliko komšija, od temelja do krova sagraditi i onda shodno uređiti. Nužni materijal daju bogate šume. Od drva zgotovio je čvrste kotače svojih kola, od drva su i ruda i plug i čavli na drilači, ukraško sve, gdje se god može drvom nadomještiti željezo, koje je teže obraditi.

Nu bosanski seljak nije samo tesar i stolar, već i bačvar, koji sve nužno posuđe skoro sam grotavlja. U svim poslovinama poslujuće se sjekirom, pilom, nožem i svrdlom. Ilog halata rijetko je u njega naći.

Osim halata, što ga treba za svoju potrebu, grotavlja još velik broj manje više rezbarijom ukrašenih predmeta, koji unatoč neznatnim i jednostavnim ornamentalnim motivima, što na njima imade, posvjeđujući razvijeni umjetnički smisao. Preslice širokim zavojitim listom, slanice, vodiri, drvene zdjelice, ogledala, zaklopice i pehari, slova i inii predmeti služe mu ukrasom kućanstva. Tim poslom krati svoje zimeve večeri ili vrijeme na pasi.

Osobito je vješt bosanski seljak u zgotavljanju strojeva, kojima svoje sirovine obragjuje. Spomena je vrijedna osobita jednostavnost konstrukcije tako-

vih primitivnih strojeva i okolnosti, da je i to sve načinjeno od drva. Amo spadaju naročito naprave za mapljivanje u Hercegovini, sastojeće od velike uske lopatarke, na kojoj se iz nutra nalaze kabli za vodu, što ih kotač vodom puni i diže. Vrlo se često nalazi na mlinove sa turbinama i to u svim veličinama, od najmanjeg obilka do mlinova sa deset i više kamena.

Osim toga imade stupa za čohu, stupa za ruj, u rudokopima grušara i mješina, a tjera ih primitivno ali duhovito izrabljena, u Bosni toli silovita voda. Bošnjak je sam sobom mjernik, koji sve ove strojeve konstruira.

Skoro još više vještine od muža pokazuje bosanska žena. Njena je briga velika. Ona nadzire stoku, vodi kuću, hrani i odjeva ukućane a sve, što god muž na sebi imade, njezino je djelo.

Ona strže ovcu, pere i kula vunu, rasprede je u nit u vretenu i preslici, koju nikada iz ruku ne daje. Pregja se zatim po starodrevnim, brižno držanim propisima u bilinskem varilu bojadilište i onda se iz nje na stanu, što ga je muž sam sastavio, pravi suknio ili šaren, lijepo ukrašeni čilimi.

Osim vune obragjuje se i konoplja i lan, a gdje se lako dobiva i pamuk.

U nekim krajevima, naročito u Krajini i Hercegovini, stekoše djevojke vanrednu vještinsku u vezenju na platnu. Rade bez gjerjeva prostom rukom i ipak čudnovatom tačnošću, te je upravo neiscrpljivo bogatstvo ponajviše smislenih ornamentalnih kompozicija.

Još su vještije vezilje muhamedanske žene. Nu rijetko kad rade na prostom platnu, nego na finom bezu. Ornamenti, koji sjećaju na slavenske starinske forme, isprepleteni su orijentalskim motivima, a odlikuju se vanredno brižnom, vrlo različitom tehnikom, koja uviјek vezivo s objiju strana jednako i čisto reproducirala. Svaki od tih motiva nosi stanovito ime i ima često i simbolično značenje.

Megju ovim vezivom, gdjekad prava remek-djela, imade jagluka, mahrama, peškira, učkura i dr., a služe jedino gizdom i nakitom sanduka za odijelo, rijetko kad za praktičnu porabu.

topljkovih primitivnih strojeva i okolnosti, da je i to sve načinjeno od drva. Amo spadaju naročito naprave za mapljivanje u Hercegovini, sastojeće od velike uske lopatarke, na kojoj se iz nutra nalaze kabli za vodu, što ih kotač vodom puni i diže. Vrlo se često nalazi na mlinove sa turbinama i to u svim veličinama, od najmanjeg obilka do mlinova sa deset i više kamena.

Osim toga imade stupa za čohu, stupa za ruj, u rudokopima grušara i mješina, a tjera ih primitivno ali duhovito izrabljena, u Bosni toli silovita voda. Bošnjak je sam sobom mjernik, koji sve ove strojeve konstruira.

Skoro još više vještine od muža pokazuje bosanska žena. Njena je briga velika. Ona nadzire stoku, vodi kuću, hrani i odjeva ukućane a sve, što god muž na sebi imale, njezino je djelo.

Ona strže ovcu, pere i kula vunu, rasprede je u nit u vretenu i preslici, koju nikada iz ruku ne daje. Pregja se zatim po starodrevnim, brižno držanim propisima u bilinskem varilu bojadilište i onda se iz nje na stanu, što ga je muž sam sastavio, pravi suknio ili šaren, lijepo ukrašeni čilimi.

Osim vune obragjuje se i konoplja i lan, a gdje se lako dobiva i pamuk.

U nekim krajevima, naročito u Krajini i Hercegovini, stekoše djevojke vanrednu vještinsku u vezivanju na platnu. Rade bez gjerjeva prostom rukom i ipak čudnovatom tačnošću, te je upravo neiscrpljivo bogatstvo ponajviše smislenih ornamentalnih kompozicija.

Još su vještije vezilje muhamedanske žene. Nu rijetko kad rade na prostom platnu, nego na finom bezu. Ornamenti, koji sjećaju na slavenske starinske forme, isprepleteni su orijentalskim motivima, a odlikuju se vanredno brižnom, vrlo različitom tehnikom, koja uviјek vezivo s objiju strana jednako i čisto reproducirala. Svaki od tih motiva nosi stanovito ime i ima često i simbolično značenje.

Megju ovim vezivom, gdjekad prava remek-djela, imade jagluka, mahrama, peškira, učkura i dr., a služe jedino gizdom i nakitom sanduka za odijelo, rijetko kad za praktičnu porabu.

Muhamedanac drži se rečenice: »Boљe je dati, nego uzdrinati« i tako je u njega običaj, da svećanom zgodom prijatelje obdariti. Isti običaj prešao je onda u sljedbenike obiju kršćanskih vjeroispolnosti.

U najobjubljenije darove pakovo broje jugluge, koji se osobito u svatovima u velikom broju razdavaju. Pošto je to jedini predmet, kojim si muhamedančka u zabiti svojoj može ukus i vještini vježbati, to se vezenjem najradije bavi, a mnoge su od njih u tom poslu gotove umjetnici.

Zaljivo očaže se sveudiljno malakšanje ove umjetnosti.

Moderne tkanine i strojevni proizvodi istiskuju i u haremima mučno izragjenu tekstilnu robu ženske ruke, koja nije kadra, da se takmiči sa jeftinim proizvodima moderne industrije.

U našoj izložbi kućne industrije imade svih proizvoda iste iz najrazličitijih krajeva zemlje i to ne samo onakovih, koji se još danas rabe, već i takovih, koji se dan danas više ne prave.

Da općinstvo uzmognе lijepe i originalne proizvode bos.-herc. kućne industrije kupiti, nabavljenja je malena zaliba svih vrsta u svrhu prodaje uz nabavnu cijenu.

Cijena svakoga komada vidljivo je istaknuta.

Školstvo.

Школство.

Prigodom okupacije Bosne i Hercegovine po austro-ugarskoj vojsci zatečena je javna nastava u tim zemljama u posve zapuštenom stanju.

Vilačetska vlast stara se je samo za nastavu muhamedanske mladeži i to samo na temelju turskog, narodu tih zemalja posve nepoznatog jezika. Tomu bijaše posljedicom, da su djeca na mjesto da prisvoje korisna znanja, vrijeme gubila učenjem jezika, koji se u zemlji nije govorio, i da se je otomanski školski zakon od god. 1869. u Bosni i Hercegovini samo veoma malim dijelom

Muhamedanac drži se rečenice: »Boљe je dati, nego uzdrinati« i tako je u njega običaj, da svećanom zgodom prijatelje obdariti. Isti običaj prešao je onda u sljedbenike obiju kršćanskih vjeroispolnosti.

U najobjubljenije darove pakovo broje jugluge, koji se osobito u svatovima u velikom broju razdavaju. Pošto je to jedini predmet, kojim si muhamedančka u zabiti svojoj može ukus i vještini vježbati, to se vezenjem najradije bavi, a mnoge su od njih u tom poslu gotove umjetnici.

Zaljivo očaže se sveudiljno malakšanje ove umjetnosti.

Moderne tkanine i strojevni proizvodi istiskuju i u haremima mučno izragjenu tekstilnu robu ženske ruke, koja nije kadra, da se takmiči sa jeftinim proizvodima moderne industrije.

U našoj izložbi kućne industrije imade svih proizvoda iste iz najrazličitijih krajeva zemlje i to ne samo onakovih, koji se još danas rabe, već i takovih, koji se dan danas više ne prave.

Da općinstvo uzmognе lijepe i originalne proizvode bos.-herc. kućne industrije kupiti, nabavljenja je malena zaliba svih vrsta u svrhu prodaje uz nabavnu cijenu.

Cijena svakoga komada vidljivo je istaknuta.

mogao provesti. Po tome zakonu trebalo je, da se u svakoj pokrajini podižu mektebi (4 razredne osnovne ili pravije vjerozakonske škole), ruždiće (4 razredne gragjanske škole), idadije (3 razredne realke) i sultanije (više škole), a u svima imao je turski jezik da bude nastavni. U istinu bili su pak u Bosni i Hercegovini samo mektebi i ruždiće i jedna jedina idadija, a i te posljednje u vrijeme okupacije već nije više bilo. Kršćanski i jevrejski dio naroda bio je time upućen sam na se, te istočno-pravoslavne crkvene općine, pojedine svećenike bosanskog i hercegovačkog franjevačkog reda i zagrebačke milosrdne sestre ide ta zasluga, da su u svojim osnovnim školama na temelju narodnog jezika najprije organizovali osnovnu nastavu u zemlji, dok su u zemlji nastanjeni Jevreji u svojim dječijim školama, nazvanim »Havre«, svoju djecu na temelju španjolskog jezika učili jevrejskom čitanju i obredima jevrejske vjere. Dok je vilačetska vlast slabo marila za strogu provedbu otomanskog školskog zakona, kršćani su se po najboljoj snazi koristili onom povlasticom, koju im je davao §. 129. zakona, te su, koliko su mogli, osnivali kršćanske konfesionalne škole, gdje se je već prije okupacije nastavljalo na materinskom jeziku i išlo za praktičnim ciljevima, te su se te škole uopće što više naslanjale na škole susjedne austro-ugarske monarhije.

Vilačetska je vlast samo na ruždiće u zemlji, uređene na način gragjanskih četverorazrednih škola ili nižih realka, trošila iz naročite zaklade, nazvane mearif-sanduk (školski fond). Tom se je zakladom međutim u vrijeme pred okupaciju vrlo neuredno upravljalo, te se o njoj nije ni računa vodilo, tako da je god 1880. zemaljska vlast preuzeila njenu upravu, da na taj način spase bar nešto troška za školsku obrazujuću muhamedansku mladež u zemlji.

Mektebi i ruždiće postale su zadužbinama (vakufima), u glavnom međutim namirnjavao je narod školskog područja trošak za mektebe.

Uz ovaj zakon trebalo je, da se u svakoj pokrajini podižu mektebi (4 razredne osnovne ili pravije vjerozakonske škole), ruždiće (4 razredne gragjanske škole), idadije (3 razredne realke) i sultanije (više škole), a u svima imao je turski jezik da bude nastavni. U istinu bili su pak u Bosni i Hercegovini samo mektebi i ruždiće i jedna jedina idadija, a i te posljednje u vrijeme okupacije već nije više bilo. Kršćanski i jevrejski dio naroda bio je time upućen sam na se, te istočno-pravoslavne crkvene općine, pojedine svećenike bosanskog i hercegovačkog franjevačkog reda i zagrebačke milosrdne sestre ide ta zasluga, da su u svojim osnovnim školama na temelju narodnog jezika najprije organizovali osnovnu nastavu u zemlji, dok su u zemlji nastanjeni Jevreji u svojim dječijim školama, nazvanim »Havre«, svoju djecu na temelju španjolskog jezika učili jevrejskom čitanju i obredima jevrejske vjere. Dok je vilačetska vlast slabo marila za strogu provedbu otomanskog školskog zakona, kršćani su se po najboljoj snazi koristili onom povlasticom, koju im je davao §. 129. zakona, te su, koliko su mogli, osnivali kršćanske konfesionalne škole, gdje se je već prije okupacije nastavljalo na materinskom jeziku i išlo za praktičnim ciljevima, te su se te škole uopće što više naslanjale na škole susjedne austro-ugarske monarhije.

Vilačetska je vlast samo na ruždiće u zemlji, uređene na način gragjanskih četverorazrednih škola ili nižih realka, trošila iz naročite zaklade, nazvane mearif-sanduk (školski fond). Tom se je zakladom međutim u vrijeme pred okupaciju vrlo neuredno upravljalo, te se o njoj nije ni računa vodilo, tako da je god 1880. zemaljska vlast preuzeila njenu upravu, da na taj način spase bar nešto troška za školsku obrazujuću muhamedansku mladež u zemlji.

Mektebi i ruždiće postale su zadužbinama (vakufima), u glavnom međutim namirnjavao je narod školskog područja trošak za mektebe.

Iako je otomanski školski zakon naređivao, da se muhamedanska djeca u mektebima na temelju materinskog jezika uče čitanju, pisanju i računanju (vjeroučka se je nemuhamedanskoj djeci u mektebima i onako nastavljala na materinskom jeziku), pa da i muhamedancima pojedine obrede valja tumačiti na materinskom jeziku, nadalje da za djecu drugih vjera treba podizati naročite mektebe i ruždje: to se te ustanove ipak nikada nijesu izvršile, te materinski jezik u ruždijama ne bijaše ni nastavnim predmetom.

Prve uredbe bos.-herc. uprave u pogledu školstva.

Već godine 1879. naređeno je političkim vlastima, da one škole, koje su prestale raditi, svoj rad odmah nastave, a konfesionalne su škole pozvane, da primaju i djecu drugih vjera. U onakim mjestima, gdje nikake škole ne bijaše, povjerenja je nastava takim podčasnicima c. i kr. vojske, koji su prije nego što stupiše u vojsku, svršili učiteljsku školu ili jedan dio učiteljske škole, ili koji su se po svojoj inače boljoj naobrazbi mogli smatrati sposobnima, da će zahtjevima učiteljskog zvanja s uspjehom zadovoljavati.

U Sarajevu, gdje je doduše bila jedna katolička i jedna istočno-pravoslavna škola, otvorene su jednogodišnji tečaji za čitanje i pisanje na materinskom jeziku, da se time predobije muhamedanska mladež za obrazovanje na materinskom jeziku. Većinom ponešto već odrasli učenici tog tečaja tako su napredovali, da se je nastava mogla protegnuti na račun, zemljopis i prirodne nauke, pa na radove u školskom vrtu, vocarstvu, pečarstvu, te su ovi potonji radovi muhamedancima osobito ušli u volju.

Pošto je još prije okupacije osnovana katolička djevojačka škola godine 1878. izgorjela, a u pravoslavnoj djevojačkoj školi, gdje je nastavljala samo jedna učiteljica, bijaše skućen prostor, otvorena je u Sarajevu god. 1879. narodna djevojačka škola, koja se je kasnije razvila u osmorazrednu djevojačku školu. Od

Iako je otomanski školski zakon naređivao, da se muhamedanska djeca u mektebima na temelju materinskog jezika uče čitanju, pisanju i računanju (vjeroučka se je nemuhamedanskoj djeci u mektebima i onako nastavljala na materinskom jeziku), pa da i muhamedancima pojedine obrede valja tumačiti na materinskom jeziku, nadalje da za djecu drugih vjera treba podizati naročite mektebe i ruždje: to se te ustanove ipak nikada nijesu izvršile, te materinski jezik u ruždijama ne bijaše ni nastavnim predmetom.

Prve uredbe bos.-herc. uprave u pogledu školstva.

Već godine 1879. naređeno je političkim vlastima, da one škole, koje su prestale raditi, svoj rad odmah nastave, a konfesionalne su škole pozvane, da primaju i djecu drugih vjera. U onakim mjestima, gdje nikake škole ne bijaše, povjerenja je nastava takim podčasnicima c. i kr. vojske, koji su prije nego što stupiše u vojsku, svršili učiteljsku školu ili jedan dio učiteljske škole, ili koji su se po svojoj inače boljoj naobrazbi mogli smatrati sposobnima, da će zahtjevima učiteljskog zvanja s uspjehom zadovoljavati.

U Sarajevu, gdje je doduše bila jedna katolička i jedna istočno-pravoslavna škola, otvoreni su jednogodišnji tečaji za čitanje i pisanje na materinskom jeziku, da se time predobije muhamedanska mladež za obrazovanje na materinskom jeziku. Većinom ponešto već odrasli učenici tog tečaja tako su napredovali, da se je nastava mogla protegnuti na račun, zemljopis i prirodne nauke, pa na radove u školskom vrtu, vocarstvu, pečarstvu, te su ovi potonji radovi muhamedancima osobito ušli u volju.

Pošto je još prije okupacije osnovana katolička djevojačka škola godine 1878. izgorjela, a u pravoslavnoj djevojačkoj školi, gdje je nastavljala samo jedna učiteljica, bijaše skućen prostor, otvorena je u Sarajevu god. 1879. narodna djevojačka škola, koja se je kasnije razvila u osmorazrednu djevojačku školu. Od

ove su god. 1894. odijeljena gornja četiri razreda kao viša djevojačka škola, a osim toga je god. 1893. u Mostaru otvorena viša djevojačka škola.

Da se domaći elementi predobiju za vojničku službu, ustrojen je god. 1879. c. i kr. vojnički dječacički penzionat u Sarajevu.

Oskudici na sposobnim nastavnicima, koja se je osjetila odmah pri prvim pokušajima reformiranja, moralo se je time doskočiti, da su se, kako je gore već spomenuto, odregivali za nastavljanje zgodni za to podčasnici c. i kr. vojske.

Ti su nastavnici u pogledu školske službe i metodičkog postupka dobili potanke upute. Nastavni jezik bijaše narodni jezik; od trećeg razreda počevši bijaše njemački jezik obligatan nastavni jezik (2 sata u sedmici). U svim školama učila se pojednako latinična i cirilica.

Da se dobije slika normalne osnovne škole, otvorene su u 4 veća grada u zemlji (Sarajevo, Travnik, Banjaluka, Bihać) osnovne škole s potpunim nastavnim planom, a ujedno je ukinut jednogodišnji tečaj u Sarajevu, koji je time postao izlišan.

Muhamedanske škole zadržale su za sada još svoju organizaciju, kakova je bila još prije okupacije na temelju turškog kao nastavnog jezika; nekoji pokusaji, učinjeni u tome pravcu, da mektebi u svoj program uzmu pisanje i čitanje na materinskom jeziku, ostali su bezuspješni.

Obzirom na školske knjige, koje je trebalo upotrebljavati u ovim zemljama, doškora se uvidjelo, da tekstovi, koji potječu iz monarhije, nijesu podesni za škole u Bosni i Hercegovini, stranom zbog svog specifično kršćanskog konfesionalnog značaja, stranom zbog toga, što među Hrvatima i Srbima u pravopisu i gramatici nema potpuna suglasja, pa je zato određeno, da se za Bosnu i Hercegovinu izrade zasebni nastavni tekstovi.

Pošto su za školu određeni c. i kr. podčasnici god. 1881. stranom definitivno preuzeti u zemaljsku službu, stra-

djevojačku školu. Od ove su god. 1894. odijeljena gornja četiri razreda kao viša djevojačka škola, a osim toga je god. 1893. u Mostaru otvorena viša djevojačka škola.

Da se domaći elementi predobiju za vojničku službu, ustrojen je god. 1879. c. i kr. vojnički dječacički penzionat u Sarajevu.

Oskudici na sposobnim nastavnicima, koja se je osjetila odmah pri prvim pokušajima reformiranja, morali su jo tim doskočiti, da su se, kako je gore već spomenuto, odregivali za nastavljanje zgodni za to podčasnici c. i kr. vojske.

Ti su nastavnici u pogledu školske službe i metodičkog postupka dobili potanke upute. Način na koji se učili jezik bijaše narodni jezik, od trećeg razreda počevši bijaše njemački jezik obligatan nastavni jezik (2 sata u sedmici). U svim školama učila se pojednako latinična i cirilica.

Da se dobije slika normalne osnovne škole, otvorene su u 4 veća grada u zemlji (Sarajevo, Travnik, Banjaluka, Bihać) osnovne škole s potpunim nastavnim planom, a ujedno je ukinut jednogodišnji tečaj u Sarajevu, koji je time postao izlišan.

Muhamedanske škole zadržale su za sada još svoju organizaciju, kakova je bila još prije okupacije na temelju turškog kao nastavnog jezika; nekoji pokusaji, učinjeni u tome pravcu, da mektebi u svoj program uzmu pisanje i čitanje na materinskom jeziku, ostali su bezuspješni.

Obzirom na školske knjige, koje je trebalo upotrebljavati u ovim zemljama, doškora se uvidjelo, da tekstovi, koji potječu iz monarhije, nijesu podesni za škole u Bosni i Hercegovini, stranom zbog svog specifično kršćanskog konfesionalnog značaja, stranom zbog toga, što među Hrvatima i Srbima u pravopisu i gramatici nema potpuna suglasja, pa je zato određeno, da se za Bosnu i Hercegovinu izrade zasebni nastavni tekstovi.

Pošto su za školu određeni c. i kr. podčasnici god. 1881. stranom definitivno preuzeti u zemaljsku službu,

nom pak zamijenjeni civilnim nastavnicima, moglo se je god. 1882. produžiti razvijanje školstva u zemlji. Pri tome se međutim nije moglo udariti autoritativnim putem, stranom što narod nije svuda bio sklon školstvu, uređenju prema načelima, koja u tom pogledu vrijeđe u naobraženom svijetu, stranom zato, što su troškovi za škole odviše teretili finansijsku snagu naroda, i najposlije zbog nedostatka nastavnika i školskih prostorija.

Procvat školstva zahtijevao je dakako sve to više finansijskih žrtava od naroda, te se je ono većinom moglo unapregivati samo o trošku zemlje. Uvjerenje o potrebi škole širilo se je onda sve više i više po narodu, te je inicijativa za podignuće mnogih škola potekla iz samog naroda; nego prilike do danas ipak se još nijesu dotle razvile, da bi se moglo pominjati na oblikovno pohagjanje škole, što je međutim samo pitanje vremena.

Narodne osnovne škole.

Od početka okupacije narasao je broj narodnih osnovnih škola do 1892/3 na 148, od god. 1882. za 108. Muhamedanska mladež, koja prije nije polazila takove škole, zastupana je god. 1892/3 brojem od 2618 učenika. Danas imade u zemlji 168 narodnih osnovnih škola.

Broj konfesionalnih škola čas je padaо, čas rastao; u svemu je on međutim od 110 škola god. 1880. paо na 94 u školskoj godini 1895/6. Ma da zemaljska vlada i te škole potpomaže, kad god one pripomoć zatraže, ipak one ne mogu da konkuriraju s boljima u svakom pravcu narodnim osnovnim školama, koje se jednakom množine i u kojima se učiteljske mjesta u načelu redovno popunjaju samo formalno sposobljenim nastavnicima, ma da se ponekad i take prilike dešavaju, gdje se moraju upotrebiti nastavnici bez formalnog sposobljenja.

Školske godine 1892/3 pohagalo je osnovne škole 15,4% za školu sposobne djece.

stranom pak zamijenjeni civilnim nastavnicima, moglo se je god. 1882. produžiti razvijanje školstva u zemlji. Pri tome se međutim nije moglo udariti autoritativnim putem, stranom što narod nije svuda bio sklon školstvu, uređenju prema načelima, koja u tom pogledu vrijeđe u naobraženom svijetu, stranom zato, što su troškovi za škole odviše teretili finansijsku snagu naroda, i najposlije zbog nedostatka nastavnika i školskih prostorija.

Procvat školstva zahtijevao je dakako sve to više finansijskih žrtava od naroda, te se je ono većinom moglo unapregivati samo o trošku zemlje. Uvjerenje o potrebi škole širilo se je onda sve više i više po narodu, te je inicijativa za podignuće mnogih škola potekla iz samog naroda; nego prilike do danas ipak se još nijesu dotle razvile, da bi se moglo pominjati na oblikovno pohagjanje škole, što je međutim samo pitanje vremena.

Narodne osnovne škole.

Od početka okupacije narasao je broj narodnih osnovnih škola do 1892/3, na 148, od god. 1882. za 108. Muhamedanska mladež, koja prije nije polazila takove škole, zastupana je god. 1892/3 brojem od 2618. učenika. Danas imade u zemlji 168 narodnih osnovnih škola.

Broj konfesionalnih škola čas je padaо, čas rastao; u svemu je on međutim od 110 škola god. 1880. paо na 94 u školskoj godini 1895/6. Ma da zemaljska vlada i te škole potpomaže, kad god one pripomoć zatraže, ipak one ne mogu da konkuriraju s boljima u svakom pravcu narodnim osnovnim školama, koje se jednakom množine i u kojima se učiteljska mjestra u načelu redovno popunjaju samo formalno sposobljenim nastavnicima, ma da se ponekad i take prilike dešavaju, gdje se moraju upotrebiti nastavnici bez formalnog sposobljenja.

Školske godine 1892/3 pohagalo je osnovne škole 15,4% za školu sposobne djece.

Troškovi za uzdržavanje osnovnih škola popreostručili su se u deceniju 1882/3—1892/3.

Podizanje školskih zgrada.

Od okupacije ovamo podignuta je množina školskih zgrada, stranom požrtvovanju samoga naroda, stranom o zemaljskom trošku; u potonjem je slučaju narod obično sudjelovao robotom, privezajući i privlačujući gragu. O konstrukтивnim, pedagoškim i higijenskim momentima izdane su u god. 1883. i 1889. zasebne upute, koje se prislanjaju na dotične uredbe u monarhiji.

Obrazovanje domaćih nastavnika.

Što je više napredovao razvoj bosansko-hercegovačkih narodnih osnovnih škola, tim se više osjećao nedostatak nastavnika. Po struci izobrazena nastavnika bila su u vrijeme okupacije samo 3 u zemlji, iz monarhije se nijesu javljali u dovoljnem broju, pa ne baš uvijek ponajbolji. Posto se zbog nedostatka spremnog učeničkog materijala nije moglo pominjati na osnivanje učiteljske škole, to je najprije uređen privremeni trogodišnji obrazovni tečaj za pomoćne učitelje u Sarajevu, u kome su nastavnici I. dječacke narodne osnovne škole sarajevske vršili nastavu, te su se pod njihovim uputstvom pitorci u učiteljskom zvanju docirivali što češćim hospitiranjem u osnovnoj školi, a u zadnjem polugodištu time, što je svaki pojedini kandidat po više nedjelja participirao u nastavi pojedinih razreda pod rukovodstvom i zrednog starještine.

Posto je međutim u zemlji ponikao oveći broj trgovачkih škola, te su se mnogi svršeni učenici tih škola, kao i neki svršeni učenici niže gimnazije u Sarajevu javljali za prijelaz u privremeni tečaj za obrazovanje pomoćnih učitelja, to je u zavod dolazilo sve više spremnih mladića, tako da se je nastavni program za obrazovanje budućih nastavnika sve više mogao proširivati, te je taj tečaj konačno god. 1886. pretvoren u učiteljsku školu, a iste je

Troškovi za udržavanje osnovnih škola popreostručili su se u deceniju 1882/3—1892/3.

Podizanje školskih zgrada.

Od okupacije ovamo podignuta je množina školskih zgrada, stranom požrtvovanju samoga naroda, stranom o zemaljskom trošku; u potonjem je slučaju narod obično sudjelovao robotom, privezajući i privlačujući gragu. O konstrukтивnim, pedagoškim i higijenskim momentima izdane su u god. 1883. i 1889. zasebne upute, koje se prislanjaju na dotične uredbe u monarhiji.

Obrazovanje domaćih nastavnika.

Što je više napredovao razvoj bosansko-hercegovačkih narodnih osnovnih škola, tim se više osjećao nedostatak nastavnika. Po struci izobrazena nastavnika bila su u vrijeme okupacije samo 3 u zemlji; na monarhije se niјesu javljali u dovoljnem broju, pa ne baš uvijek ponajbolji. Posto se zbog nedostatka spremnog učeničkog materijala nije moglo pominjati na osnivanje učiteljske škole, to je najprije uređen privremeni trogodišnji obrazovni tečaj za pomoćne učitelje u Sarajevu, u kome su nastavnici I. dječacke narodne osnovne škole sarajevske vršili nastavu, te su se pod njihovim uputstvom pitorci u učiteljskom zvanju docirivali što češćim hospitiranjem u osnovnoj školi, a u zadnjem polugodištu time, što je svaki pojedini kandidat po više nedjelja participirao u nastavi pojedinih razreda pod rukovodstvom i zrednog starještine.

Posto je međutim u zemlji ponikao oveći broj trgovackih škola, te su se mnogi svršeni učenici tih škola, kao i neki svršeni učenici niže gimnazije u Sarajevu javljali za prijelaz u privremeni tečaj za obrazovanje pomoćnih učitelja, to je u zavod dolazilo sve više spremnih mladića, tako da se je nastavni program za obrazovanje budućih nastavnika sve više mogao proširivati, te je taj tečaj konačno god. 1886. pretvoren u učiteljsku školu, a iste je

godine za one pitomce, koji su imali zemaljske štipendije, uređen konvikt (internat).

Otkako zavod postoji, računajući ovamo i ono vrijeme, dok je postojao privremeni obrazovni tečaj (od 1882/3), izšlo je iz njega 149 svršenih učiteljskih pripravnika, osposobljenih za vršenje nastave. Od ovih još služi u zemlji njih 119, i to 27 muhamedanaca, 50 pravoslavnih i 42 katolika.

Učiteljski ispit polaze se iz dvogodišnje uspješne prakse pred zasebnim ispitnim povjerenstvom u prisluču zastupnika zemaljske vlade.

Otkako to povjerenstvo postoji (1888.) položilo je učiteljski ispit do god. 1896. 104 kandidata i to 20 muhamedanaca, 51 pravoslavni i 33 katolika.

Privatna ženska učiteljska škola kod kćeri božje ljubavi u Sarajevu.

Od god. 1884. postoji u Sarajevu privatna ženska učiteljska škola, koju je osnovala kongregacija kćeri božje ljubavi, da u njoj odgoji učiteljski podmladak za potrebu vlastitih škola, ali se u zavod pripuštaju i spoljašnje učenice; samo abiturientkinje, koje ne pripadaju kongregaciji, imaju da konačni ispit polazu u zemaljskoj učiteljskoj školi, dok se one abiturientkinje, koje pripadaju kongregaciji, ispituju u manastiru, ali u prisluču zastupnika zemaljske vlade. Abiturientkinje ove privatne ženske učiteljske škole mogu se iz dvogodišnje prakse takozvani podvrči učiteljskomu ispitu pred javnim ispitnim povjerenstvom.

Od školske godine 1886/7 podvrčlo se je ispitu za pomoćne učiteljice 28 kandidatkinja, i to 11 sestara, nadalje 12 katoličkih i 5 pravoslavnih spoljašnjih kandidatkinja.

Srednje škole.

U zemlji su ove srednje škole:

1 potpuna velika gimnazija u Sarajevu,

učiteljsku školu, a iste je godine za one pitomce, koji su imali zemaljske štipendije, uređen konvikt (interpertot).

Otkako zavod postoji, računajući ovamo i ono vrijeme, dok je postojao privremeni obrazovni tečaj (od 1882/3), izšlo je iz njega 149 svršenih učiteljskih pripravnika, osposobljenih za vršenje nastave. Od ovih još služi u zemlji njih 119, i to 27 muhamedanaca, 50 pravoslavnih i 42 katolika.

Učiteljski ispit polaze se iz dvogodišnje uspješne prakse pred zasebnim ispitnim povjerenstvom u prisluču zastupnika zemaljske vlade.

Otkakot povjerenstvo postoji (1888.) položilo je učiteljski ispit do god. 1896. 104 kandidata, i to 20 muhamedanica, 51 pravoslavni i 33 katolika.

Privatna ženska učiteljska škola kod kćeri božje ljubavi u Sarajevu.

Od god. 1884. postoji u Sarajevu privatna ženska učiteljska škola, koju je osnovala kongregacija kćeri božje ljubavi, da u njoj odgoji učiteljski podmladak za potrebu vlastitih škola, ali se u zavod pripuštaju i spoljašnje učenice; samo abiturientkinje, koje ne pripadaju kongregaciji, imaju da konačni ispit polazu u zemaljskoj učiteljskoj školi, dok se one abiturientkinje, koje pripadaju kongregaciji, ispituju u manastiru, ali u prisluču zastupnika zemaljske vlade. Abiturientkinje ove privatne ženske učiteljske škole mogu se iz dvogodišnje prakse takozvani podvrči učiteljskomu ispitu pred javnim ispitnim povjerenstvom.

Od školske godine 1886/7 podvrčlo se je ispitu za pomoćne učiteljice 28 kandidatkinja, i to 11 sestara, nadalje 12 katoličkih i 5 pravoslavnih spoljašnjih kandidatkinja.

Srednje škole.

U zemlji su ove srednje škole:

1 potpuna velika gimnazija u Sarajevu,

1 potpuna tehnička srednja škola u Sarajevu,

10 trgovачkih škola,

1 još nepotpuna velika gimnazija u Mostaru,

1 još nepotpuna velika realka u Banjaluci.

Gimnazije.

Pravoslavna niža gimnazija, koja je početkom okupacije bila u Sarajevu, napuštena je god. 1883., pošto je postala izlišia ustrojenjem realne gimnazije 1879.

Realna je gimnazija god. 1883. pretvorena u veliku gimnaziju. Semestralne svjedodžbe ove gimnazije pripoznaje kr. ugarsko ministarstvo za bogoslovje i nastavu pod tim uslovom, da se učenici pri prijelazu u ugarske zavode imadu podvrči prijamnom ispitu iz magjarskog jezika i literature i iz ugarske povijesti; c. i kr. austrijsko ministarstvo pripoznaje ih pod tim uslovom, da zavod od vremena do vremena pregleda po jedan stručni zvanici australski, izaslan po ministarstvu; kr. hrvatska zemaljska vlada pripoznaje ih pak bezuslovno. Pogledom na uslov, postavljen po kr. ugarskoj vladi, uveden je god. 1884. pri velikoj gimnaziji u Sarajevu magjarski jezik kao fakultativni predmet.

U velikoj gimnaziji za muhamedanske učenike kao fakultativni nastavni predmet uvedeni arapski, perzijski i turski jezik napušten je god. 1883. zbog lošeg polaska i slabog napretka; ali je za to 1889. za muhamedanske učenike velike gimnazije mjesto grčkog jezika uveden staro-arapski jezik kao alternativno-obligatni nastavni predmet.

One maturalne svjedodžbe sarajevske velike gimnazije, u kojima je ocijenjen staro-arapski mjesto grčkog jezika, vrijede u Austriji, u Hrvatskoj i Slavoniji bezuslovno, u Ugarskoj pak s tim ograničenjem, da oni abiturienti s maturalnom svjedodžbom iz staro — arapskog mjesto grčkog jezika, koji hoće da u sveučilištu studiraju klasičke jezike, moraju položiti naknadni ispit iz grčkog jezika.

1 potpuna tehnička srednja škola u Sarajevu,

10 trgovачkih škola,

1 još nepotpuna velika gimnazija u Mostaru,

1 još nepotpuna velika realka u Banjaluci.

Gimnazije.

Pravoslavna niža gimnazija, koja je početkom okupacije bila u Sarajevu, napuštena je god. 1883., pošto je postala izlišia ustrojenjem realne gimnazije 1879.

Realna je gimnazija god. 1883. pretvorena u veliku gimnaziju. Semestralne svjedodžbe ove gimnazije pripoznaje kr. ugarsko ministarstvo za bogoslovje i nastavu pod tim uslovom, da se učenici pri prijelazu u ugarske zavode imadu podvrči prijamnom ispitu iz magjarskog jezika i literature i iz ugarske povijesti; c. i kr. austrijsko ministarstvo pripoznaje ih pod tim uslovom, da zavod od vremena do vremena pregleda po jedan stručni zvanici australski, izaslan po ministarstvu; kr. hrvatska zemaljska vlada pripoznaje ih pak bezuslovno. Pogledom na uslov, postavljen po kr. ugarskoj vladi, uveden je god. 1884. pri velikoj gimnaziji u Sarajevu magjarski jezik kao fakultativni predmet.

U velikoj gimnaziji za muhamedanske učenike kao fakultativni nastavni predmet uvedeni arapski, perzijski i turski jezik napušten je god. 1883. zbog lošeg polaska i slabog napretka; ali je za to 1889. za muhamedanske učenike velike gimnazije mjesto grčkog jezika uveden staro-arapski jezik kao alternativno-obligatni nastavni predmet.

One maturalne svjedodžbe sarajevske velike gimnazije, u kojima je ocijenjen staro-arapski mjesto grčkog jezika, vrijede u Austriji, u Hrvatskoj i Slavoniji bezuslovno, u Ugarskoj pak s tim ograničenjem, da oni abiturienti s maturalnom svjedodžbom iz staro — arapskog mjesto grčkog jezika, koji hoće da u sveučilištu studiraju klasičke jezike, moraju položiti naknadni ispit iz grčkog jezika.

God. 1889. uveden je u velikoj gimnaziji sarajevskoj francuski, god. 1890. talijanski, a god. 1893. engleski jezik kao fakultativni nastavni predmet.

Pohaganje velike gimnazije sarajevske osobito je u nižim razredima tako naraslo, da se od god. 1890/1. I. razred mora dijeliti na 2—3 paralele.

Od god. 1893/4 postoji u Mostaru velika gimnazija, koja je do sada dosegla do III. razreda.

Od god. 1882. postoji u Travniku nadbiskupska gimnazija, osnovana po Isusovcima, s kojom je spojeno dječacko sjemeništvo.

Za abiturijente te nadbiskupske gimnazije svake se godine postavlja od nekoliko nastavnika iz samog zavoda i od nekoliko nastavnika sarajevske velike gimnazije složeno mješovito ispitno povjerenstvo, a maturalne svjedodžbe, stecene na temelju ispitata pred tim povjerenstvom pod predsjedanjem vladinog zastupnika, imaju državnu valjanost kako u austrijskim zemljama, tako i u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Trgovačke škole.

Pošto su bosansko-hercegovačke osnovne škole prevalele prve štadije svoga razvijanja, pokušano je godine 1884/5 ustrojstvo trorazredne gragjanske škole u Dönu Tuzli, ali je ova opet napuštena, jer nije imala više nego 14 učenika. Uvidjelo se, da je potrebno osnovati praktički uređena obrazovališta za određenu struku, kojoj je obrazovni svrhu narod mogao razumjeti, pa su zato pogledom na trgovački element, kao najznamenitiji dio žiteljstva po gradovima, u ponajglavnijim gradovima zemlje osnovane gragjanske škole s komercijalnim obrazovnim pravcem pod imenom trgovačkih škola, u kojima učenici dobivaju ne samo tehničko komercijalnu, nego i opću naobrazbu, te tako steknu spremu za prijelaz u učiteljsku i srednju tehničku školu, kao i za niže sfere finansijske uprave.

God. 1889. uveden je u velikoj gimnaziji sarajevskoj francuski, god. 1890. talijanski, a god. 1893. engleski jezik kao fakultativni nastavni predmet.

Poхађanje velike gimnazije sarajevske osobito je u nižim razredima tako naraslo, da se od god. 1890/1. I. razred mora dijeliti na 2—3 paralele.

Od god. 1883/4. postoji u Mostaru velika gimnazija, koja je do sada dosegla do III. razreda.

Od god. 1882. postoji u Travniku nadbiskupska gimnazija, osnovana po Isusovcima, s kojom je spojeno dječacko sjemeništvo.

Za abiturijente te nadbiskupske gimnazije svake se godine postavlja od nekoliko nastavnika iz samog zavoda i od nekoliko nastavnika sarajevske velike gimnazije složeno mješovito ispitno povjerenstvo, a maturalne svjedodžbe, stecene na temelju ispitata pred tim povjerenstvom pod predsjedanjem vladinog zastupnika, imaju državnu valjanost kako u austrijskim zemljama, tako i u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Trgovačke škole.

Pošto su bosansko-hercegovačke osnovne škole prevalele prve štadije svoga razvijanja, pokušano je godine 1884/5 ustrojstvo trorazredne gragjanske škole u Dönu Tuzli, ali je ova opet napuštena, jer nije imala više nego 14 učenika. Uvidjelo se, da je potrebno osnovati praktički uređena obrazovališta za određenu struku, kojoj je obrazovni svrhu narod mogao razumjeti, pa su zato pogledom na trgovački element, kao najznamenitiji dio žiteljstva po gradovima, u ponajglavnijim gradovima zemlje osnovane gragjanske škole s komercijalnim obrazovnim pravcem pod imenom trgovačkih škola, u kojima učenici dobivaju ne samo tehničko komercijalnu, nego i opću naobrazbu, te tako steknu spremu za prijelaz u učiteljsku i srednju tehničku školu, kao i za niže sfere finansijske uprave.

Tehnička srednja škola.

Da se za tehničku službu u njezinim nižim i srednjim sferama izobrazbe zgodni organi, ustrojena je 1889/90. u Sarajevu tehnička srednja škola, u koju se primaju svršeni učenici niže gimnazije, bos.-herc. trgovачkih škola i niže realke. Tehnička srednja škola sastoji od dva odjeljenja: gragjevnog (za buduće polire, nadcestarje, geometre i gruotvorničare) i šumarskog odjeljenja za buduće činovnike niže šumarske službe. Svako odjeljenje ima tri godišta.

Velika realka u Banjoj Luci.

Velika realka, ustrojena u oktobru 1895. u Banjoj Luci s prvim razredom, ima sada u svemu 65 učenika i to 5 muhamedanaca, 38 pravoslavnih, 19 katolika i 3 jevreja.

Na ovom mjestu valja spomenuti i zemaljsku školu za obrazovanje zanatlija; ona je ustrojena, da se učenici, koji su dobrim uspjehom svršili osnovnu školu, strukovno i prema zahtjevima moderne tehnike izobrazbe za razne zanate, kao za stolare, kovače, kolare, bravare itd.

Škola ima 4 godišta. Nastavu rukovodi ravnatelj i odgovarajući broj nastavnika.

Drugi viši zavodi.

Višim nastavnim zavodima u zemlji pripada još i istočno-pravoslavna bogoslovija u Reljevu, katolička bogoslovija u Sarajevu i šeriljatska sudačka škola u Sarajevu.

Istočno-pravoslavna bogoslovija u Reljevu.

U vrijeme okupacije nije u zemlji bilo nikakva zavoda za obrazovanje istočno-pravoslavnog svešteničkog podmlatka, niti su se nekadašnje fanariotske vladike, kojima bijahu istočno-pravoslavnici podregjeni, išta starali za naobrazbu pravoslavnog klera. Nedostatak pravoslavnog sveštenstva tako se teško

Tehnička srednja škola.

Da se za tehničku službu u njezinim nižim i srednjim sferama izobrazbe zgodni organi, ustrojena je 1889/90. u Sarajevu tehnička srednja škola, u koju se primaju svršeni učenici niže gimnazije, bos.-herc. trgovачkih škola i niže realke. Tehnička srednja škola sastoji od dva odjeljenja: gragjevnog (za buduće polire, nadcestarje, geometre i gruotvorničare) i šumarskog odjeljenja za buduće činovnike niže šumarske službe. Svako odjeljenje ima tri godišta.

Velika realka u Banjoj Luci.

Velika realka, ustrojena u oktobru 1895. u Banjoj Luci s prvim razredom, ima sada u svemu 65 učenika i to 5 muhamedanaca, 38 pravoslavnih, 19 katolika i 3 jevreja.

Na ovom mjestu valja spomenuti i zemaljsku školu za obrazovanje zanatlija; ona je ustrojena, da se učenici, koji su dobrim uspjehom svršili osnovnu školu, strukovno i prema zahtjevima moderne tehnike izobrazbe za razne zanate, kao za stolare, kovače, kolare, bravare itd.

Škola ima 4 godišta. Nastavu rukovodi ravnatelj i odgovarajući broj nastavnika.

Dруги виши заводи.

Višim nastavnim zavodima u zemlji pripada još i istočno-pravoslavna bogoslovija u Reljevu, katolička bogoslovija u Sarajevu i šeriljatska sudačka škola u Sarajevu.

Istočno-pravoslavna bogoslovija u Reljevu.

U vrijeme okupacije nije u zemlji bilo nikakva zavoda za obrazovanje istočno-pravoslavnog svešteničkog podmlatka, niti su se nekadašnje fanariotske vladike, kojima bijahu istočno-pravoslavnici podregjeni, išta starali za naobrazbu pravoslavnog klera. Nedostatak pravoslavnog sveštenstva tako se teško

osjećao, da se god. 1883. više nije moglo zatezati osnivanjem istočno-pravoslavnog bogoslovskog učilišta, u koje su se u prvo vrijeme primali ne samo svršeni učenici niže gimnazije i trgovачkih škola, nego u početku takodjer i svršeni učenici osnovnih škola. Od toga je nastala potreba, da se pitomci obrazuju ne samo u specifičnoj bogoslovskoj struci, nego da se i prijašnja njihova nastava produži i popuni, pa je za to zavod isprva osnovan sa 8 razreda.

Pogledom na preveliku nestaćicu pravoslavnog sveštenstva ostalo se međutim na četiri razreda.

Pošto je međutim velika gimnazija u Sarajevu dospijela do 8. razreda, i pošto se doskočilo najtežem nedostatku pravoslavnog sveštenstva, moglo se je na to pomisliti, da se u pravoslavnu bogosloviju, koliko moguće pripuštaju samo svršeni učenici velike gimnazije i da se u pravoslavnoj bogosloviji uvede 4 godišnji tečaj sa čisto bogoslovskim nastavnim predmetima.

Katolička bogoslovija u Sarajevu.

Katoličku duhovnu pastvu vršili su prije okupacije bosanski i hercegovački Franjevići kao misionari. Pošto je god. 1882. uređenjem vrhbosanske nadbiskupije uvedena normalna crkvena uprava, nastala je potreba, da se osnuje katolički bogoslovski zavod, kako bi se dobio nužni svećenički podmladak. To je učinjeno god. 1890. ustrojenjem katoličke bogoslovije, koja je god. 1893. prenesena u Sarajevo.

Serijatska sudačka škola u Sarajevu.

Pošto u ženidbenim, porodičnim i ostavinskim poslovima muhamedanaca sudi kadija na temelju islamske nauke, odnosno kurana, nastupila je potreba, da se mlagja muhamedanska kadijska generacija osposobi, kako će u jednu ruku stići temeljitu stručnu naobrazbu u islamskim naukama, u drugu pak kako će se uputiti u promijenjene

se teme osećao, da se god. 1883. više nije moglo zatezati osnivanjem istočno-pravoslavnog bogoslovskog učilišta, u koje su se u prvo vrijeme primali ne samo svršeni učenici niže gimnazije i trgovачkih škola, nego u početku takodjer i svršeni učenici osnovnih škola. Od toga je nastala potreba, da se pitomci obrazuju ne samo u specifičnoj bogoslovskoj struci, nego da se i prijašnja njihova nastava produži i popuni, pa je za to zavod isprva osnovan sa 8 razreda.

Pogledom na preveliku nestaćicu pravoslavnog sveštenstva ostalo se međutim na četiri razreda.

Pošto je međutim velika gimnazija u Sarajevu dospijela do 8. razreda, i pošto se doskočilo najtežem nedostatku pravoslavnog sveštenstva, moglo se je na to pomisliti, da se u pravoslavnu bogosloviju, koliko moguće pripuštaju samo svršeni učenici velike gimnazije i da se u pravoslavnoj bogosloviji uvede 4 godišnji tečaj sa čisto bogoslovskim nastavnim predmetima.

Katolička bogoslovija u Sarajevu.

Katoličku duhovnu pastvu vršili su prije okupacije bosanski i hercegovački Franjevići kao misionari. Pošto je god. 1882. uređenjem vrhbosanske nadbiskupije uvedena normalna crkvena uprava, nastala je potreba, da se osnuje katolički bogoslovski zavod, kako bi se dobio nužni svećenički podmladak. To je učinjeno god. 1890. ustrojenjem katoličke bogoslovije, koja je god. 1893. prenesena u Sarajevo.

Serijatska sudačka škola u Sarajevu.

Pošto u ženidbenim, porodičnim i ostavinskim poslovima muhamedanaca sudi kadija na temelju islamske nauke, odnosno kurana, nastupila je potreba, da se mlagja muhamedanska kadijska generacija osposobi, kako će u jednu ruku stići temeljitu stručnu naobrazbu u islamskim naukama, u drugu pak kako će se uputiti u promijenjene

pravne prilike. U to ime osnovana je god. 1887/8. serijatska sudačka škola, u kojoj pod vrhovnim nadgledom i kontrolom zemaljske vlade nadzor vrši reis-ul-ulema, koji u dogmatičkim pitanjima odlučuje. Taj je zavod pretežno internat, ma da se u nju donekle primaju i spoljni pitomci.

Današnje stanje školstva 1895/6.

Od starih mekteba (muhamedanske vjerozakonske škole), u kojima se donekle nastavlja i tumači i narodni jezik, imade danas 1005 napram 499 iz prve dobe okupacije; nadalje ustrojeno je od okupacije ovamo 25 reformiranih mekteba (Mektebi-Iptidai), 41 medresa napram 18 iz prve dobe okupacije, 168 narodnih osnovnih škola, 79 istočno-pravoslavnih osnovnih škola, 29 rimokatoličkih osnovnih škola, 2 jevrejske osnovne škole, 4 (njemačke) privatne osnovne škole, 9 viših djevojačkih škola (od ovih 2 gradske, 1 istočno-pravoslavna i 6 ustrojenih od katol. kongregacija), 10 trgovачkih škola, 1 dar-ul-mualimin-škola (za svjetsku naobrazbu softa u medresama), 1 zemaljski zavod za naobrazbu učitelja, 1 privatni zavod za naobrazbu učiteljica, 3 velike gimnazije (1 za sada samo trorazredna), 1 velika realka (do sada samo sa 1 razredom), 1 tehnička srednja škola, 1 katolička bogoslovija, 1 muhamedanska serijatska sudačka škola, i zemaljska zanatlijska škola.

prilike. U to ime osnovana je godine 1887/8. serijatska sudačka škola, u kojoj pod vrhovnim nadgledom i kontrolom zemaljske vlade nadzor vrši reis-ul-ulema, koji u dogmatičkim pitanjima odlučuje. Taj je zavod pretežno internat, ma da se u nju donekle primaju i spoljni pitomci.

Današnje stanje školstva 1895/6.

Od starih mekteba (muhamedanske vjerozakonske škole), u kojima se donekle nastavlja i tumači i narodni jezik, imade danas 1005 napram 499 iz prve dobe okupacije; nadalje ustrojeno je od okupacije ovamo 25 reformiranih mekteba (Mektebi-Iptidai), 41 medresa napram 18 iz prve dobe okupacije, 168 narodnih osnovnih škola, 79 istočno-pravoslavnih osnovnih škola, 29 rimokatoličkih osnovnih škola, 2 jevrejske osnovne škole, 4 (njemačke) privatne osnovne škole, 9 viših djevojačkih škola (od ovih 2 gradske, 1 istočno-pravoslavna i 6 ustrojenih od katol. kongregacija), 10 trgovачkih škola, 1 dar-ul-mualimin-škola (za svjetsku naobrazbu softa u medresama), 1 zemaljski zavod za naobrazbu učitelja, 1 privatni zavod za naobrazbu učiteljica, 3 velike gimnazije (1 za sada samo trorazredna), 1 velika realka (do sada samo sa 1 razredom), 1 tehnička srednja škola, 1 katolička bogoslovija, 1 muhamedanska serijatska sudačka škola, i zemaljska zanatlijska škola.

Graditeljstvo. — Градитељство.

A povjesi graditeljstva pruža sliku kulturnih prilika naroda.

U Bosni i Hercegovini vode prvi, u pogledu graditeljstva važni tragovi u doba rimskog gospodarstva. Po njima saznajemo nedvojbenom sigurnošću, da su te zemlje obilno učestvovali u sjajnoj ovoj periodi ljudske kulture. Dosadašnja istraživanja svjedoče, da je u ono doba osobito zapadni dio Bosne i Hercegovine bio prepletet s prepletetim

il pojačan graditeljstvo pruža sliku kulturnih prilika naroda.

U Bosni i Hercegovini vode prvi, u pogledu graditeljstva važni tragovi u doba rimskog gospodarstva. Po njima saznajemo nedvojbenom sigurnošću, da su te zemlje obilno učestvovali u sjajnoj ovoj periodi ljudske kulture. Dosadašnja istraživanja svjedoče, da je u ono doba osobito zapadni dio Bosne i Hercegovine bio prepletet s prepletetim

mrežom cesta, od kojih su pojedine glavne pruge počinjući od emporija Adrije prolazile zemljom do Save, Drine i Dunava, da uspostave osobito u vojničkom pogledu važnu svezu sa Panonijom i provincijama, što leže na donjem toku Dunava.

Na многim mjestima nagjeni gragjevni ostanci, skulpture, temelji zgrada, ostanci opeka i t. d. daju osobito u Hercegovini i u zapadnom dijelu Bosne zaključiti na intenzivno naseljenje, a ostanci ovi (stupovi, stupovne glave i t. d.) potječu svakako od krasnih proizvoda starinske arhitekture.

Dosadašnja istraživanja na tom polju ustanovila su bez dvojbe, da je više većih rimskih gradova bilo u Bosni i Hercegovini; najznamenitiji su: oni u nizini Mostara, kod Stolca, Travnikta, Zenice (Bistua), Banjeluks, Srebrenice, pa konačno u samoj blizini glavnoga grada zemlje, u Sarajevu. Tu su ponajprije u današnjoj banji Ilidži otkriveni ostanci rimskih banja, zatim blizu Sarajeva ležeće rimske utvrđine od interesa. Na temelju vrlo dragocjenih uporišta marljivo i strukovno nastavljena potanka istraživanja dovešće sigurno još do zanimljivih rezultata.

Za vrijeme Rimljana cvatući gragjevni razvitak pada žrtvom *povjesnim* događajima, što su slijedili rasapu rimskoga carstva. Više od hiljadu godina progje, dok nastade nova epoha gragjevne povijesti, epoha srednjega vijeka. Ista nosi na sebi biljeg feudalnog gospodstva onoga vremena. Pod gospodstvom domaćih kršćanskih bana i kraljeva obitavale bi otmijene porodice u dvorovima, a pod njihovom zaštitom naseljavalo se pučanstvo zemlje. Upliv morske obale ukazuje se samo još u trgovacko-političkom pogledu, a tu su prije svega Dubrovčani, koji, baveći se trgovinom i ruderstvom, i u gragjevnom pogledu znatno uplivaju. Mnogobrojne u zemlji raštrkane razvaline dvoraca, i danas još sačuvani dugački, isključivo samo za konja jahača opredjeljeni, 1—1½ m. široki kaldrmisani putevi, koji zemlju u svim pravcima presijecavaju, buština su one perijode.

Još cesta, od kojih su pojedine glavne pruge, počinjući od emporija Adrije prolazile zemljom do Save, Drine i Dunava, da uspostave osobito u vojničkom pogledu važnu svezu sa Panonijom i provincijama, što leže na donjem toku Dunava.

Na многim mjestima nađeni građevni ostanci, skulpture, temelji zgrada, ostanci opeka i t. d. daju osobito u Hercegovini i u zapadnom dijelu Bosne zaključiti na intenzivno naseljenje, a ostanci ovi (stupovi, stupovne glave i t. d.) potječu svakako od krasnih proizvoda starinske arhitekture.

Dosadašnja istraživanja na tom polju ustanovila su bez dvojbe, da je više većih rimskih gradova bilo u Bosni i Hercegovini; najznamenitiji su: oni u nizini Mostara, kod Stolca, Travnikta, Zenice (Bistua), Banjeluks, Srebrenice, pa konačno u samoj blizini glavnoga grada zemlje, u Sarajevu. Tu su ponajprije u današnjoj banji Ilidži otkriveni ostanci rimskih banja, zatim blizu Sarajeva ležeće rimske utvrđine od interesa. Na temelju vrlo dragocjenih uporišta marljivo i strukovno nastavljena potanka istraživanja dovešće sigurno još do zanimljivih rezultata.

Za vrijeme Rimljana cvatući gragjevni razvitak pada žrtvom *povjesnim* događajima, što su slijedili rasapu rimskoga carstva. Više od hiljadu godina progje, dok nastade nova epoha gragjevne povijesti, epoha srednjega vijeka. Ista nosi na sebi biljeg feudalnog gospodstva onoga vremena. Pod gospodstvom domaćih kršćanskih bana i kraljeva obitavale bi otmijene porodice u dvorovima, a pod njihovom zaštitom naseljavalo se pučanstvo zemlje. Upliv morske obale ukazuje se samo još u trgovacko-političkom pogledu, a tu su prije svega Dubrovčani, koji, baveći se trgovinom i ruderstvom, i u gragjevnom pogledu znatno uplivaju. Mnogobrojne u zemlji raštrkane razvaline dvoraca, i danas još sačuvani dugački, isključivo samo za konja jahača opredjeljeni, 1—1½ m. široki kaldrmisani putevi, koji zemlju u svim pravcima presijecavaju, buština su one perijode.

Zauzećem zemlje po Osmanliji u XV. vijeku, uslijed kojeg je velik dio naroda, naročito plemstvo, poprimilo muhamedansku vjeru, počima treća perijoda.

Početku iste, dok je otomansko carstvo još bilo na vrhuncu svoje moći, imade zemlja zahvaliti više danas još postojećih najvećih gragjevnih spomenika, tako n. pr. Begovu džamiju u Sarajevu, monumentalne čuprije preko Drine u Višegradi, preko Neretve u Mostaru i Konjicu i dr.

Duhu muhamedanaca ne prija, da se monumentalnim načinom izvajaju zgrade, koje služe privatnom ili javnom životu. Ovako su odlikovali samo zgrade, postale iz vjerskih motiva. Osim džamija, viših vjerskih škola (medresa), sa građenje su samo još banje od kamena; kuće, uredi, vojarne i t. d. gradile su se i u Bosni u onom, na čitavom evropskom istoku običajnom lakovom slogu od sušenih opeka i hatalje. Nabožnim zakladama imade zemlja da zahvali i velik broj vodovoda, ali i ovi su zgotovljeni samo primitivno od drva.

Još jednostavnije gradiše se prema tradiciji prijašnjeg vremena kaldrmisani putevi, kojima je išao promet isključivo samo na tovarnim životinjama.

Jedno jedino moderno općilo imala je Bosna u komadiću one, u ono doba preko Sarajeva projektirane željezničke sveze do Salonika. Ovaj komad željeznice leži između Doberline i Banjeluks, u prometu pako nije bio nikada, a ne bješće ni sposoban za promet.

Po sebi dakle već u uskim granicama i na vrlo primitivnom temelju osnovane, propadoše ove gradnje posverma, kada je minuo ugled državne vlasti i kada su nastale političke borbe u Bosni prije okupacije. Istina, da je u zadnje vrijeme otomanske vladavine postojala neka vrst organizacije gragjevne službe. Gragjevni zakon od 18. džemaziulja evela 1286 (1869) sadržavao je osim gragjevnog reda za gradove, još propise o klasifikaciji cesta, nadalje ustanove o roboti pučanstva pri novogradnji i uzdržavanju cesta, te je konačno sadržavao ustanove glede nadziranja gradnja po mjernicima.

Zauzećem zemlje po Osmanliji u XV. vijeku, uslijed kojeg je velik dio naroda, naročito plemstvo, poprimilo muhamedansku vjeru, počima treća perijoda.

Početku iste, dok je otomansko carstvo još bilo na vrhuncu svoje moći, imade zemlja zahvaliti više danas još postojećih najvećih gragjevnih spomenika, tako n. pr. Begovu džamiju u Sarajevu, monumentalne čuprije preko Drine u Višegradi, preko Neretve u Mostaru i Konjicu i dr.

Duhu muhamedanaca ne prija, da se monumentalnim načinom izvajaju zgrade, koje služe privatnom ili javnom životu. Ovako su odlikovali samo zgrade, postale iz vjerskih motiva. Osim džamija, viših vjerskih škola (medresa), sa građenje su samo još banje od kamena; kuće, uredi, vojarne i t. d. gradile su se i u Bosni u onom, na čitavom evropskom istoku običajnom lakovom slogu od sušenih opeka i hatalje. Nabožnim zakladama imade zemlja da zahvali i velik broj vodovoda, ali i ovi su zgotovljeni samo primitivno od drva.

Još jednostavnije gradiše se prema tradiciji prijašnjeg vremena kaldrmisani putevi, kojima je išao promet isključivo samo na tovarnim životinjama.

Jedino jedino moderno općilo imala je Bosna u komadiću one, u ono doba preko Sarajeva projektirane željezničke sveze do Salonika. Ovaj komad željeznice leži između Doberline i Banjeluks, u prometu pako nije bio nikada, a ne bješće ni sposoban za promet.

Po sebi dakle već u uskim granicama i na vrlo primitivnom temelju osnovane, propadoše ove gradnje posverma, kada je minuo ugled državne vlasti i kada su nastale političke borbe u Bosni prije okupacije. Istina, da je u zadnje vrijeme otomanske vladavine postojala neka vrst organizacije gragjevne službe. Gragjevni zakon od 18. džemaziulja evela 1286 (1869) sadržavao je osim gragjevnog reda za gradove, još propise o klasifikaciji cesta, nadalje ustanove o roboti pučanstva pri novogradnji i uzdržavanju cesta, te je konačno sadržavao ustanove glede nadziranja gradnja po mjernicima.

Ali zakona tog držali su se samo djelomice, a naročito posve nedovoljno, kada se je radilo o gragjevnim propisima i o kontroli.

Stanje, u kojem bivaju ceste, javne i privatne kuće, vodovodi i t. d. bilo je dakle vrlo hrgljivo i moralo se stoga na polju graditeljstva sve iz nova stvarati. Okupacijom počinje posljednja epoha u povijesti graditeljstva Bosne, te će se ovđe ukratko izložiti, što je od onda učinjeno.

Odmah iz okupacije Bosne i Hercegovine pregradila i uredila je c. i kr. vojska ponajprije ceste, a započela se i gradnja željeznice sa uskim tračnicama iz Broda u Zenicu. Kada se je u početku god. 1879. osnovala civilna uprava, organizovana je takodjer državna gragjevna služba.

Ta organizacija prilagođivala se je uvijek postojecim okolnostima, te se je postepeno usavršavala.

Kao sve struke uprave, podčinjeno je i graditeljstvu c. i kr. zajedničkom ministarstvu, koje za gragjevne svrhe opredjeljuje potrebna novčana sredstva i u principu rješava sve predloge, koji se odnose na gradnje.

Počevši od godine 1883. proširilo je ministarstvo svoj upliv na gragjevne poslove još i dalje i to time, što sebi pridržava ne samo općenite odluke, nego što takodjer odlučuje o cijelokupnom godišnjem gragjevnom programu. Na osnovu ovog programa imam zemaljska vlada ministarstvu da predloži sve projekte o pojedinostiima i ako ustreba o promjenama, koje su nužne kod gradnja dotične godine. Ove će predloge ministarstvo ispitati te ustanoviti red i obim, u kojem će gradnje po programu imadu izraditi.

Naredbe spomenutog ministarstva imade zemaljska vlada da provede, i da okružnim oblastima priopći opća načela a ako je nužno i pojedina uputstva za njihovo zvanično djelovanje.

Naredbe zemaljske vlade izvršuju noj podčinjene okružne oblasti i kotarski uredi, ako se ne bi u osobitim slučajevima za to odredili naročiti vladini činovnici.

Ali zakona tog držali su se samo djelomice, a naročito posve nedovoljno, kada se je radilo o pravčenim propisima i o kontroli.

Stanje, u kojem bivaju ceste, javne i privatne kuće, vodovodi i t. d. bilo je dakle vrlo hrgljivo i moralo se stoga na polju graditeljstva sve iz nova stvarati. Okupacijom počinje posljednja epoha u povijesti graditeljstva Bosne, te će se ovđe ukratko izložiti, što je od onda učinjeno.

Odmah iz okupacije Bosne i Hercegovine pregradila i uredila je c. i kr. vojska ponajprije ceste, a započela se i gradnja željeznice sa uskim tračnicama iz Broda u Zenicu. Kada se je u početku god. 1879. osnovala civilna uprava, organizovana je takodjer državna gragjevna služba.

Ta organizacija prilagođivala se je uvijek postojecim okolnostima, te se je postepeno usavršavala.

Kao sve struke uprave podčinjeno je i graditeljstvo c. i kr. zajedničkom ministarstvu, koje za gragjevine svrhe opredjeljuje potrebna novčana sredstva i u principu rješava sve predloge, koji se odnose na gradnje.

Počevši od godine 1883. proširilo je ministarstvo svoj upliv na gragjevne poslove još i dalje i to time, što sebi pridržava ne samo općenite odluke, nego što takodjer odlučuje o cijelokupnom godišnjem gragjevnom programu. Na osnovu ovog programa imam zemaljska vlada ministarstvu da predloži sve projekte o pojedinostiima i ako ustreba o promjenama, koje su nužne kod gradnja dotične godine. Ove će predloge ministarstvo ispitati te ustanoviti red i obim, u kojem će gradnje po programu imadu izraditi.

Naredbe spomenutog ministarstva imade zemaljska vlada da provede, i da okružnim oblastima priopći opća načela a ako je nužno i pojedina uputstva za njihovo zvanično djelovanje.

Naredbe zemaljske vlade izvršuju noj podčinjene okružne oblasti i kotarski uredi, ako se ne bi u osobitim slučajevima za to odredili naročiti vladini činovnici.

Tehničke agende obavljaju kod zemaljske vlade od godine 1890. ustanovljeno gragjevno odjeljenje, a okružnim oblastima i kotarskim uredima dodijeljeni i podčinjeni su posebni tehnički organi.

Općenite naredbe za upravu graditeljstva potanje su označene i trajno ustanovljene naredbom o djelokrugu okružnih oblasti i kotarskih ureda, izdanom uslijed previšnjega odobrenja od 29. jula 1882.

Godine 1884 proširena je organizacija gragjevne službe još dalje, te je u administrativnom odjeljenju zemaljske vlade za rješavanje svih gragjevnih poslova zemlje ustrojen gragjevni odsjek, kojim upravlja gragjevni savjetnik. Poslovi ovog odsjeka razdijeljeni su na dva ureda:

1. Na ured za cestarske i vodene gragjevine.

2. Na ured za zgrade (kuće).

Drugi uredi za ostale gragjevne grane ustrojili su kasnije.

Svakim od ovih ureda upravlja nadinžinir, koji dodijeljene mu poslove obavlja uz pomoć dodijeljenog mu tehničkog osoblja.

Nije ovđe mjesto, da se na ustanove obju naredaba potanko obazremo, ali je vrijedno spomenuti, da su s njima stvarno predani svi poslovi tehničke službe tehničkim organima.

God. 1885. promjenila se organizacija gragjevne službe u toliko, što se je obzirom na postepeno napredovanje zemlje pa i toga, jer se odlučilo, da se sve gradnje, bilo na cesti, na vodi, zgrade i željeznice, koje bi se gradile, grade u vlastitoj režiji zemaljske vlade, povjerila uprava sviju gragjevnih poslova u Bosni i Hercegovini, dakle i uprava gragjevnog odsjeka strukovnjaku, koji je imenovan vladnim savjetnikom. Njegov zvanični položaj spram administrativnog odjeljenja opredijeljen je uopće po smislu naredaba, koje su donile važeće, ali u isto vrijeme bijaše određeno, da kod sviju gragjevina, što ih izvaja zemaljska vlada u vlastitoj upravi, nakon što su ustanovljeni i odobreni načrti i troškovnici, njemu uz sopstvenu odgovor

Tehničke agende obavljaju kod zemaljske vlade od godine 1890. ustanovljeno gragjevno odjeljenje, a okružnim oblastima i kotarskim uredima podčinjeni su posebni tehnički organi.

Općenite naredbe za upravu graditeljstva potanje su označene i trajno ustanovljene naredbom o djelokrugu okružnih oblasti i kotarskih ureda, izdanom uslijed previšnjega odobrenja od 29. jula 1882.

Godine 1884. proširena je organizacija gragjevne službe još dalje, te je u administrativnom odjeljenju zemaljske vlade za rješavanje svih gragjevnih poslova zemlje ustrojen gragjevni odsjek, kojim upravlja gragjevni savjetnik. Poslovi ovog odsjeka razdijeljeni su na dva ureda:

1. Na ured za cestarske i vodene gragjevine.

2. Na ured za zgrade (kuće).

Drugi uredi za ostale gragjevne grane ustrojili su kasnije.

Svakim od ovih ureda upravlja nadinžinir, koji dodijeljene mu poslove obavlja uz pomoć dodijeljenog mu tehničkog osoblja.

Nije ovđe mjesto, da se na ustanove obju naredaba potanko obazremo, ali je vrijedno spomenuti, da su s njima stvarno predani svi poslovi tehničke službe tehničkim organima.

God. 1885. promjenila se organizacija gragjevne službe u toliko, što se je obzirom na postepeno napredovanje zemlje pa i toga, jer se odlučilo, da se sve gradnje, bilo na cesti, na vodi, zgrade i željeznice, koje bi se gradile, grade u vlastitoj režiji zemaljske vlade, povjerila uprava sviju gragjevnih poslova u Bosni i Hercegovini, dakle i uprava gragjevnog odsjeka strukovnjaku, koji je imenovan vladnim savjetnikom. Njegov zvanični položaj spram administrativnog odjeljenja opredijeljen je uopće po smislu naredaba, koje su donile važeće, ali u isto vrijeme bijaše određeno, da kod sviju gragjevina, što ih izvaja zemaljska vlada u vlastitoj upravi, nakon što su ustanovljeni i odobreni načrti i troškovnici, njemu uz sopstvenu odgovor

nost pripada slobodno raspolažanje u granicama odobrenih nacrti i troškovnika.

Sveudjilno napredovanje gragjevnih poslova u zaposjednutim zemljama, prouzrokovano u jednu ruku izvajanjem velikih gragjevina svake vrste, a u drugu ruku silnim napretkom privatne i industrijske gragjevne djelatnosti, za tim posvematsno pomanjkanje civilnih inžinira i graditelja, te gragjevnih organa kod općina, — doveo je konačno do toga, da je na osnovu Previšnjeg rješenja od 25. decembra 1890. kod zemaljske vlade osnovano naročito odjeljenje za gragjevnu struku. Na čelo ovog odjeljenja postavljen je u početku gragjevni direktor, a od godine 1895 predstojnik odjeljenja.

Kako se je razvila gragjevnost i stvorilo više zakona i naredaba, koje se odnose na graditeljstvo i srodne mu struke, pomnožao se dakako i broj gragjevnih činovnika u okupiranim zemljama.

God. 1879. bijaše kod zemaljske vlade jedan gragjevni savjetnik, a kod svakog od ono šest okružja po jedan okružni inžinir. Osim ovih trajno namještenih činovnika postavljeni su za nadgledanje radnja na najvažnijim cestama inžiniri za uređivanje cesta, ali ovi nisu bili stabilno u službi. Tih inžinira za uređivanje cesta bilo je 1879/80 četiri. Akoprem se u ovoj godini vojnička uprava starala za najvažnije ceste, ipak bijaše zadužba zemaljskog tehničkog činovništva velika i teška. Njihova je bila dužnost da prije svega prouče gragjevne prilike zemlje. Gragjevni savjetnik imao je da izradi bar za početak najnužnije upravne naredbe za uređenje gragjevne službe, osobito pogledom na cestovnu struku.

Valjalo je pronaći, što je nužno za popravljanje i uzdržanje cesta i sve prilike udesiti, koje su bile od potrebe u onom času, kada se početkom 1880. preuzeće ceste iz vojničke u civilnu upravu.

Vojničke vlasti sabrale su doduše u ovom pravcu lijepli materijal i predadoše

nini, vemu uz posebnu odgovornost pripada slobodno raspolažanje u granicama odobrenih nacrti i troškovnika.

Свеудјило напредовање грађевних послова у запосједнутим земљама, проузроковано у једну руку изважањем великих грађевина сваке врсте, а у другу руку сијним напретком приватне и индустријске грађевне дјелатности, за тим посвематно помажање цивилних инжењира и градитеља, те грађевних организација код опћина, — doveo је коначно до тога, да је на основу Првишног ријешења од 25. децембра 1890. код земаљске владе основано нарочито одјељење за грађевну струку. На чело овог одјељења постављен је у почетку грађевни разматрал, а од године 1885. предсједник одјељења.

Како се је развила грађевност и створио више закона и наредаба, које се олопсе на градитељство у сродне му струке, помноžао се dakako и број грађевних чиновника у окупираним земљама.

Године 1879. бијаше код земаљске владе један грађевни савјетник, а код сваког од оно шестокруžја по један окружни инжењир. Осим ових trajno namještenih činovnika postavljени су за надгledaњe рада па шаљакијним цестама инжењери за uređivanje cesta, ali ovi nisu bili stalno u službi. Тих инжењира за uređivanje cesta bilo je 1879/80 четири. Ако прем се у овој години војничка uprava starala za najvažnije ceste, ipak bijaše zamašla zemaljskog tehničkog činovništva velika i teška. Њихова је била dužnost da prije svega prouče грађevne prilike zemlje. Грађевни савјетnik имао је да изradi bar za почетак пајнуžnije управне наредбе за uređenje грађевне службе, osobito pogledom на cestovnu struku.

Valjalo је pronaći, што је пуждио за поправљање и уздржавање цеста и све прилike udesiti, које су биле од потребе u onom часу, kada se početkom 1880. preuzeće ceste iz vojničke u civilnu upravu.

Vojničke vlasti sabrale su doduše u ovom pravcu lijepli materijal i predadoše

ga u ruke civilne uprare, ali valjalo је to ipak još popuniti.

Nije se moglo pustiti s voda ni to, da je војништво duduše najvažnije drumeve u zemlji u toliko uređilo, da se na njima moglo voziti, ali ipak je trebalo još dosta posla, da se to usavrši, a trebalo је i cijeli niz cesta, које су imale služiti интересу грађанској, из нова sagraditi.

God. 1880. povisilo se osoblje donckle time, што se kod грађевног одјекa zemaljske vlade ustanovilo mjesto nadinžinira, inžinirske pristava i praktikanta. Pošto ipak inžiniri civilne uprave nisu dospjeli, da silne i u onaj čas vrlo nužne poslove obave, dodijelila je vojnička uprava upravi zemlje oficire tehničke struke te im je naročito naredila, da upravljaju kod gradnje pojedinih cesta i da za one, које je valjalo pregraditi izrade projekte.

Nadalje moralo se vojničkoj upravi predati izragđivanje nekih cesta, које су se iz zemaljskih sredstava imale graditi, па i zidanje onih zgrada, које su se zidale iz zemaljskih sredstava za vojničke svrhe.

Sobom se razumjeva, da je pomoć, коју je vojnička uprava pružala грађanskoj, dodijelivši još tehničke časnike i podčasnike, била само привремена, te je odišta krajem године 1880 i prestala. Godine 1881. valjalo је stoga i opet povećati sistemizovano tehničko osoblje i to tim više, што је nastupilo vrijeme, да се uz popravak cesta započne i preudešavanjem vrlo primitivnih uedovnih zgrada, које су bile tijesna prostora, a i nezdrave po činovnike, који су u njima obavljali zvanične dužnosti. Ushod ovih gragjevina povisili су se i poslovni tehničkog činovništva, што је doveo do тога, да су god. 1881. sistemizovana nova mjesta i to dvaju inžinira i jednog praktikanta kod грађevnog odjeku zem. vlade, nadalje šestorice mjeričkih pristava i šestorice mjeričkih praktikanta kod okružnih oblasti. Овај od 25 činovnika sastavljeni status osoblja tehničkog činovništva ostao je nepromjenjen sve do 1884. godine.

предајући га у руке цивилне uprave, али valjalo је то ipak još popuniti.

Није се могло пустити с вода ни то, да је војништво duduše најvažnije drumeve u земљи у толико uređilo, да се на њима могло возити, али ipak је требало još dosta posla, да се то usavrši, a trebalo је и цјели низ cesta, које су имали služiti интересу грађанској, из нова sagraditi.

Godine 1880. повисило се osoblje donckle time, што се код грађевног одјекa zemaljske vlade установило mjesto nadinžinira, inžinirske pristava i praktikanta. Пошто ipak inžiniri civilne uprave nisu dospjeli, да silne i u onaj čas vrlo nužne poslove obave, dodijelila je vojnička uprava upravi zemlje oficire tehničke struke te im je naročito naredila, да upravljaju kod gradnje pojedinih cesta i da за one, које је valjalo pregraditi izrade projekte.

Надаље морало се војничкој upravi predati izragđivanje nekih cesta, које су se iz zemaljskih sredstava imale graditi, па i zidanje onih zgrada, које су се zidale iz zemaljskih sredstava за војничке svrhe.

Собом се разумјева, да је помоћ, коју је војничка uprava pružala грађанској, dodijelivши јој техničke časnike i podčasnike, била само привремена, te је odišta krajem године 1880. i prestala. Godine 1881. valjalo је stoga i opet povečati sistemizovano tehničko osoblje и то tim više, што је nastupilo vrijeme, да се uz popravak cesta започне и preudešavanjem vrlo primitivnih uedovnih zgrada, које су биле tijesna prostora, a i nezdrave по činovnike, који су у њима obavljali zvanične dužnosti. Ushod ovih gragjevina povisili су се и poslovni tehničkog činovništva, што је doveo do тога, да су год. 1881. sistemizovana nova mjesta и то dvaju inžinira и jednog praktikanta kod грађевног odjeku zem. vlade, nadalje šestorice mjeričkih pristava и шестorice mjeričkih praktikanta kod okružnih oblasti. Овај од 25 činovnika sastavljeni status osoblja tehničkog činovništva остao је непромјенjen до 1884. године.

U ovoj godini valjalo je uslijed povećanog napredovanja zemlje te prema tomu i uslijed većeg napora u građevnoj službi i opet povisiti broj tehničkog činovništva. Kod građevnog odjeljka stvorena su mjesto dva nadmjernika, dva mjeričkih pristava i jednog majstora (Werkmeister); tehničko osoblje okružnih oblasti pomnožalo se pak za 4 mjernika i 5 mjeričkih pristava, dokim je jedan praktikant otpao.

Ukupni broj tehničkih činovnika zemaljskih povišen je time na 38. Dvanest od ovih služilo je kod građevnog odjeljka a 26 kod okružnih oblasti.

Ovo činovništvo, koje je po broju odgovaralo tadašnjim okolnostima, ostalo je nepromjenjeno sve do godine 1885., ali se nije moglo smatrati, da je status u toj struci već dotjeran. Ekonomički napredak zemlje a s njime i povećanje prihoda, uslijed čega se je mogao veći novac namijeniti na investicije, doveo je do toga, da se prema potrebi umnožavalо i građevno osoblje.

Pod konac godine 1885 imenovan je, kako je već rečeno, za upravitelja građevnog odjeljena jedan vladin savjetnik, godine 1886. uvelo se kod odjeljka za zgrade mjesto drugog mjernika, a god. 1887. povećao se broj činovnika, koji su trajno kod okružnih oblasti dodijeljeni za jednog mjernika, tako da je bilo 40 definitivnih zemaljskih činovnika građevne struke.

Sistemizovani broj građevnih činovnika kod zemaljske vlade i kod okružnih oblasti narasao je 1888 na 42, 1890—93 na 53 a 1896 na 64. Danas sastoji građevno osoblje od jednog odjelnog predstojnika, jednog vladinog savjetnika, 2 građevna savjetnika, 3 nadinžinira, 1 mjernika za poljoprivredu, 7 okružnih mjernika, 17 mjernika, 26 mjeričkih pristava, 2 praktikanta i 2 majstora (Werkmeister). Osim toga dodijeljena su građevnom odjeljenu 2 računarska osigurala i 2 kancelista.

Mimo toga upotrebljuje građevno odjeljene prema potrebi stanovit broj mjernika i graditelja te pomoćnog tehničkog osoblja, dokim su kod kotarskih

U ovoj godini valjalo je uslijed postepenog napredovanja zemlje te prema tomu i uslijed većeg napora u građevnoj službi i opet povisiti broj tehničkog činovništva. Kod građevnog odjeljena stvorena su mjesto dva nadmjernika, dva mjeričkih pristava i jednog majstora (Werkmeister); tehničko osoblje okružnih oblasti pomnožalo se pak za 4 mjernika i 5 mjeričkih pristava, dokim je jedan praktikant otpao.

Ukušeni broj tehničkih činovnika zemaljskih povišen je time na 38. Dvanest od ovih služilo je kod građevnog odjeljka, a 26 kod okružnih oblasti.

Ovo činovništvo, koje je po broju odgovaralo tadašnjim okolnostima, ostalo je nepromjenjeno sve do godine 1885., ali se nije moglo smatrati, da je status u toj struci već dotjeran. Ekonomički napredak zemlje a s njime i povećanje prihoda, uslijed čega se je mogao veći novac namijeniti na investicije, doveo je do toga, da se prema potrebi umnožavalо i građevno osoblje.

Pod konac godine 1885 imenovan je, kako je već rečeno, za upravitelja građevnog odjeljena jedan vladin savjetnik, godine 1886. uvelo se kod odjeljka za zgrade mjesto drugog mjernika, a god. 1887. povećao se broj činovnika, koji su trajno kod okružnih oblasti dodijeljeni za jednog mjernika, tako da je bilo 40 definitivnih zemaljskih činovnika građevne struke.

Sistemizovani broj građevnih činovnika kod zemaljske vlade i kod okružnih oblasti narasao je 1888 na 42, 1890—93 na 53 a 1896 na 64. Danas sastoji građevno osoblje od jednog odjelnog predstojnika, jednog vladinog savjetnika, 2 građevna savjetnika, 3 nadinžinira, 1 mjernika za poljoprivredu, 7 okružnih mjernika, 17 mjernika, 26 mjeričkih pristava, 2 praktikanta i 2 majstora (Werkmeister). Osim toga dodijeljena su građevnom odjeljenu 2 računarska osigurala i 2 kancelista.

Mimo toga upotrebljuje građevno odjeljene prema potrebi stanovit broj mjernika i graditelja te pomoćnog tehničkog osoblja, dokim su kod kotarskih

ureda ponajviše za građenje cesta dodijeljeni po jedan ili dva cestara.

Građevno odjeljene ima četiri stručna odjeljka i to: a) za zgrade a) za ceste, b) za gradnje na vodi, d) za željeznice. Na ove odjeljke razdijeljen je čitavi tehnički posao, a ako bi ustrebalo, uređiće se još i drugi posebni odjeci.

Tehnički referat kod č. i. kr. zajedničkog ministartva obavљa jedan građevni savjetnik, kojemu je dodijeljen kao pomoćnik jedan mjernik.

Zgrade.

Što se izloženih predmeta tiče, koji spadaju u skupinu "zgrade", upućuje se na ono, što je navedeno u specijalnom katalogu.

Cestograđevine.

Kako je već u uvodu spomenuto, ne bilo je uopće prije okupacije u Bosni i Hercegovini solidno i normalno građenih cesta.

Turski cestovni zakon, koji je normirao gradnju cesta, samo se je manjkavno izvršavao; po njemu građene komunikacije odgovarale bi gledom na trasu i način gradnje u najboljem slučaju zlo trasiranim kolnicima, a i ovih bilo je vrlo malo.

Samo putem iz Sarajeva u Brod, i gdje-gdje u nizinama Save, nadalje u blizini Sarajeva i Mostara moglo se se u svakom vremenu kolima prolaziti.

Kano isključivo i jedino prometno sredstvo takle kako za teret, tako za osobu, služila je tovarna životinja, dotično jahaci konj.

Austro-ugarska uprava morala se je dakle početkom okupacije latiti novo-gradnje svih prometnih pruga.

God. 1878 i 1879 izgradila je isključivo vojna uprava s vojničkog gledišta najvažnije pruge, a slijedećih godina do 1883. davao je vojni erar za gradnju i popravljanje mjeričke cete i vojničke radnike, a gradilo je pojedine trase ceste isključivo vojničkim sredstvima.

Komunikacije, što ih je vojni erar gradio, duge su oko 1600 km., no

urela ponajviše za građenje cesta dodijeljeni po jedan ili dva cestara.

Građevno odjeljene imaju četiri stručna odjeljka i to: a) za zgrade a) za ceste, b) za gradnje na vodi, d) za željeznice. Na ove odjeljke razdijeljen je čitavi tehnički posao, a ako bi ustrebalo, uređiće se još i drugi posebni odjeci.

Tehnički referat kod č. i. kr. zajedničkog ministartva obavљa jedan građevni savjetnik, kojemu je dodijeljen kao pomoćnik jedan mjernik.

Zgrade.

Što se izloženih predmeta tiče, koji spadaju u skupinu "zgrade", upućuje se na ono, što je navedeno u specijalnom katalogu.

Cestograđevine.

Kako je već u uvodu spomenuto, ne bilo je uopće prije okupacije u Bosni i Hercegovini solidno i normalno građenih cesta.

Turski cestovni zakon, koji je normirao gradnju cesta, samo se je manjkavno izvršavao; po njemu građene komunikacije odgovarale bi gledom na trasu i način gradnje u najboljem slučaju zlo trasiranim kolnicima, a i ovih bilo je vrlo malo.

Samo putem iz Sarajeva u Brod, i gdje-gdje u nizinama Save, nadalje u blizini Sarajeva i Mostara moglo se se u svakom vremenu kolima prolaziti.

Kano isključivo i jedino prometno sredstvo takle kako za teret, tako za osobu, služila je tovarna životinja, dotično jahaci konj.

Austro-ugarska uprava morala se je dakle početkom okupacije latiti novo-gradnje svih prometnih pruga.

God. 1878 i 1879 izgradila je isključivo vojna uprava s vojničkog gledišta najvažnije pruge, a slijedećih godina do 1883. davao je vojni erar za gradnju i popravljanje mjeričke cete i vojničke radnike, a gradilo je pojedine trase ceste isključivo vojničkim sredstvima.

Komunikacije, što ih je vojni erar gradio, duge su oko 1600 km., no

veći dio nije na novo gradien, već samo preudešen za laka vozila, dokim je pridržana trasa starih turskih cesta za vožnju i jahanje. Što se transporta tereta tiče, mogli su se ovi putevi sve donle, dok ih kasnije nije izgradila zemaljska uprava, rabiti samo tovarnim životinjama.

Pruge, što ih je vojništvo priredilo za tovarni promet kolima, duge su po prilici 750 km.

Zemaljska uprava izgradila je na novu od god. 1880 do konca 1895:

1002 km glavnih cesta,
816 » kotarskih cesta,

393 » puteva za vožnju i jahanje,
92 » čuprija u ukupnoj duljini od 5699 metara. Nadalje je za vožnju pravila do 390 km. starih turskih puteva i uredila 26 prevoza.

Duljina od god. 1885. iz zemaljskih sredstava trasiranih cesta iznosi 2820 km. Počevši od godine 1880. potrošilo se za gradnju cesta, mostova i prevoza 6.245.670 forinti.

K ovoj svoti dolazi još robota, kako je ustanovljena bila još pod otomanskim vladom, naime radnje žiteljstva pri gradnji cesta i to u svemu:

5.291.100 nadnica ljudi,
2.082.853 nadnica životinja.

Računajući 50 nč. za ljudsku i 30 nč. za životinjsku nadnicu, čini to u novcu 3.270.406 for.

Novo sagrađene ceste odgovaraju i gledi trase i gledi konstrukcije i izvedbe potpunoma modernim zatjevima, koje se stavljuju na ove vrste komunikacija.

Glavne su ceste široke 5 m., kotarske 4 m. Kod obju daje 20 cm. jaci, 15 cm. šljunkom zaspani temelj čvrst, solidan košnik.

Najveća strmina ustanovljena je kod prve kategorije sa 5%, a kod potonje sa 6%; no vazda je cesta ponomo izragjena, da promet bude što povoljniji.

Duljina god. 1895. uzdržavanih cesta iznosi:

2012 km. glavnih cesta,
1756 » kotarskih cesta,
2342 » puteva za vožnju i jahanje.

do niže na novo gradien, već sam preudešen za laka vozila, dočim je pridržana trasa starih turskih cesta za vožnju i jahanje. Što se transporta tereta tiče, mogli su se ovi putevi sve donle, dok ih kasnije nije izgradila zemaljska uprava, rabiti samo tovarnim životinjama.

Pruge, što ih je vojništvo priredilo za tovarni promet kolima, duge su po prilici 750 km.

Zemaljska uprava izgradila je na novu od god. 1880 do konca 1895.:

1002 km. glavnih cesta,

816 » kotarskih cesta,

393 » puteva za vožnju i jahanje,

92 » čuprija u ukupnoj duljini od 5699 metara. Nadalje je za vožnju pravila do 390 km. starih turskih puteva i uredila 26 prevoza.

Duljina od god. 1885. iz zemaljskih sredstava trasiranih cesta iznosi 2820 km. Počevši od godine 1880. potrošilo se za gradnju cesta, mostova i prevoza 6.245.670 forinti.

K ovoj svoti dolazi još robota, kako je ustanovljena bila još pod otomanskim vladom, naime razne žiteljstva pri gradnji cesta i to u svemu:

5.291.100 nadnica ljudi,
2.082.853 nadnica životinja.

Praćujući 50 nč. za ljudsku i 30 nč. za životinjsku nadnicu, čini to u novcu 3.270.406 for.

Novo sagrađene ceste odgovaraju i gledi trase i gledi konstrukcije i izvedbe potpunoma modernim zatjevima, koje se stavljuju na ove vrste komunikacija.

Glavne su ceste široke 5 m., kotarske 4 m. Kod obju daje 20 cm. jaci, 15 cm. šljunkom zaspani temelj čvrst, solidan košnik.

Najveća strmina ustanovljena je kod prve kategorije sa 5%, a kod potonje sa 6%; no vazda je cesta ponomo izragjena, da promet bude što povoljniji.

Duljina god. 1895. uzdržavanih cesta iznosi:

2012 km. glavnih cesta,

1756 » kotarskih cesta,

2342 » puteva za vožnju i jahanje.

Trosak iznosi 780,292 for. u novcu i 503.416 robota ljudske nadnice. U ovoj su svoti uračunani i troškovi za nadzorno osoblje, za nadcestare i drumare.

Poprečni troškovi za uzdržavanje cesta iznose danas po kilometru 238 frt. kod glavnih i 175 for. kod kotarskih cesta, u koju je svoti uračunana i vrijednost ljudske robe sa 50 nč. na dan.

Catrnsa.

Najveći dio Hercegovine i mali dio Bosne je krš, pa je zbog ove geološke tvorbe u ljetu osjetljiva oskudica vode.

Potreba pitke vode namiruje se uslijed toga sabiranjem kišnice u umjetno načinjenim čatrnjama (cisternama) i napojistima.

Po mnogobrojnim ostancima čatrna može se zaključiti, da je u starom vremenu, po svoj prilici u srednjem vijeku, ovakovih građevina bilo u velikom broju po čitavoj Hercegovini.

Za vrijeme okupacije bijaše samo malo tih objekata i to ponajviše uz ceste i zaselke.

Dok je u ljetu u Hercegovini uslijed podnebnih i geoloških odnosa vladala oskudica vode, gasili bi ljudi i životinje žegu iz takozvanih lokava; gdje takovih nije bilo, tamo bi se pitka voda iz slihina daljina donosila, dokim bi maruni tjerali na naravna napojsija (potoke, vrela), kamo bi katkada trebali čitav dan hoda.

Da se ovo zlo otkloni, dala je zemaljska uprava jedan dio starih, trošnih čatrna propraviti i nove sagraditi.

Do konca god. 1894. sagrađeno je u Hercegovini 173 čatrna i napojsišta objamnim prostorom od 11,809.000 litara, osim toga ogragjeno je 33 vrela.

U bosanskim kotarima Livno, Županja, Glamoc i Petrovac sagrađeno je: 20 čatrna i napojsišta objamnim prostorom od 8,569.000 litara a ogragjeno je 20 vrela.

Ukupni troškovi, potrošeni za ove objekte iz zemaljskih sredstava iznaju 113.883 for., osim toga 83.946 ljudske i 41.349 životinjske robe (nadnice).

Trošak iznosi 780.292 for. u novcu i 503.416 robota ljudske nadnice. U ovoj su svoti uračunani i troškovi za nadzorno osoblje, za nadcestare i drugare.

Poprečni troškovi za uzdržavanje cesta iznose danas po kilometru 238 for. kod glavnih i 175 for. kod kotarskih cesta, u koju je svoti uračunana i vrijednost ljudske robe sa 50 nč. na dan.

Čatrnje.

Naјveći dio Hercegovine i mali dio Bosne je krš, pa je zbog ove geološke tvorbe u ljetu osjetljiva oskudica vode.

Potreba pitke vode namiruje se uslijed toga sabiranjem kišnice u umjetno načinjenim čatrnjama (cisternama) i napojistima.

Po mnogobrojnim ostancima čatrna može se zaključiti, da je u starom vremenu, po svoj prilici u srednjem vijeku, ovakovih građevina bilo u velikom broju po čitavoj Hercegovini.

Za vrijeme okupacije bijaše samo malo tih objekata i to ponajviše uz ceste i zaselke.

Dok je u ljetu u Hercegovini uslijed podnebnih i geoloških odnosa vladala oskudica vode, gasili bi ljudi i životinje žegu iz takozvanih lokava; gdje takovih nije bilo, tamo bi se pitka voda iz slihina daljina donosila, dokim bi maruni tjerali na naravna napojsija (potoke, vrela), kamo bi katkada trebali čitav dan hoda.

Da se ovo zlo otkloni, dala je zemaljska uprava jedan dio starih, trošnih čatrna propraviti i nove sagraditi.

Do konca god. 1894. sagrađeno je u Hercegovini 173 čatrna i napojsišta objamnim prostorom od 11,809.000 litara, osim toga ogragjeno je 33 vrela.

U bosanskim kotarima Livno, Županja, Glamoc i Petrovac sagrađeno je: 20 čatrna i napojsišta objamnim prostorom od 8,569.000 litara a ogragjeno je 20 vrela.

Ukupni troškovi, potrošeni za ove objekte iz zemaljskih sredstava iznaju 113.883 for., osim toga 83.946 ljudske i 41.349 životinjske robe (nadnice).

Meteorološka promatranja.

Prije okupacije nijesu poduzeta meteorološka promatranja u Bosni i Hercegovini.

Prve meteorološke postaje ustrojilo je god. 1878. vojništvo u Sarajevu i Mostaru, a slijedećih godina uređeno je još dalmajn 8.

God. 1886 i 1887 utemelji zemaljska uprave prvih 5 zemaljskih postaja, kojima je broj do konca god. 1895 narasao na 69.

U svemu dakle postoje sada u Bosni i Hercegovini 79 postaja; od ovih su:

	zemaljske vojničke postaje		postaje
postaje I. reda	3	—	
» II. »	3	3	
» III. »	63	7	
ukupno	69	10	

Sve postaje I. reda provigjene su registrirajućim aparatom.

U svim se postajama preduzimaju promatranja po međunarodnom obrascu.

Gradnje na vodama.

Bosna i Hercegovina — izuzevši savske nizine — skroz su gorske zemlje. Ovo gorje pripada sustavu dinarskih alpa. U orografskom i klimatskom pogledu razlikuje se bitno Bosna od Hercegovine.

Dočim se u Bosni uslijed mnogobrojnih dolina njezinih glavnih rijeka brda i doline neprestano izmjenjuju, to Hercegovina, posloši osim pototčnih dolina, imade značaj gorskog sklopa.

Prirodnu i političku granicu između obju ovih česti zemlje čini velikim dijelom skup gorja, koji se na prostoru između izvora Une i Una od dinarskih alpa uzduž dalmatinske granice otkida, te se istočnim i jugoistočnim pravcem u daljem obluku pruža kroz zemlju, da se nakon prelaza u Crnu Goru spoji sa sjevernim albanskim alpama.

Ova visočina dijeli jadransko more od atlanskog. Polazeći od glavne kose dinarskih alpa, najmarkantniji su dijelovi ovoga velegorja:

Meteorološka promatranja.

Prije okupacije nijesu poduzeta meteorološka promatranja u Bosni i Hercegovini.

Prvo meteorološke postaje ustrojilo je god. 1878. vojništvo u Sarajevu i Mostaru, a slijedećih godina uređeno je još dalmajn 8.

God. 1886. i 1887. utemelji zemaljska uprava prvih 5 zemaljskih postaja, kojima je broj do konca god. 1895 narasao na 69.

U svemu dakle postoje sada u Bosni i Hercegovini 79 postaja; od ovih su:

	zemaljske vojničke postaje		postaje
postaje I. reda	3	—	
» II. »	3	3	
» III. »	63	7	
ukupno	69	10	

Sve postaje I. reda proviđene su registrirajućim aparatom.

U svim se postajama preduzimaju promatranja po međunarodnom obrascu.

Građe na vodama.

Bosna i Hercegovina — izuzevši savske nizine — skroz su gorske zemlje. Ovo gorje pripada sustavu dinarskih alpa. U orografskom i klimatskom pogledu razlikuje se bitno Bosna od Hercegovine.

Diočim se u Bosni uslijed mnogobrojnih dolina njezinih glavnih rijeka brda i doline neprestano izmjenjuju, to Hercegovina, posloši osim pototčnih dolina, imade značaj gorskog sklopa.

Prirodnu i političku granicu između obju ovih česti zemlje čini velikim dijelom skup gorja, koji se na prostoru između izvora Une i Una od dinarskih alpa uzduž dalmatinske granice otkida, te se istočnim i jugoistočnim pravcem u daljem obluku pruža kroz zemlju, da se nakon prelaza u Crnu Goru spoji sa sjevernim albanskim alpama.

Ova visočina dijeli jadransko more od atlanskog. Polazeći od glavne kose dinarskih alpa, najmarkantniji su dijelovi ovoga velegorja:

Šator planina (1873 m. morske visine),

Krbljina planina (1815 m. morske visine),

Radiša planina (1956 m. morske visine),

Ljubuša planina (1798 m. morske visine),

Bitovnja planina (1824 m. morske visine),

Blažnica planina (2067 m. morske visine),

Treškavica planina (1877 m. morske visine),

Lešja planina (2034 m. morske visine),

Lebršnik planina (1859 m. morske visine).

Glavne rijeke, koje sjeverno od glavne vodomjerje s juga prama sjeveru teku te u Savu utiču, jesu ove:

Una sa pritočicom Sanom; Vrbas sa Vrbnjom; Bosna sa važnijim pritočicima Usom, Lašvom, Sprečom, Krivajom, Ukrinom, konacno Drinu, istočna granica između Bosne i Srbije sa pritočima Janja, Drinuča, Prača, Lim i Čehotinu. Potonja dva pritoka teku samo djelomice bosanskom zemljom.

Jnžno od glavne vodomjerje valja spomenuti samo Neretvu sa znatnijim pritočicima Trebižat, Rama i Rakitnica.

Osim Neretve nema u Hercegovini rijeke, koja u more utiče.

Sve glavne rijeke, osobito Neretva, padaju dosta naglo u srednjem i gornjem toku; u donjem je toku taj pad bitno slabiji a pri utoku tako slab, da su obale na daleko i široko močvarne i kad voda namste poplavljene.

Uslijed velikih oborina, što su na generalskoj karti Bosne i Hercegovine u mjerilu 1:200,000 označene raznim bojama i kojima je mjera istaknuta u km^2 , imaju sve glavne rijeke visoku vodu.

Na pomenutoj karti označene su sve postaje za mjerjenje vode (brojem 87) modrim, a meteorološke postaje crvenim krugovima.

K onoj visočini, što sačinjava glavnu vodomjerje, spada još gorska skupina između dinarskih alpa, izvora Une i

Šator planina (1873 metara morske visine),

Krbljina planina (1815 metara morske visine),

Radiša planina (1956 metara morske visine),

Ljubuša planina (1798 metara morske visine),

Bitovnja planina (1824 metara morske visine),

Blažnica planina (2067 metara morske visine),

Treškavica planina (1877 metara morske visine),

Lešja planina (2034 metara morske visine),

Lebršnik planina (1859 metara morske visine).

Glavne rijeke, koje sjeverno od glavne vodomjerje s juga prama sjeveru teku te u Savu utiču, jesu ove:

Una sa pritočicom Sanom; Vrbas sa Vrbnjom; Bosna sa važnijim pritočicima Usom, Lašvom, Sprečom, Krivajom, Ukrinom, konacno Drinu, istočna granica između Bosne i Srbije sa pritočima Janja, Drinuča, Prača, Lim i Čehotinu. Potonja dva pritoka teku samo djelomice bosanskom zemljom.

Jnžno od glavne vodomjerje valja spomenuti samo Neretvu sa znatnijim pritočicima Trebižat, Rama i Rakitnica.

Osim Neretve nema u Hercegovini rijeke, koja u more utiče.

Sve glavne rijeke, osobito Neretva, padaju dosta naglo u srednjem i gornjem toku; u donjem je toku taj pad bitno slabiji a pri utoku tako slab, da su obale na daleko i široko močvarne i kad voda namste poplavljene.

Uslijed velikih oborina, što su na generalskoj karti Bosne i Hercegovine u mjerilu 1:200,000 označene raznim bojama i kojima je mjera istaknuta u km^2 , imaju sve glavne rijeke visoku vodu.

Na pomenutoj karti označene su sve postaje za mjerjenje vode (brojem 87) modrim, a meteorološke postaje crvenim krugovima.

K onoj visočini, što sačinjava glavnu vodomjerje, spada još gorska skupina između dinarskih alpa, izvora Une i

Une i Sane, gornja dolina i područje Neretve. Na njoj su 1000 m. nad morskom površinom visoravni, na kojima se još pojedina šljemena dižu do visine od 1900 m.

U prije rečenom skupu gorja nema nijedne rijeke, koja spada k području obih glavnih rijeka Bosne i Hercegovine. Udubine, što ih tu nadazimo, najviše su od sjevera prama jugu steruće se široke plodne doline, kao Ličansko polje, Buško blato, Glamčko polje i Duvno polje, koje su doline, 700—900 m. nad morem, sa svih strana opkoljene gorjem.

Najznamenitije visoravni i kotline u Hercegovini, gdje se gorje u obliku terasa srušta od glavne vodomjerne jugoistočno prama dalmatinskoj granici jesu ove:

U dijelu, koji sjeverno od Neretve leži između dalmatinske granice i doline Rame:

Rakitno polje, Posuško polje, Bijelo polje i Mostarsko blato. U dijelu južno i jugoistočno od Neretve:

Visočina Morinje, Gacko polje, Nevesinjsko polje, Korito-polje, Dabar polje, Bilećko polje.

Pojedine brazde u tlu, od kojih je najznamenitija dolina Trebinjčice, prodiru kroz hercegovačko gorje i sačinjavaju dugачku kotličastu polju.

Značajno je i spomena vrijedno, da skoro kroz sva polja zemlje protiču rijeke ponornice, koje pri kraju svojeg toka ne staju u pecinama krša, da podzemno u ponorima krša svoj tok nastave, te se konačno na obali morskoj kao silna vrela opet pojavljuju.

Kada se ponori zemljom, šikarijem i muljem uglibe, te u zimi i proljeće često vrlo znatne množine vode njima oticati ne mogu, tada nastaju poplave. Uslijed visokih naslaga humusa, koje od ovih poplava nastaju, dolazi velika plovodivost, koja biva tim veća, čim mjestni odnosaši poljane sprječavaju upliv južnoga podneblja, kako to n. pr. biva u Rastoku i Imotskom polju.

Najznamenitije rijeke ponornice jesu ove:

U Bosni: Jaruga, Plouča, Miljač, Šuica i Ričina.

gorja dolina i područje Neretve. Na njoj su 1000 m. nad morskom površinom visoravni, na kojima se još pojedina šljemena dižu do visine od 1900 m.

U prije rečenom skupu gorja nema nijedne rijeke, koja spada k području obih glavnih rijeka Bosne i Hercegovine. Udubine, što ih tu nadazimo, najviše su od sjevera prama jugu steruće se široke plodne doline, kao Ličansko polje, Buško blato, Glamčko polje i Duvno polje, koje su doline, 700—900 m. nad morem, sa svih strana opkoljene gorjem.

Najznamenitije visoravni i kotline u Hercegovini, gdje se gorje u obliku terasa srušta od glavne vodomjerne jugoistočno prama dalmatinskoj granici jesu ove:

U dijelu, koji sjeverno od Neretve leži između dalmatinske granice i doline Rame:

Rakitno polje, Posuško polje, Bijelo polje i Mostarsko blato. U dijelu južno i jugoistočno od Neretve:

Visočina Morinje, Gacko polje, Nevesinjsko polje, Korito-polje, Dabar polje, Bilećko polje.

Pojedine brazde u tlu, od kojih je najznamenitija dolina Trebinjčice, prodiru kroz hercegovačko gorje i sačinjavaju dugacu kotličastu polju.

Značajno je i spomena vrijedno, da skoro kroz sva polja zemlje protiču rijeke ponornice, koje pri kraju svojeg toka ne staju u pecinama krša, da podzemno u ponorima krša svoj tok nastave, te se konačno na obali morskoj kao silna vrela opet pojavljuju.

Kada se ponori zemljom, šikarijem i muljem uglibe, te u zimi i proljeće često vrlo znatne množine vode njima oticati ne mogu, tada nastaju poplave. Uslijed visokih naslaga humusa, koje od ovih poplava nastaju, dolazi velika plovodivost, koja biva tim veća, čim mjestni odnosaši poljane sprječavaju upliv južnoga podneblja, kako to n. pr. biva u Rastoku i Imotskom polju.

Najznamenitije rijeke ponornice jesu ove:

U Bosni: Jaruga, Plouča, Miljač, Šuica i Ričina.

U Hercegovini: Zalomska, Mušica, Trebinjčica, Listica, Suvaja, Vrlika; potonje dvije teku i dalmatinskim područjem.

Na pomenuoj generalnoj karti označena su polja zelenom bojom u raznim nuancama, visoravni pak (ravnine, planine) sa sekundarnim oborinama, o kojima se ne da tačno ustanoviti, kojemu području glavne rijeke pripadaju, istaknute su smejom bojom.

Pomenute podzemne otoke, izvore i tvorbine rijeka pokazuju fotografije broj 97, 98 i 99.

Redovitim *mjerenjem vode* na najvažnijim glavnim rijekama i pritocima zemlje odpočeto je god. 1886. Tada je bilo 37 postaja za mjerjenje vode, a danas ih imade 87.

Kako vođe tekućice i rijeke ponornice, tako se mjeri i u poljima periodično nastajuće povodnje. Potonje mjerjenje osobito je važno za već provedene, a dijelom u poslu nalazeće se ili projektirane amelioracije u poljima.

Od 87 vodomjerstvenih postaja smještene su 25 u poljima, odnosno na riječama ponornicama.

Redovito se mjeri voda jedanput na dan, u 8 sati u jutro, prigodom povodnje i više puta na dan.

Mjerjenje obavljaju organi oružništva, nadzorstvu, drumari, željeznički nadglednici itd. a i privatnici ili besplatno, ili uz plaću. Mjesecne izvještaje sabiru kotarske oblasti te ih podnaju zemaljskoj vladu, gdje se onda pretresuju i dalje obrađuju.

Popravci na riječi Drini.

Popravci, što ih je bos.-herc. zemaljska uprava izvela na rijeći Drini, obuhvataju ravno 80 km, dugacu prugu od Zvornika do utoka Drine u Savu kod Rače.

Po programu, sastavljenom u početku razdoblja u sporazumljenoj sa kr. srpskom vladom, nije se radio o regulaciji u užem tehničkom smislu uporabom velikih skupocjenih gradnja, prokopa itd., već je valjalo stvoriti i uzdržavati vodenu cestu, prikladnu u svako doba

U Hercegovini: Zalomska, Mušica, Trebinjčica, Listica, Suvaja, Vrlika; potonje dvije teku i dalmatinskim područjem.

Na pomenuoj generalnoj karti označena su polja zelenom bojom u raznim nuancama, visoravni pak (ravnine, planine) sa sekundarnim oborinama, o kojima se ne da tačno ustanoviti, kojemu području glavne rijeke pripadaju, istaknute su smejom bojom.

Pomenute podzemne otroke, izvore i tvorbine rijeka pokazuju fotografije broj 97, 98 i 99.

Rodovitim *mjerenjem vode* na najvažnijim glavnim rijekama i pritocima zemlje odpočeto je god. 1886. Tada je bilo 37 postaja za mjerjenje vode, a danas ih imade 87.

Kako vođe tekućice i rijeke ponornice, tako se mjeri i u poljima periodično nastajuće povodnje. Potonje mjerjenje osobito je važno za već provedene, a dijelom u poslu nalazeće se ili projektirane amelioracije u poljima.

Od 87 vodomjerstvenih postaja smještene su 25 u poljima, odnosno na riječama ponornicama.

Redovito se mjeri voda jedanput na dan, u 8 sati u jutro, prigodom povodnje i više puta na dan.

Mjerenoje obavljaju organi oružništva, nadzorstvu, drumari, željeznički nadglednici itd. a i privatnici ili besplatno, ili uz plaću. Mjesecne izvještaje sabiru kotarske oblasti te ih podnaju zemaljskoj vladu, gdje se onda pretresuju i dalje obrađuju.

Popravci na riječi Drini.

Popravci, što ih je bos.-herc. zemaljska uprava izvela na rijeći Drini, obuhvataju ravno 80 km, dugacu prugu od Zvornika do utoka Drine u Savu kod Rače.

Po programu, sastavljenom u početku razdoblja u sporazumljenoj sa kr. srpskom vladom, nije se radio o regulaciji u užem tehničkom smislu uporabom velikih skupocjenih gradnja, prokopa itd., već je valjalo stvoriti i uzdržavati vodenu cestu, prikladnu u svako doba

godine za lagje, brodeće u dubljini od najviše 80 cm.

Fluktuacije korita i jaki šljunak rijeke otešavaju doduše brzu provedbu, ali namjeravana svrha konačno je ipak polučena.

Prije svega trebalo je korito od silnih, u dubini počivajućih, dijelom vrlo starih i velikih panjeva pročistiti, grebene i klisure odstraniti, u svrhu koncentracije vode ogranke rijeke zatvoriti i gazista udubiti.

Osim toga bilo je od potrebe, broj premnogih vodenica ustanoviti i one odstraniti, koje brodarstvo sprečavaju.

Radnje su izvedene čestom uporabom takozvane Wolf-ove metode, pa je u svrhu zatvaranja postrojnih jaraka odigranjeno 12.380 m., a i u obranu obala poprimljene su shodne mjere.

Od aprila 1895., kad je napušteno brodarstvo bosn.-herc. vlade, upravlja parobrodarstvom na Drini prvo c. i kr. povl. dunavsko parobrodarsko društvo.

Ustava doline kod Kline.

U južnoj Hercegovini blizu crnogorske međe, daleko od velikog prometa leži Gacko polje, otoka u kršu od 4000 ha.

Sa visina Lebršnika otičuće vode sačinjavaju skupu Mušicu, koja mora da prodre 5 km široku goru, Poniku planinu, da dospije u Gacko polje. Presijecajući polje u širokom eliptičnom luku, otiče ta rijeka na južnom rubu polja kroz ponore ispod zemlje. Područje oborine u blizini izvora Mušice ima 8200 ha, a svake godine na ovom znatnom arealu ukazujuće se meteoroško pojave podavaju hidrografskim odnošajima u polju ekstremni svoj značaj.

Osječka i plima poplave u proljeću i jeseni i absolutna oskudica vode u ljetu dovode svake godine žetvu u veliku opasnost.

Da se izravna poplava i suša, započela je god. 1891. zemaljska uprava nakon temeljnih studija gradnjom dolinskog zatvora 6 km. ispod Autovca u gorskem tjesnacu imenom »Kline«,

godine za luke, brodeće u dubljini od najviše 80 cm.

Fluktuacije korita i jaki šljunak rijeke otešavaju doduše brzu provedbu, ali namjeravana svrha konačno je ipak polučena.

Prije svega trebalo je korito od silnih, u dubini počivajućih, dijelom vrlo starih i velikih panjeva pročistiti, grebene i klisure odstraniti, u svrhu koncentracije vode ogranke rijeke zatvoriti i gazista udubiti.

Osim toga bilo je od potrebe, broj premnogih vodenica ustanoviti i one odstraniti, koje brodarstvo sprečavaju.

Radnje su izvedene čestom uporabom takozvane Wolf-ove metode, pa je u svrhu zatvaranja postrojnih jaraka odigrano 12.380 m., a i u obranu obala poprimljene su shodne mjere.

Od aprila 1895., kad je napušteno brodarstvo bosn.-herc. vlade, upravlja parobrodarstvom na Drini prvo c. i kr. povl. dunavsko parobrodarsko društvo.

Ustava doline kod Kline.

U južnoj Hercegovini blizu crnogorske međe, daleko od velikog prometa leži Gacko polje, otoka u kršu od 4000 ha.

Sa visina Lebršnika otičuće vode sačinjavaju skupu Mušicu, koja mora da prodre 5 km široku goru, Poniku planinu, da dospije u Gacko polje. Presijecajući polje u širokom eliptičnom luku, otiče ta rijeka na južnom rubu polja kroz ponore ispod zemlje. Područje oborine u blizini izvora Mušice ima 8200 ha, a svake godine na ovom znatnom arealu ukazujuće se meteoroško pojave podavaju hidrografskim odnošajima u polju ekstremni svoj značaj.

Osječka i plima poplave u proljeću i jeseni i absolutna oskudica vode u ljetu dovode svake godine žetvu u veliku opasnost.

Da se izravna poplava i suša, započela je god. 1891. zemaljska uprava nakon temeljnih studija gradnjom dolinskog zatvora 6 km. ispod Autovca u gorskem tjesnacu imenom »Kline«, gde

gdje se sastaju tri vode, da odavde svoj tok kao Mušica nastavljaju.

Ovim zatvorum skuplja se do 1.000.000 m³ vode, koja je zaliha do statna, da izravna suvišak i oskudicu vode i da se preko ljeta navlaži 1000 do 2000 ha. livade.

Zatvor taj dogotoviće se god. 1897. Kako izloženi nacrti pokazuju, uređen je zatvor u luku sa premjerom od 60 m., a visok je od temelja 22 m. Krupa dužatka je 108 m.; debљina u temelju iznosi 16.70 a na kruni 4.60 m., tako da ukupna kubatura zida iznosi po principu 11.000 m³. — Profilni oblik odgovara odnošajima, što ih Krantz navaja.

Zatvor se izvaja iz ciklopskog kamena lomljenika u Puzzolanskom malteru; materijal — tvrdi kruti vapnenac — nalazi se u neposrednoj blizini, dočim se puzzolana, koju je valjalo obzirom na tešku nabavu dobroga pijeska kamen hidrauličko spojno sredstvo izabratiti, dovaja iz Napulja.

Da povodna zid za vrijeme gradnje ne poplavi i da se nakon dovršbe zatvoren basen uzmogne čistiti, izvedeni su s obje strane u priključnim naslonima robovi, koji će se nakon dovršbe zatvora pri ulazu do otvorene profilne plohe od 1.70 m. duljine i 2.00 m. visine zazidati. U svrhu zatvaranja tih otvora služe željezne slijavne table, koje će se pokretati pomoći hidrauličkog motora. U tu svrhu postavlja se iza zapornog zida na koti 1030 akumulator, odakle će vodeni tlak slijavne table pokretati.

Za otpust nuždne vode za gospodarstvo gradi se toranj u visini od 3 m. i unutarnjim premerom od 3 m. S istim je spojena cijev od ljevenog željeza u premeru od 1 m., kroz koju se voda odvaja pomoći hidrauličkog motora.

Da se prigodom vanredno velike povodnje zaprijeći poplava zatvora, izbijen je iz klisure desno od zida odvodni žlijeb, kojim u sekundi otiče 420 m³ vode.

Za navlaživanje polja služeća voda teče u naravnom koritu potoka Mušice do sela Mulje povrh Autovca, gdje će se u svrhu ponovnog skupljanja vode zidati 92 m. dužatka brana. Uz ovu

se sastaju tri vode, da ovaže svoj tok kao Mušica nastavljaju.

Ovim zatvorum skuplja se do 1.000.000 m³ vode, koja je zaliha do statna, da izravna suvišak i oskudicu vode i da se preko ljeta navlaži 1000 do 2000 ha. livade.

Zatvor taj dogotoviće se god. 1897. Kako izloženi nacrti pokazuju, uređen je zatvor u luku sa premjerom od 60 m., a visok je od temelja 22 m. Krupa dužatka je 108 m.; debљina u temelju iznosi 16.70 a na kruni 4.60 m., tako da ukupna kubatura zida iznosi po principu 11.000 m³. — Profilni oblik odgovara odnošajima, što ih Krantz navaja.

Zatvor se izvaja iz ciklopskog kamena lomljenika u Puzzolanskom malteru; materijal — tvrdi kruti vapnenac — nalazi se u neposrednoj blizini, dočim se puzzolana, koju je valjalo obzirom na tešku nabavu dobroga pijeska kamen hidrauličko spojno sredstvo izabratiti, dovaja iz Napulja.

Da povodna zid za vrijeme gradnje ne poplavi i da se izvori dovršbe zatvoren basen uzmogne čistiti, izvedeni su s obje strane u priključnim naslonima robovi, koji će se nakon dovršbe zatvora pri ulazu do otvorene profilne plohe od 1.70 m. duljine i 2.00 m. visine zazidati. U svrhu zatvaranja tih otvora služe željezne slijavne table, koje će se pokretati pomoći hidrauličkog motora. U tu svrhu postavlja se iza zapornog zida na koti 1030 akumulator, odakle će vodeni tlak slijavne table pokretati.

Za otpust nuždne vode za gospodarstvo gradi se toranj u visini od 3 m. i unutarnjim premerom od 3 m. S istim je spojena cijev od ljevenog željeza u premeru od 1 m., kroz koju se voda odvaja pomoći hidrauličkog motora.

Da se prijedolom vlažećo velike povolje zapijeviči poplava zatvora, izbijen je iz klisure desno od zida odvodni žlijeb, kojim u sekundi otiče 420 m³ vode.

Za navlaživanje polja služeća voda teče u naravnom koritu potoka Mušice do sela Mulje povrh Autovca, gdje će se u svrhu ponovnog skupljanja vode zidati 92 m. dužatka brana. Uz ovu

branu projektirana je ustava, pomoću koje će se voda za gospodarstvene svrhe odvajjati u 2100 m. dugački, dijelom od drva načinjeni glavni kanal, a odavde u jarke.

Prije no što je otpočeta gradnja zatvora, izvedene su uspješno radnje u ponorima, da se osigura oticanje vode; osim toga mogle su započeti detaljne melioracione radnje, pošto su to odnosaši tla i toka vode dopuštali.

Dogradnjom dolinskog zatvora i izvedbom melioracija u Gackom polju završće se u okupiranim zemljama još jedna blagodjetna kulturna radnja.

Vodovodi.

U prijašnje vrijeme opskrbljivali bi se gradovi Bosne i Hercegovine vodom pomoću skroz primitivnih drvenih ili glijenim cijevi, koje su u prvom redu napunjavale česme pokraj đamija, ali su redovito služile i općenite javnoj uporabi. Prema veličini područja, koje je trebalo opskrbiti i prema broju vrela, što su se — ležeći u okolini grada — mogla za opskrbu vodom upotrebiti, bio je broj međusobom neodvisnih vodova vrlo različit, a za velike gradske općine dijelom vrlo velik.

Pošto ritualni običaji muhamedanaca prigodom svakog vjerozakonskog čina propisuju čišćenje, to se je gradnja i uzdržavanje vodovoda od vajkada smatralo poslom, koji je u savezu sa muhamedanskim bogostovjem, te su se isti pretežno gradili i uzdržavali od dohodata nabožnih zaklada.

Ovoj se okolnosti imade pripisati, da je većina gradova i zatvorenih mjesta, kojima je položaj dopuštao izvedbu vodovoda običnim putem gravitacije i uz relativno nezнатне troškove, kvantitativno prilično bila opskrbljena vodom. Tim manje pak odgovarali bi ti vodovodi u kvalitativnom i zdravstvenom pogledu.

Ne samo da se je pri izboru vrela pazilo jedino na ukus i tradiciju o valjanosti dotične vode bez pomisljavanja na ikakovo znanstveno istraživanje, izvaglije bi se i gradnje od vrela pa do kraja redovito vrlo primitivno, a za uzdržavanje

projektirana je ustava, pomoću koje će se voda za gospodarstvene svrhe odvajjati u 2400 m. dugачki, dijelom od drva načinjeni glavni kanal, a odlavle u jarke.

Prije no što je otpočeta gradnja zatvora, izvedene su uspješno radnje u ponorima, da se osigura oticanje vode; osim toga mogle su započeti detaljne melioracione radnje, pošto su to odnosaši tla i toka vode dopuštali.

Dogradnjom dolinskog zatvora i izvedbom melioracija u Gackom polju završće se u okupiranim zemljama još jedna blagodjetna kulturna radnja.

Vodovodi.

U prijašnje vrijeme opskrbljivali bi se gradovi Bosne i Hercegovine vodom pomoću skroz primitivnih drvenih ili glijenim cijevi, koje su u prvom redu napunjavale česme pokraj đamija, ali su redovito služile i općenite javnoj uporabi. Prema veličini područja, koje je trebalo opskrbiti i prema broju vrela, što su se — ležeći u okolini grada — mogla za opskrbu vodom upotrebiti, bio je broj međusobom neodvisnih vodova vrlo različit, a za velike gradske općine dijelom vrlo velik.

Pošto rituinalni običaji muhamedanaca prigodom svakog vjerozakonskog čina propisuju čišćenje, to se je gradnja i uzdržavanje vodovoda od vajkada smatralo poslom, koji je u savezu sa muhamedanskim bogostovjem, te su se isti pretežno gradili i uzdržavali od dohodata nabožnih zaklada.

Ovoj se okolnosti nježade prisustvati, da je većina gradova i zatvorenih mjesta, kojima je položaj dopuštao izvedbu vodovoda običnim putem gravitacije i uz relativno nezнатne troškove, kvantitativno prilično bila opskrbljena vodom. Tim mješišu odgovarali bi ti vodovodi u kvalitativnom i zdravstvenom pogledu.

Ne samo da se je pri izboru vrela pazilo jedino na ukus i tradiciju o valjanosti dotične vode bez pomisljavanja na ikakovo znanstveno istraživanje, izvaglije bi se i gradnje od vrela pa do kraja redovito vrlo primitivno, a za uz-

vodovoda raspoloživa sredstva bijahu toli neznačna, da je i ondje, gdje je prvi posao očito bio bolji, kao na pr. kod starog mostarskog vodovoda, malo po malo djelo postalo tako trošno, da je minozina i valjanost vode znatno štetovala, ili je dapaće djelo posvema prestalo funkcioniрати.

U svim slučajevima uplivao je pak trošan materijal ponajviše plitko ležećih vodovoda štetno na zdravlje, osobito onda, kada su se cijevi vodile u neposrednoj blizini ili živele kroz velika muhamedanska groblja, što no se ponajviše nazaze ujer gradova.

Doseljenjem činovnika, vojnista i drugih stranaca nakon okupacije, narasio je broj žiteljstva u gradovima tako, da stari vodovodi već nemogu u udovoljavati potrebi, a trebalo je iz zdravstvenih obzira porabu domaćih i javnih bunara što više ograničiti. Tim su se načinom počeli u mnogim mjestima graditi novi vodovodi, što je u Bosni — uz male iznimke — u toliko bilo lakše, što je redovito u blizini gradova bilo izdašnih vrela, te vodovodi nijesu morali biti odveć dugački. Prvih godina okupacije priredila je vojna uprava više takovih vodovoda za porabu četa; zemaljska uprava mogla je pak ovim gradnjama tek kasnije, kada su bili namireni najprešniji zahtjevi prometa i nastanbe, posvetiti veću brigu.

Stanovnicima grada jednaka potreba dobre vode učinila je, da su se u pojedinim slučajevima, gdje se je radio o izvedbi skupih vodogradnja, sporazumjeli interesovani krugovi, da zajedničkim prinosima ili omoguće, ili za kasnije osiguraju gradnju općenito uporabivih vodovoda, pri čemu su dakako pojedine gradske uprave poradi siromaštva bile upućene na izdušnu pomoć zemaljske vlade. Tim su načinom postali veći, najmodernijim zahtjevima odgovarajući vodovodi za okružni grad Mostar (1885) i glavni grad Sarajevo (1889), i god. 1893 isključivo na zemaljski trošak sagradjeni vodovod okružnog grada Travniku.

Nacrti ovih triju niže pobliže opisanih vodovoda izloženi su.

Osim mnogobrojnih manjih objekata, služebnih opskrbi vodom, sagradila je

državljanje vodovoda raspoređivana sredstva bila su toliko neznačna, da je i ondje, gdje je prvi posao očito bio bolji, kao na primjer kod starog mostarskog vodovoda, malo po malo djelo postalo tako trošno, da je minozina i valjanost vode znatno štetovala, ili je dapaće djelo posvema prestalo funkcioniрати.

U svim slučajevima uplivao je pak trošan materijal ponajviše plitko ležećih vodovoda štetno na zdravlje, osobito onda, kada su se cijevi vodile u neposrednoj blizini ili živele kroz velika muhamedanska groblja, što no se ponajviše nazaze ujer gradova.

Doseljenjem činovnika, vojnista i drugih stranaca nakon okupacije, narasio je broj žiteljstva u gradovima tako, da stari vodovodi već nemogu u udovoljavati potrebi, a trebalo je iz zdravstvenih obzira porabu domaćih i javnih bunara što više ograničiti. Tim su se načinom počeli u mnogim mjestima graditi novi vodovodi, što je u Bosni — uz male iznimke — u toliko bilo lakše, što je redovito u blizini gradova bilo izdašnih vrela, te vodovodi nijesu morali biti odveć dugački. Prvih godina okupacije priredila je vojna uprava više takovih vodovoda za porabu četa; zemaljska uprava mogla je pak ovim gradnjama tek kasnije, kada su bili namireni najprešniji zahtjevi prometa i nastanbe, posvetiti veću brigu.

Stanovnicima grada jednaka potreba dobre vode učinila je, da su se u pojedinim slučajevima, gdje se je radio o izvedbi skupih vodogradnja, sporazumjeli interesovani krugovi, da zajedničkim prinosima ili omoguće, ili za kasnije osiguraju gradnju općenito uporabivih vodovoda, pri čemu su dakako pojedine gradske uprave poradi siromaštva bile upućene na izdušnu pomoć zemaljske vlade. Tim su se načinom postali veći, najmodernijim zahtjevima odgovarajući vodovodi za okružni grad Mostar (1885) i glavni grad Sarajevo (1889), i godine 1893 isključivo na zemaljski trošak sagradjeni vodovod okružnog grada Travniku.

Nacrti ovih triju niže pobliže opisanih vodovoda izloženi su.

Osim mnogobrojnih manjih objekata, služebnih opskrbi vodom, sagradila je

zemaljska uprava vodovode još u ovim mjestima:

U okružnom gradu D-Tuzla za napunjivanje pojedinih bunara, u kotarskim gradovima Jajce, Foča, Kostajnica, Tešanj, Nevesinje, Gacko i Vlasenica i u mjestu Jablanici na/N., te u banji Ilići.

Projekti potpuno su izragjeni za kotarske gradove Dervent, Bileća, Stolac, Livno, Glamoč i Srebrenica i za okružni grad Bihać. Realizovanje tih projekata ovisi ponajviše od veličine raspoloživih sredstava, nu ima nade, da će se gradnja tih vodovoda moći već za malo godina započeti.

U svrhu opskrbe *glavnog grada Sarajeva* u prvom je redu služio izvor Moščanice, koja 7 km. od sredine grada daleko, na sjeveroistoku, u dolini Faletić na podnožju triasnog vapnenca »Velika rijeka« izvire.

Za glavno i nuzgredno vrelo sagragjene su dvije kućice te se oba izvora pomoću tlakovoda sa premjerom od 200 mm. vode u grad.

Uslijed velike razlike visine između površine vode u izvorima sa 826⁴² m, odnosno 823⁴⁵ m. morske visine i one u rezervoaru visokog pojasa u blizini višegradske kapije na skrajnoj periferiji grada sa 720⁵⁰ m. morske visine, trebalo je uvrstiti dvije rasteretne komore u 4600 m. dugačkom tlakovodu, koji se poput ostalih cijevi nalazi 1⁵⁰ m. ispod zemlje.

Iz rezervoara visokog pojasa sa 2 komorice i objamnim prostorom od 400 m³ vodi u početku 275 mm., u daljem dijelu na 200 mm. reducirani snop cijevi u rezervor niskog pojasa, kojemu je objamni prostor 1100 m³. Od pomenute, 275 mm. široke glavne cijevi vodi paralelna cijev u visoko ležeći kastelski i koševski kotar. U svojoj cijevi između rezervoara visokog i niskog pojasa umetnuta su 2 zalistka sa regulatorima tlaka, koji dopuštaju reduciranje vodoftaka od 7^a atmosfere, čime se može jakost utoka vode u niski pojaz po volji ograničiti.

Kuće na izvorima, rasteretne komore rezervoari građeni su od kamena, svo-

zemaljska uprava vodovode još u ovim mjestima:

U okružnom gradu D-Tuzla za napunjivanje pojedinih bunara, u kotarskim gradovima Jajce, Foča, Kostajnica, Tešanj, Nevesinje, Gacko i Vlasenica i u mjestu Jablanici na/I., te u banji Ilići.

Projekti potpuno su izragjeni za kotarske gradove Dervent, Bileća, Stolac, Livno, Glamoč i Srebrenica i za okružni grad Bihać. Realizovanje tih projekata ovisi ponajviše od veličine raspoloživih sredstava, nu ima nade, da će se gradnja tih vodovoda moći već za malo godina započeti.

U svrhu opskrbe *glavnog grada Sarajeva* u prvom je redu služio izvor Moščanice, koja 7 km. od sredine grada daleko, na sjeveroistoku, u dolini Faletić na podnožju triasnog vapnenca »Velika rijeka« izvire.

Za glavno i nuzgredno vrelo sagragjene su dvije kućice te se oba izvora pomoću tlakovoda sa premjerom od 200 mm. vode u grad.

Uslijed velike razlike visine između površine vode u izvorima sa 826⁴² m, odnosno 823⁴⁵ m. morske visine i one u rezervoaru visokog pojasa u blizini višegradske kapije na skrajnoj periferiji grada sa 720⁵⁰ m. morske visine, trebalo je uvrstiti dvije rasteretne komore u 4600 m. dugačkom tlakovodu, koji se poput ostalih cijevi nalazi 1⁵⁰ m. ispod zemlje.

Iz rezervoara visokog pojasa sa 2 komorice i objamnim prostorom od 400 m³ vodi u početku 275 mm., u daljem dijelu na 200 mm. reducirani snop cijevi u rezervor niskog pojasa, kojemu je objamni prostor 1100 m³. Od pomenute, 275 mm. široke glavne cijevi vodi paralelna cijev u visoko ležeći kastelski i koševski kotar. U svojoj cijevi između rezervoara visokog i niskog pojasa umetnuta su 2 zalistka sa regulatorima tlaka, koji dopuštaju reduciranje vodoftaka od 7^a atmosfere, čime se može jakost utoka vode u niski pojaz po volji ograničiti.

Kuće na izvorima, rasteretne komore rezervoari građeni su od kamena, svo-

svodovi su od tvrdih opeka, a nasuta zemlja od najmanje 1^a m. visine brani ih od promjene vanjske temperature. Rezervoari su u dva dijela razdijeljeni, mehaničke njihove uredbe su dvostrane. Utok vode kako u rezervoarima, tako u rasteretnim komorama reguliraju plivaći ventilii, osim toga služe kompenzatori, da se u cijevima, sto vode u grad, ukine preveliki udarac.

Mreža cijevi u gradu udešena je, gdje se je moglo, po cirkulacionom sustavu, te su samo izljevi raščlanjeni u grane.

Premjeri cijevi, proračunati za dvostruki potrošak vode u vrijeme, kada se ista najviše troši, variraju uopće između 325 i 80 mm., mjestimice nalazimo dapače samo 40 mm. cijevne širine. Vodovod daje u 24 sati 46.400 hektolitara, što odgovara količini vode od ravnog 120 litara na dan i glavu danasnjeg žiteljstva u Sarajevu, ili 80 lit. na dan i glavu onog žiteljstva, kojeg će biti u gradu za 50 god. nakon dogradnje vodovoda, dakle god. 1938., predviđajući pri tome, da će žiteljstvo do dosada rasti. Za opću potrobu služi 114 česma, od kojih 53 neprekidno teku, dočim se 61 od vremena do vremena zatvaraju. Osim toga imade danas 510 kućnih instalacija.

Za gašenje vatre i poškopljivanje ulica služi 97 podzemnih i 8 nadzemnih hidrantova; svaki daje na 2 normalne cijevi u sekundi 5 lit. vode, koja siže do 35 m. daleko.

Ukupna duljina cijevna snopa iznosi 32 km.; u svrhu reguliranja udešeno je 77 potiskova i 29 odusaka.

Obalna dijela grada s desne i lijeve obale spajaju dvije cijevi ispod rijeke Miljacke sa prenjermima od 200 mm. i 150 mm.

Gradnja otpočela je 8. jula 1889. a dovršena je 15. oktobra 1890.

Okolnost, da je potreba vode, narocito u industrijalne svrhe znatno porasla i da izvor Moščanice, kad dugo nije bilo kiša, nije davao dostatno vode, bila je povodom, što se je god. 1895. sarajevski vodovod proširio pomoću vrela Crnila. Potok Crnil, pritok Moščanice, izvire po prilici 1 km. ispod glavnog vodovoda.

zovi su od tvrdih opeka, a nasuta zemlja od najmanje 1^a m. visine brani ih od promjene vanjske temperature. Rezervoari su u dva dijela razdijeljeni, mehaničke njihove uredbe su dvostrane. Utok vode kako u rezervoarima, tako u rasteretnim komorama reguliraju plivaći ventilii, osim toga služe kompenzatori, da se u cijevima, sto vode u grad, ukine preveliki udarac.

Mreža cijevi u gradu udešena je, gdje se je moglo, po cirkulacionom sustavu, te su samo izljevi raščlanjeni u grane.

Premjeri cijevi, proračunati za dvostruki potrošak vode u vrijeme, kada se ista najviše troši, variraju uopće između 325 i 80 mm., mjestimice nalazimo dapače samo 40 mm. cijevne širine. Vodovod daje u 24 sati 46.400 hektolitara, što odgovara količini vode od ravnog 120 litara na dan i glavu danasnjeg žiteljstva u Sarajevu, ili 80 lit. na dan i glavu onog žiteljstva, kojeg će biti u gradu za 50 god. nakon dogradnje vodovoda, dakle god. 1938., predviđajući pri tome, da će žiteljstvo do dosada rasti. Za opću potrobu služi 114 česma, od kojih 53 neprekidno teku, dočim se 61 od vremena do vremena zatvaraju. Osim toga imade danas 510 kućnih instalacija.

Za gašenje vatre i poškopljivanje ulica služi 97 podzemnih i 8 nadzemnih hidrantova; svaki daje na 2 normalne cijevi u sekundi 5 lit. vode, koja siže do 35 m. daleko.

Ukupna duljina cijevna snopa iznosi 32 km.; u svrhu reguliranja udešeno je 77 potiskova i 29 odusaka.

Obalna dijela grada s desne i lijeve obale spajaju dvije cijevi ispod rijeke Miljacke sa prenjermima od 200 mm. i 150 mm.

Gradnja otpočela je 8. jula 1889. a dovršena je 15. oktobra 1890.

Okolnost, da je potreba vode, narocito u industrijalne svrhe znatno porasla i da izvor Moščanice, kad dugo nije bilo kiša, nije davao dostatno vode, bila je povodom, što se je god. 1895. sarajevski vodovod proširio pomoću vrela Crnila. Potok Crnil, pritok Moščanice, izvire po prilici 1 km. ispod glavnog vodovoda.

vrelo pod geološko sličnim odnošajima kao i ovaj i daje u sekundi najmanje 10 lit. vode jednake vajantosti. Vrelo je tamo, gde izvire, ogragjeno jednim uzdužnim i jednim poprečnim rovom u visini od 821mo m. nad morskom površinom, a vodi se pomoću 1 km. dugačke cijevi sa premjerom od 150 mm. najprije u rasteretu komoru, a odayde u susjedni rezervoar sa objamnim sadržajem od 280 m³. Oba ova objekta načinjena su neposredno pokraj rasterete komore broj 2. glavnog (Moščanica-) vodovoda.

Cijevi su međusobom tako spojene, da se u grad može voditi ili iz obiju vrela pomješana voda, kako to redovito biva, ili pak samo voda iz Moščanice ili samo Crnilska voda.

Vrelo Radobolje, koje služi na opskrbu okružnog grada Mostara, glavnog mjesto Hercegovine s vodom, izvire na podnožju visočine Mostarskog blata u morskoj visini od 120 m. i daje u sekundi 800 lit. vode.

U jarku, koji siže do vodenog sloja, prima vodu od željeza salivena cijev premjerom od 250 mm., te ju vodi do akumulatora, provigjena spravom za regulaciju i oticanje suvišne vode. Prostor za sabiranje vode ogragen je u obliku filtera ponajprije velikim, prema vanjskim sve to manjim kamenjem. Da se nakon jačih kiša mutna voda razbijisti, uređena je komora, gdje se voda posebnom napravom čisti. Pročišćena voda dolazi zatim u rezervoar sa objamnim prostorom od 400 m³, gdje se izjednačuju varijacije u potrošku. Da ne nastanu zapreke prigodom čišćenja ili popravka rezervoara, načinjene su 2 komore.

Iz ovog rezervoara vodi 175 mm. široka i 3947 m. dugačka glavna cijev do mreže gradskih cijevi.

Cijeli je vodovod, računajući amo i glavnu cijev i god. 1894. iza čuprije Franje Josipa udešene cirkulacione cijevi, dugačak 17.112 m. u premjeru od 175 do 40 mm. Za reguliranje služi 21 komad potiskaca. Osim toga imade 11 odusaka i 10 zračnih ventila, dijelom u skupu glavnih i cirkulacionih cijevi, dijelom u mreži gradskih cijevi.

pol geologiko slijepina odnošajima, kao i ovaj i daje u sekundi najmanje 10 lit. vode jednake vajantosti. Vrelo je tamo, gde izvire, ogragjeno jednim uzdužnim i jednim poprečnim rovom u visini od 821mo m. nad morskom površinom, a vodi se pomoću 1 km. dugačke cijevi sa premjerom od 150 mm. najprije u rasteretu komoru, a odayde u susjedni rezervoar sa objamnim sadržajem od 280 m³. Oba ova objekta načinjena su neposredno pokraj rasterete komore broj 2. glavnog (Moščanica-) vodovoda.

Cijevi su međusobom tako spojene, da se u grad može voditi ili iz obiju vrela pomješana voda, kako to redovito biva, ili pak samo voda iz Moščanice ili samo Crnilska voda.

Vrelo Radobolje, koje služi na opskrbu okružnog grada Mostara, glavno mjesto Hercegovine s vodom, izvire na podnožju visočine Mostarskog blata u morskoj visini od 120 m. i daje u sekundi 800 lit. vode.

U jarku, koji siže do vodenog sloja, prima vodu od željeza salivena cijev premjerom od 250 mm., te ju vodi do akumulatora, provigjena spravom za regulaciju i oticanje suvišne vode. Prostor za sabiranje vode ogragen je u obliku filtera ponajprije velikim, prema vanjskim sve to manjim kamenjem. Da se nakon jačih kiša mutna voda razbijisti, uređena je komora, gdje se voda posebnom napravom čisti. Pročišćena voda dolazi zatim u rezervoar sa objamnim prostorom od 400 m³, gdje se izjednačuju varijacije u potrošku. Da ne nastanu zapreke prigodom čišćenja ili popravka rezervoara, načinjene su 2 komore.

Iz ovog rezervoara vodi 175 mm. široka i 3947 m. dugačka glavna cijev do mreže gradskih cijevi.

Cijeli je vodovod, računajući amo i glavnu cijev i god. 1894. iza čuprije Franje Josipa udešene cirkulacione cijevi, dugačak 17.112 m. u premjeru od 175 do 40 mm. Za reguliranje služi 21 komad potiskaca. Osim toga imade 11 odusaka i 10 zračnih ventila, dijelom u skupu glavnih i cirkulacionih cijevi, dijelom u mreži gradskih cijevi.

Vodovod proračunan je za davanje 100 lit. vode na dan i glavu. Za sada imade 17 neprestano tekućih i 28 od vremena do vremena zatvorenih česama, 8 hidrantu i 18 kućnih inštalacija.

Okružni grad Travnik sa 6000 stanovnika opskrbljivao se vodom već u prijašnje vrijeme iz vrela Baš-bunara, koje izvire na južnom obronku Vlašić-planine i koje u sekundi daje 120 lit. izvrsne vode. Visoki položaj vrela dopušta opskrbljivanje citavog grada skupa sa predgradjem Dolac. Usljed propadanja starih vodovoda — djelomice otvoreni žlijebovi — i tim, što su pojedini dijelovi grada bili upućeni na vodu iz rijeke Lašve, bijaše zdravstveno stanje u Travniku vazda vrlo nepovoljno, a česti slučajevi pošastne srđobolje i pošaline moguhi se prisipivati samo užinku nezdrave vode. Ove okolnosti prinukale su na gragjenje novog vodovoda.

U svrhu sabiranja vode sagragjena je na starom mjestu nova kuća sa objamnim prostorom od 50 m³, odakle suvišna voda opet u staro korito otiče. Odavde dolazi voda kroz 150 mm. široku, 442 m. dugačku cijev u rezervoar, kojemu je objamni prostor 500 m³ i gdje se izjednačuju varijacije u potrošku vode. Za proračunavanje cijevnog kalibra uzet je maksimalni potrošak od 40 lit. vode u sekundi.

Razdloba vode biva mrežom gradskih cijevi, što no su iz željeza saliveni i 1mo m. ispod zemlje položene. Cijela duljina istih iznosi 6830 m. a premjer im varira između 200 i 60 mm.

Za regulaciju služe 12 potiskaca sa premjerom od 175 do 60 mm.; osim toga imade 7 odusaka od 80 i 60 mm. i nekoliko zračnih ventila.

Rijeka Lašva traverzirana je pomoću 4 željezna i 1 drvenog akvadukta; ispod željezničkog nasipa vode cijevi iz salivenog željeza.

Za davanje vode služi 34 neprestano tekućih česama doticajem od 15 lit. u minuti; za gašenje vatre uzidano je u cijevi 25 podzemnih hidrantu.

Vodovod proračunan je za davanje 100 lit. vode na dan i glavu. Za sada imade 17 neprestano tekućih i 28 od vremena do vremena zatvorenih česama, 8 hidrantu i 18 kućnih inštalacija.

Okružni grad Travnik sa 6000 stanovnika opskrbljivao se vodom već u prijašnje vrijeme iz vrela Baš-bunara, koje izvire na južnom obronku Vlašić-planine i koje u sekundi daje 120 lit. izvrsne vode. Visoki položaj vrela dopušta opskrbljivanje citavog grada skupa sa predgradjem Dolac. Usljed propadanja starih vodovoda — djelomice otvoreni žlijebovi — i tim, što su pojedini dijelovi grada bili upućeni na vodu iz rijeke Lašve, bijaše zdravstveno stanje u Travniku vazda vrlo nepovoljno, a česti slučajevi pošastne srđobolje i pošaline moguhi se prisipivati samo užinku nezdrave vode. Ove okolnosti prinukale su na gragjenje novog vodovoda.

U svrhu sabiranja vode sagragjena je na starom mjestu nova kuća sa objamnim prostorom od 50 m³, odakle suvišna voda opet u staro korito otiče. Odavde dolazi voda kroz 150 mm. široku, 442 m. dugačku cijev u rezervoar, kojemu je objamni prostor 500 m³ i gdje se izjednačuju varijacije u potrošku vode. Za proračunavanje cijevnog kalibra uzet je maksimalni potrošak od 40 lit. vode u sekundi.

Razdloba vode biva mrežom gradskih cijevi, što no su iz željeza saliveni i 1mo m. ispod zemlje položene. Cijela duljina istih iznosi 6830 m. a premjer im varira između 200 i 60 mm.

Za regulaciju služe 12 potiskaca sa premjerom od 175 do 60 mm.; osim toga imade 7 odusaka od 80 i 60 mm. i nekoliko zračnih ventila.

Rijeka Lašva traverzirana je pomoću 4 željezna i 1 drvenog akvadukta; ispod željezničkog nasipa vode cijevi iz salivenog željeza.

Za davanje vode služi 34 neprestano tekućih česama doticajem od 15 lit. u minuti; za gašenje vatre uzidano je u cijevi 25 podzemnih hidrantu.

Središnja kazniona Zenica.

Средишња казниона Зеница.

Pogledom na stanje, u kojem je austro-ugarska uprava preuzeila Bosnu i Hercegovinu, samo se po sebi razumjeva, da su je i na polju tannicarstva čekale izvanredne zadaće, koje su se prvih godina okupacije mogle izvršiti samo privremenim odredbama, kamo adaptiranjem kotarskih tannica za nuždu, te smještavanjem na dulje vrijeme osuđenih kažnjivnika u kaznionama susedne Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Nu time se je doskočilo silnoj potrebi samo za kratko vrijeme, te je valjalo starati se za smještenje na dulje vrijeme osuđenih kažnjivnika u vlastitoj zemlji tim više, što su s vremenom i kaznione u Hrvatskoj bile prenapunjene a osobito, što bi se do mala imalo posvema obustaviti otpremanje bosanskih kažnjivnika u Lepoglavlju.

Gradnja nove kaznione bila je dakle gotova činjenica. Glede izbora, sustava i gradnje upitan je za savjet ravnatelj kaznione u Lepoglavi, Milan Tauffer, koji je nekad bio ravnateljem kaznione u Leopoldstadtu (Lipótvaru) i koji je u magjarskim pravničkim krugovima opće poznat kao plodni i uvaženi pisac u kažnenim poslovima.

Na temelju njegovog mnenja i njegovih osnova proprimljen je progresivni (irski) sustav, a za mjesto gradnje izabran je obziru na povoljne odnošaje podneblja grad Zenica.

Gradnja započeta je mjeseca marta god. 1886., dočim se je međutim radilo na osnovama nužnih provedbenih propisa.

Godine 1888. zavod je aktiviran, prvi kažnjivici dopremljeni su 1. marta 1888.

Središnja kazniona leži blizu grada Zenice na željezničkoj pruzi i na glavnoj cesti, što vodi iz Sarajeva na lijevoj obali rijeke Bosne.

Zavod sastoji od skupine zgrada, opkoljene visokim zidom, nadalje od međutog, izvan zida nalazećeg se zavoda.

Pogledom na stanicu, u kojem je austro-ugarska uprava preuzeila Bosnu i Hercegovinu, samo se po sebi razumjeva, da su je i na polju tannicarstva čekale izvanredne zadaće, koje su se prvih godina okupacije mogle izvršiti samo privremenim odredbama, kamo adaptiranjem kotarskih tannica za nuždu, te smještavanjem na dulje vrijeme osuđenih kažnjivnika u kaznionama susedne Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Nu time se je doskočilo silnoj potrebi samo za kratko vrijeme, te je valjalo starati se za smještenje na dulje vrijeme osuđenih kažnjivnika u vlastitoj zemlji tim više, što su s vremenom i kaznione u Hrvatskoj bile prenapunjene a osobito, što bi se do mala imalo posvema obustaviti otpremanje bosanskih kažnjivnika u Lepoglavlju.

Gradnja nove kaznione bila je dakle gotova činjenica. Glede izbora, sustava i gradnje upitan je za savjet ravnatelj kaznione u Lepoglavi, Milan Tauffer, koji je nekad bio ravnateljem kaznione u Leopoldstadtu (Lipótvaru) i koji je u magjarskim pravničkim krugovima opće poznat kao plodni i uvaženi pisac u kaznenim poslovima.

Na temelju njegovog mnenja i njegovih osnova proprimljen je progresivni (irski) sustav, a za mjesto gradnje izabran je obziru na povoljne odnošaje podneblja grad Zenica.

Gradnja započeta je mjeseca marta god. 1886., dočim se je međutim radilo na osnovama nužnih provedbenih propisa.

Godine 1888. zavod je aktiviran, prvi kažnjivici dopremljeni su 1. marta 1888.

Središnja kazniona leži blizu grada Zenice na željezničkoj pruzi i na glavnoj cesti, što vodi iz Sarajeva na lijevoj obali rijeke Bosne.

Zavod sastoji od skupine zgrada, opkoljene visokim zidom, nadalje od međutog, izvan zida nalazećeg se zavoda.

Na desnoj obali Bosne, udaljeno $1\frac{1}{2}$ klm. od kaznione, nalaze se k zavodu spadajuće gospodarstvene zgrade.

Unutar obzida dvije su tannice i to jedna sa 61 uzom za I. stupanj, zatim glavna zgrada za II. stupanj kazne sa 400 samotnih uza i 8 spaona; potonje služe za smještenje boležljivih i obnemoglih kažnjivnika,

Bolnica proračunata je za stalež od 50 bolesnika.

U međutom zavodu, udaljenom od obzida 100 metara, nalaze se dvije zgrade za kažnjivike (po jedna za zanatlje i ratare) prostorom za 74 momaka.

Vanjsku stražu nad središnjom kaznionom obavlja vojnička straža u jakosti od 14 momaka.

Za nutarnju stražarsku službu i za pratio kažnjivika k vanjskim radnjama imade zavod posebnu građansku stražu od 68 momaka.

Središnja kazniona služi prema načelnim ustanovama za održavanje kazne muških kažnjivnika, osuđenih na kaznu zatvora više od jedne godine, no uslijed posebne odredbe zatvaraju se tu i svi oni muškarci, koji su osuđeni na kaznu zatvora od 6 mjeseci do 1 godine.

Unatoč ovoj potonjoj odredbi nije ipak popunjena za 625 momaka proračunani prostor a kažnjenički stalež, koji je god. 1893. kad god narasio do na 550 momaka, zadnjih je godina bitno opao; danas iznosi isti propriečno oko 460 momaka.

Karakteristično obilježje irskog sustava je postepeno ublaživanje kazne.

U početku kazne osjeća kažnjivnik u osobitoj mjeri gubitak slobode potpuno odjeljom po danu i po noći.

Povremena djelba, koja redovito 3 mjeseca traje, sačinjava I. stupanj kazne, koja se u gore pomenutim uzama ovrsuje.

Za tim dolazi kažnjivnik u zajednički zator (II. stupanj), koji naziv ovaj zator samo u toliko zasluguje, što su kažnjivici ovdje u zajednici samo za vrijeme posla, polaska u školu i crkvu — pod strogim nadzorom — dočim

Na desnoj obali Bosne, udaljeno $1\frac{1}{2}$ kilm. od kaznione, nalaze se k zavodu spadajuće gospodarstvene zgrade.

Unutar obzida dvije su tannice i to jedna sa 61 uzom za I. stupanj, zatim glavna zgrada za II. stupanj kazne sa 400 samotnih uza i 8 spaona; potonje služe za smještenje boležljivih i obnemoglih kažnjivnika.

Bolnica proračunata je za stalež od 50 bolesnika.

U međutom zavodu, udaljenom od obzida 100 metara, nalaze se dvije zgrade za kažnjivike (po jedna za zanatlje i ratare) prostorom za 74 momaka.

Vanjsku stražu nad središnjom kaznionom obavlja vojnička straža u jakosti od 14 momaka.

Za nutarnju stražarsku službu i za pratio kažnjivika k vanjskim radnjama imade zavod posebnu građansku stražu od 68 momaka.

Središnja kazniona služi prema načelnim ustanovama za održavanje kazne muških kažnjivnika, osuđenih na kaznu zatvora više od jedne godine, no uslijed posebne odredbe zatvaraju se tu i svi oni muškarci, koji su osuđeni na kaznu zatvora od 6 mjeseci do 1 godine.

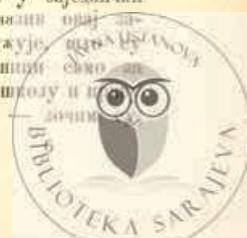
Unatoč ovoj potonjoj odredbi nije ipak popunjena za 625 momaka proračunani prostor a kažnjenički stalež, koji je god. 1893. kad god narasio do na 550 momaka, zadnjih je godina bitno opao; danas iznosi isti propriečno oko 460 momaka.

Karakteristično obilježje irskog sustava je postepeno ublažavanje kazne.

U početku kazne osjeća kažnjivnik u osobitoj mjeri gubitak slobode potpuno odjeljom po danu i po noći.

Povremena djelba, koja redovito 3 mjeseca traje, sačinjava I. stupanj kazne, koja se u gore pomenutim uzama ovrsuje.

Za tim dolazi kažnjivnik u zajednički zator (II. stupanj), koji naziv ovaj zator samo u toliko zasluguje, što su kažnjivici ovdje u zajednici samo za vrijeme posla, polaska u školu i crkvu — pod strogim nadzorom — dočim

su, kad ne rade, pa i po noći, potpuno odvojeni u samotnim čelijama glavne zgrade.

Prva dva stupnja sačinjavaju strogi zatvor za razliku od međutog zavoda (III. stupanj kazne), gdje se tamo smještenim kažnjenicima olakšava kazna ne samo tim, što im je slobodno bez zaprke se kretati i razgovarati, već im je dopušteno pušiti, kad i kad su priuštiti druge užitke i pisati pisma.

U taj III. stupanj kazne mogu doći oni kažnjenci, koji su polovicu kazne pretrpjeli, te ponašanjem svojim jamče za svoj popravak a nijesu sumnjivi, da bi mogli pobjeći.

Zapt u ovom stupnju kazne unatoč polovičnoj slobodi vrlo je strog, a svakom i najmanjemu prekršaju pošljedica je bezodvlačni povratak u strogi zatvor.

Daljnji prelaz k posve mašnjoj slobodi čini uredba, da se uslovno i opozivo puštaju na slobodu oni kažnjenci međutog zavoda, koji su pretrpjeli tri četvrtiny svoje kazne a smatraju se potpuno popravljenima.

Uvjeto na slobodu pušteni stavljaju se do potpune ovršbe kazne pod strogi redarstveni nadzor i dužan je za to vrijeme voditi strogo moralni život.

Svaki prekršaj proti ovoj dužnosti kazni se povraća u strogi zatvor.

Protekla sedamgodišnja perijoda od oživovorenenja zavoda pokazuje vrlo povoljne uspjehe; potpuna slika istih ne može se ovdje radi pomanjkanja prostora dati, nu za osvjetljenje dosadašnjih uspjeha biće dovoljno, ako navedemo ove okolnosti:

U godinama 1888—1895 otpušteno je iz međutog zavoda 434 osoba i to dijelom uvjetno opozivim puštanjem na slobodu, dijelom nakon potpune ovršbe kazne.

Od ovih 434 kažnjenika, koji se mogu smatrati popravljenima, dopalo je do sada ponovno kazne samo 5 individua, dakle 1.¹⁵%, koji postotak daleko nadmašuje uspjehe, polučene u svoje doba s ovim sustavom u Irskoj.

U kaznioni u Zenici je prisilni rad načelno obilježje ovršbe kazne.

Neznatni dio kažnjenika obavlja kućne i upravne poslove, dočim je većina kaž-

njenika ne radi, pa i po noći, potpuno odvojeni u samotnim čelijama glavne zgrade.

Prije dva stupnja sačinjavaju strogi zatvor za razliku od međutog zavoda (III. stupanj kazne), gdje se tamo smještenim kažnjenicima olakšava kazna ne samo tim, što im je slobodno bez zaprke se kretati i razgovarati, već im je dopušteno pušiti, kad i kad su priuštiti druge užitke i pisati pisma.

U taj III. stupanj kazne mogu doći oni kažnjenci, koji su polovicu kazne pretrpjeli, te ponašanjem svojim jamče za svoj popravak a nijesu sumnjivi, da bi mogli pobjeći.

Zapt u ovom stupnju kazne unatoč polovičnoj slobodi vrlo je strog, a svakom i najmanjemu prekršaju popravljena je bezodvlačni povratak u strogi zatvor.

Daljni prelaz k posve mašnjoj slobodi čini uredba, da se uslovno i opozivo puštaju na slobodu oni kažnjenci međutog zavoda, koji su pretrpjeli tri četvrtiny svoje kazne a smatraju se potpuno popravljenima.

Uvjeto na slobodu pušteni stavljaju se do potpune ovršbe kazne pod strogi redarstveni nadzor i dužan je za to vrijeme voditi strogo moralni život.

Svaki prekršaj proti ovoj dužnosti kazni se povraća u strogi zatvor.

Protekla sedamgodišnja perijoda od oživovorenenja zavoda pokazuje vrlo povoljne uspjehe; potpuna slika istih ne može se ovdje rali pomažući prostora dati, nu za osvjetljenje dosadašnjih uspjeha biće dovoljno, ako navedemo ove okolnosti:

U godinama 1888—1895. otpušteno je iz međutog zavoda 434 osoba i to dijelom uvjetno ovozivim puštanjem na slobodu, dijelom nakon potpune ovršbe kazne.

Od ovih 434 kažnjenika, koji se mogu smatrati popravljenima, dopalo je do sada ponovno kazne samo 5 individua, dakle 1.¹⁵%, koji postotak daleko nadmašuje uspjehe, polučene u svoje doba s ovim sustavom u Irskoj.

U kaznioni u Zenici je prisilni rad načelno obilježje ovršbe kazne.

Neznatni dio kažnjenika obavlja kućne i upravne poslove, dočim je većina kaž-

jažnjenika zabavljena u industriji, pri poljskim i vrtnim radnjama.

Akoperem se industrijia tjeru privredbeno, to se je u početku ipak poglavito pazilo na etični momenat, na uzgoj kažnjjenika.

Stoga je posao pomoću strojeva reducirana na najneznatniji dio, a od razdiobe posla, kako je ista iz ekonomskih obzira uvedena u svim većim tvornicama, odustalo se posvema; osim toga uvedeno je istodobno više različitih privredbenih grana.

Ovim se postizava, da se kažnjjenik posvema izobraziti u slavonidom zanatu, od kojeg će nakon ovršbe kazne moći pošteno živjeti.

Da se ta svrha poluči, postoji uredba, da se pojedinim valjanim kažnjenicima nakon otpusta besplatno prepusti za tjeranje zanata nužni halat iz potporne zaklade zavoda.

Odmah pri aktiviranju kaznione (mjeseca marta 1888.) počelo se uvagjati nekoliko obrtnih grana, narочito užarstvo moglo se je s mjestu tjerati bez znatnih poteškoća.

Tečajem iste godine — pošto je za svaku struku akviriran potrebiti broj poslovogja — stupili su u život još ovi zanati: krojaštvo, postolarstvo, stolarstvo, bačvarstvo i kolarstvo, kovačnica i bračarija.

Godina 1888. bila je ipak u cijelosti tek pripremna perijoda, gdje je valjalo industriju investirati, naukovne sile iskusavati, radne sile kažnjjenika pripravljati i izbor proizvoda prilagoditi potrebama trga.

Tim načinom investirana obrtna djelatnost pokazala je već god. 1889. lijep razvitak. Osobito krojački i postolarski zanat, koji je u prvom redu radio za kuću (kažnjeničko i nadzorničko odjelo), pri čemu u početku ne bijaše manjka nužnih kupaca, znatno se je razvijao, te se do mala moguće dogotavljati i bolje narudžbine.

I stolarstvo je lijepo napredovalo, tako da se je uskoro izvaglijalo i finije pokućstvo i bolje vrste rezbarija.

Iste godine uvedeno je i tkalaštvo, a proizvajalo se osobito jednostavno

čestika zabavljena u industriji, pri poljskim i vrtnim radnjama.

Akoperem se industrijia tjeru privredbeno, to se je u početku ipak poglavito pazilo na etični momenat, na uzgoj kažnjjenika.

C toga je posao pomoću strojeva reducirana na najneznatniji dio, a od razdiobe posla, kako je ista iz ekonomskih obzira uvedena u svim većim tvornicama, odustalo se posvema; osim toga uvedeno je istodobno više različitih privredbenih grana.

Ovaj se postizava, da se kažnjjenik posvema izobraziti u slavonidom zanatu, od kojeg će nakon ovršbe kazne moći pošteno živjeti.

Da se ta svrha poluči, postoji uredba, da se pojedinim valjanim kažnjenicima nakon otpusta besplatno prepusti za tjeranje zanata nužni halat iz potporne zaklade zavoda.

Odmah pri aktiviranju kaznione (mjeseca marta 1888.) počelo se uvagjati nekoliko obrtnih grana, narочito užarstvo moglo se je s mjestu tjerati bez znatnih poteškoća.

Tečajem iste godine — pošto je za svaku struku akviriran potrebiti broj poslovogja — stupili su u život još ovi zanati: krojaštvo, postolarstvo, stolarstvo, bačvarstvo i kolarstvo, kovačnica i bračarija.

Godina 1888. bila je ipak u cijelosti tek pripremna perijoda, gdje je valjalo industriju investirati, naukovne sile iskusavati, radne sile kažnjjenika pripravljati i izbor proizvoda prilagoditi potrebama trga.

Tim načinom investirana obrtna djelatnost pokazala je već god. 1889. lijep razvitak. Osobito krojački i postolarski zanat, koji je u prvom redu radio za kuću (kažnjeničko i nadzorničko odjelo), pri čemu u početku ne bijaše manjka nužnih kupaca, znatno se je razvijao, te se do mala moguće dogotavljati i bolje narudžbine.

I stolarstvo je lijepo napredovalo, tako da se je uskoro izvaglijalo i finije pokućstvo i bolje vrste rezbarija.

Iste godine uvedeno je i tkalaštvo, a proizvajalo se osobito jednostavno

pamučno platno i dvojnik (cvilih) za kućnu potrebu.

Sredinom god. 1891. uvedeno je košaraštvo, a za dobavu nuždne sirovine nasagjeni su vrbici.

Osim toga započe iste godine knjigovažarski obrt. Isto radi ponajviše za urede Bosne i Hercegovine.

Godine 1892. najmljen je, kako je to prije učinjeno za ostale obrtne grane, poslovogja i za bačvarski obrt, koji se je prije bavio tek zgotavljanjem jednostavnog kuhinjskog posuđa, a od sada se proizvagaju razni u tu struku zasijecajući predmeti.

I kolarstvo napredovalo je tečajem vremena, tako da su se uz proizvajanje, jednostavnih kola mogli zgotavljati phae-toni, elegantne saonice i t. d.

Gore navedenim industrialnim grana skrbljeno je dovoljno za zanimanje kažnjjenika.

A pošto broj kažnjjenika postepeno pada, ne misli se na pomnožavanje već uvedenih industrijalnih grana.

Sveukupni zaposteni kažnjjenički radnici proizveli su zadnjih godina množinu robe u vrijednosti od 56.000 frt.

Što se tiče kakvoće u kaznionici zgotovljenih proizvoda, treba istaknuti, da roba sve kupce u velike zadovoljava i da je tražba za mnogim industrijalnim proizvodima kaznione tako živa, da se često moraju naručbe radi preopterećivanja posla otklanjati.

U koliko se ipak u poslu traži umjetnički stepen izvedbe (kao kod rezbarija), to će industrija središnje kaznione možda zaostati za radnjama drugih kazniona, nu to valja pripisati kakvoći kažnjeničkog materijala, koji se skoro isključivo sastoji od takovih seljaka, koji stope na dosta niskom stepenu prosvjete. Cijenjeni posjetitelji izložbe neka dakle pri prosugivanju izloženih obrtnih proizvoda kaznione izvole tu osobito vaznu okolnost u obzir uzeti.

Središnja kazniona raspolaze imovinom od ravno 70 hektara zemlje; veći, okraj Bosne ležeći dio posvećen je gospodarstvu, a manji uz kaznionu ležeći poljodjelstvu.

izvino platno i mojnik (šivilih) za kućnu potrebu.

Sredinom god. 1891. uvedeno je košaraštvo, a za dobavu nuždne sirovine nasagjeni su vrbici.

Osim toga započe iste godine knjigovažarski obrt. Isto radi ponajviše za urede Bosne i Hercegovine.

Godine 1892. najmljen je, kako je to prije učinjeno za ostale obrtne grane, poslovogja i za bačvarski obrt, koji se je prije bavio tek zgotavljanjem jednostavnog kuhinjskog posuđa, a od sada se proizvagaju razni u tu struku zasijecajući predmeti.

I kolarstvo napredovalo je tečajem vremena, tako da su se uz proizvajanje, jednostavnih kola mogli zgotavljati phae-toni, elegantne saonice i t. d.

Gore navedenim industrijalnim grana skrbljeno je dovoljno za zanimanje kažnjjenika.

A pošto broj kažnjjenika postepeno pada, ne misli se na pomnožavanje već uvedenih industrijalnih grana.

Sveukupni zaposteni kažnjenički radnici proizveli su zadnjih godina množinu robe u vrijednosti od 56.000 frt.

Što se tiče kakvoće u kaznionici zgotovljenih proizvoda, treba istaknuti, da r ba sve kupce u velike zadovoljava i da je tražba za mnogim industrijalnim proizvodima kaznione tako živa, da se često moraju naručbe radi preopterećivanja posla otklanjati.

U koliko se ipak u poslu traži umjetnički stepen izvedbe (kao kod rezbarija), to će industrija središnje kaznione možda zaostati za radnjama drugih kazniona, nu to valja pripisati kakvoći kažnjeničkog materijala, koji se skoro isključivo sastoji od takovih seljaka, koji stope na dosta niskom stepenu prosvjete. Cijenjeni posjetitelji izložbe neka dakle pri prosugivanju izloženih obrtnih proizvoda kaznione napole tu osobito vaznu okolnost u obzir uzeti.

Središnja kazniona располажe imovinom od ravno 70 hektara zemlje; veći, okraj Bosne ležeći dio posvećen je gospodarstvu, a manji uz kaznionu ležeći poljodjelstvu.

Gorski obronak, što no se uz međutim zavod dotiče zavodnog imanja, zasagjen je postepeno sa 2000 komada šljiva i oraha.

Pred zavodom nasagjen je mali vrt, a već god. 1888. započelo se nasadom vinograda, koji zaprema površinu od $1\frac{1}{2}$ hektara.

Osim toga zasagjen je kako u vrtu tako i na obližnjem šljemu velik broj omorika i bagrena, koja se nasada godinice postepeno nastavlja.

I kulturni plemenitog voća i ruža posvećuju se velika briga,

U svrhu uzgoja cvijeća postoji već od god. 1891. posebni staklenik.

Nadalje uregjena je god. 1892. Cazanillova sušnica za sušenje šljiva.

Prva znamenitija berba obavljena je god. 1894., kada urodile plemenite vrste vina izvrsne kakvoće. Godine 1895. izostade berba uslijed užasne tuče, koja je ujedno uništila svu žetvu ove godine.

Za osvjetljenje gospodarstvenih prilika moramo se stoga vratiti na uspjeh žetve od god. 1894.

Te je godine urodilo:

djeteline, sijena i smjese	270 mq.
zobi	71 "
repe (blitve i šećerne)	1280 "
ruži	149 "
kulturuza	40 "
koruna	210 "
raznoga povrća	820 "

Od povrća valja osobito napomenuti špargu, koja se posvuda vrlo traži, te se naročito u Sarajevo, Zenicu i obližnje vatoši razvaja, gdje i ostale vrste povrća imaju znatnu progju.

Šećernu repu, koja vrlo dobro uspijeva, kupuje tvornica sladora u Usori.

Imi poljski plodovi dostatni su za podmirenje kućne potrebe.

Sa poljodjelstvom skopčano je također gospodarstvo mlijekom i stočarstvo.

Prve 3 godine bilo je tu 6 komada krava bosanske pasmine; na njihovo mjesto stupi god. 1892. isto točno komada nabavljenih krava Möllthalske pasmine, koje su se u skoro aklimatizirale te daju obilno mlijeko.

Gorski obronak, što no se uz međutim zavod dotiče zavodnog imanja, zasagjen je postepeno sa 2000 komada šljiva i oraha.

Pred zavodom načašen je malo vrt, a već godine 1888. započelo se nasadom vinograda, koji zaprema površinu od $1\frac{1}{2}$ hektara.

Osim toga načašen je kako u vrtu tako i na obližnjem šljemu velik broj omorika i bagrena, koja se nasada godinice postepeno nastavlja.

Ikuturni plemenitog voća i ruža posvećuju se velika briga.

U svrhu uzgoja cvijeća postoji već od god. 1891. posebni staklenik.

Nadalje uregjena je god. 1892. Kazanillova sušnica za sušenje šljiva.

Prva znamenitija berba obavljena je god. 1894., kada urodile plemenite vrste vina izvrsne kakvoće. Godine 1895. izostade berba uslijed užasne tuče, koja je ujedno uništila svu žetvu ove godine.

Za osvjeđljevanje gospodarstvenih prilika moramo se stoga vratiti na uspjeh žetve od god. 1894.

Te je god. urodilo:

djeteline, sijena i smjese	270 mq.
zobi	71 "
repe (blitve i šećerne)	1280 "
ruži	149 "
kulturuza	40 "
koruna	210 "
raznoga povrća	820 "

Od povrća valja osobito napomenuti špargu, koja se posvuda vrlo traži, te se naročito u Sarajevo, Zenicu i obližnje vatoši razvaja, gdje i ostale vrste povrća imaju znatnu progju.

Šećernu repu, koja vrlo dobro uspijeva, kupuje tvornica sladora u Usori.

Imi poljski plodovi dostatni su za podmirenje kućne potrebe.

Sa poljodjelstvom skopčano je također gospodarstvo mlijekom i stočarstvo.

Prve 3 godine bilo je tu 6 komada krava bosanske pasmine; na njihovo mjesto stupi godine 1892. isto točno komada nabavljenih krava Möllthalske pasmine, koje su se u skoro aklimatizirale te daju obilno mlijeko.

Od svinja goje se od prvog početka 2 pasmine i to engleska (York Shire) i magjarska (Kis-Jenő).

Za posao imade zavod tri para konja i dva para volova.

Podmladak konja i teglećih volova potiče od god. 1895. iz vlastitog priploda.

Godine 1894. uvedeno je na pokus pčelarstvo, a pošto je prvi pokus imao povoljan uspjeh, uređen je god. 1894. pčelinjak sa 96 košnica.

Godine 1892. počelo se i znatnim gojenjem živadi, naročito raznih kokošiju: Brahma, Cochinchina, Langshan, La Flèche, Houdan i Padonan. Od potonjih dviju vrsta polučilo se i dosta sretno ukrštavanje.

Prva gore već napomenuta svrha gospodarstvenih uredaba jest zaštitanje kažnjjenika, nu istodobno imade uporaba kažnjjenika u gospodarstvu i odgojnu svrhu, da se naime kažnjjenici, koji se ponajviše sastoje od seljaka, upute u racionalno obragjivanje tla i u racionalno gospodarstvo uopće.

Osim toga ispunjava ekonomija kaznione svrhu gospodarstvene štacije, da u jednu ruku pučanstvu kotara predoči praktične uspjehe takovog gospodarstva, u drugu ruku pako da prodajom stoke za rasplod podupire od zemaljske vlade uvedeno dizanje stočarstva.

U potonjem pogledu postoji odredba, da se veprovi obju pasmina, koji se nalaze u zavodnoj ekonomiji, stave pučanstvu besplatno na raspaganje u svrhu rasploda, kojom se dozvolom pučanstvu u obilnoj mjeri i služi.

Od svinja goje se od prvog početka 2 pasmine i to engleska (York-Shire) i mađarska (Kis-Jenő).

Za posao imade zavod tri para konja i dva para volova.

Podmladak konja i teglećih volova potiče od godine 1895. iz vlastitog priploda.

Godine 1884. uvedeno je na pokuse pčelarstvo, a pošto je pokus imao povoljan uspjeh, uređen je godine 1894. pčelinjak sa 96 košnica.

Godine 1892. počelo se i znatnim gojenjem živadi, naročito raznih kokošiju: Brahma, Cochinchina, Langshan, La Flèche, Houdan i Padonan. Od potonjih dviju vrsta polučilo se i dosta sretno ukrštavanje.

Prva gore već napomenuta svrha gospodarstvenih uredaba jest zaštitanje kažnjjenika, nu istodobno imade uporaba kažnjjenika u gospodarstvu i odgojnu svrhu, da se naime kažnjjenici, koji se ponajviše sastoje od seljaka, upute u racionalno obrađivanje tla i u racionalno gospodarstvo uopće.

Osim toga ispunjava ekonomija kaznione svrhu gospodarstvene štacije, da u jednu ruku pučanstvu kotara predoči praktične uspjehe takovog gospodarstva, u drugu ruku pako da prodajom stoke za rasplod podupire od zemaljske vlade uvedeno dizanje stočarstva.

U potonjem pogledu postoji odredba, da se veprovi obju pasmina, koji se nalaze u zavodnoj ekonomiji, stave pučanstvu besplatno na raspaganje u svrhu rasploda, kojom se dozvolom pučanstvu u obilnoj mjeri i služi.

Paviljon šumarstva. — Павиљон шумарства.

Kada je austro-ugarska vlada godine 1878. preuzeala upravu šuma u zapo-sjednutim zemljama, zatečeni su šumski odnosi u najvećem neredu.

Otomanska vlada bila je doduše izdala šumski zakon i nekoliko naredaba, kojima se je htjelo urediti bolje gospodarenje šumom; no pošto ne bila je sposobnih državnih zvaničnika šumarske struke, to nijesu provedene ni naredbe ni šumski zakon.

Ovakvo je zapala austro-ugarsku vladu teška zadača, da stvari racionalno postupanje sa šumama, a bio je taj zadatak tim teži, jer je narod do onda smatrao šumu svojim slobodnim posjedom, s kojim svak po volji može raspolagati, pa se uništavanje šume zvalo i smatralo u neku ruku „kulturom“.

Čim je dovoljno pouzdano bila ustavljena veličina šumskog posjeda, pristupilo se bez otezanja k organizaciji šumske uprave, te je dotični činovnički aparat pripojen političkoj upravi zemlje. Ovaj aparat, koji posluje pod vrhovnim upravljanjem i neposrednim uticajem zajedničkog ministarstva, sačinjava sada naročiti odsjek za šumarstvo, koji je podregen predstojniku unutarnje uprave, te je sastavljen od potrebnog broja viših šumarskih činovnika i šumarskog posločnog osoblja. Ravnim je načinom kod naših vlasti unutarnje uprave, naime kod okružnih i kotarskih ureda, postavljen nužni broj šumarskih zvaničnika.

Premda ovoj organizaciji čine državne šume, koje se nalaze u granicama jednog političkog kotara, gospodarstvenu jedinicu, kojom pod nadziranjem šu-

marstvo je ujedno u vlasništvu vlastitog kotara, a vlastiti kotar je ujedno u vlasništvu vlastitog zemljama, zatečeni su šumski odnosi u najvećem neredu.

Otomanska vlada bila je ujedno i izdala šumski zakon i nekoliko naredaba, kojima se je htjelo urediti bolje gospodarenje šumom; no pošto ne bila je sposobnih državnih zvaničnika šumarske struke, to nijesu provedene ni naredbe ni šumski zakon.

Ovakvo je zapala austro-ugarsku vladu teška zadača, da stvari racionalno postupanje sa šumama, a bio je taj zadatak tim teži, jer je narod do onda smatrao šumu svojim slobodnim posjedom, s kojim svak po volji može raspolagati, pa se uništavanje šume zvalo i smatralo u neku ruku „kulturom“.

Čim je dovoljno pouzdano bila ustavljena veličina šumskog posjeda, pristupilo se bez otezanja k organizaciji šumske uprave, te je dotični činovnički aparat pripojen političkoj upravi zemlje. Ovaj aparat, koji postoji pod vrhovnim upravljanjem i neposrednim uticajem zajedničkog ministarstva, sačinjava sada naročiti odsjek za šumarstvo, koji je podregen predstojniku unutarnje uprave, te je sastavljen od potrebnog broja viših šumarskih činovnika i šumarskog posločnog osoblja. Ravnim je načinom kod naših vlasti unutarnje uprave, naime kod okružnih i kotarskih ureda, postavljen nužni broj šumarskih zvaničnika.

Premda ovoj organizaciji čine državne šume, koje se nalaze u granicama jednog političkog kotara, gospodarstvenu jedinicu, kojom pod nadziranjem šu-

marskog odsjeka zemaljske vlade u smislu izdanih službenih pravila upravlja šumarski izvještitelj. Samo one šume, u kojima se razvio živahnji promet, sastavljaju se u posebna gospodarstvena tijela¹⁾, kojima stope na čelu naročiti upravitelji. U ovakim šumskim krajevinama kontroliše čitavo gospodarstvo neposredno šumarski odsjek, dok se za ostale šume čitavo upravljanje provajja uz pomoć šumarskih izvještitelja kod okružnih oblasti. Zajedničko ministarstvo kontroliše pak svu radnju oko šuma time, što svake godine u ime nadzora izasilia svog činovnika.

Ukupna površina šuma u Bosni i Hercegovini obuhvata 2,709.039 hektara, od koje sačinjavaju 2,157.269 hektara državni, a 551.770 hektara privatni posjed.

Premda vrste gospodarenja dijele se šume ovako:

Visoka šuma Niska šuma Planinski i šikara pašnjaci

Površina u hektarima 1,446.366 993.814 127.454

Popriječni prirost, prema vrste gospodarenja sastavljen, iznosi po hektaru:

pri punom nasadu	pri reducirajućem nasadu	pri redovnom nasadu
kod visokih šuma	3.3—4.9	3.0—3.4
• niskih »	3.8	3.4
• Šikara »	—	0.1—2.6

Za sada je ipak produkcija veća od ovog popriječnog prirosta, jer se u tim šumama posvuda nalazi velika zaliha suvišnog drva.

Glavne vrste šumskog drveća, poređane postupnim redom na niže ove su: bukva, jela, hrast lužnjak i hrast kitnjak, omorika, bijeli i crni bor, te smrečka. Ove vrste drveta postizavaju u šumama, kojih se još nije dotakla ljudska ruka, vanredni stepen savršenstva. Smrečka (*Pinus leucodermis* Ant.) za tim Pantičeva-omoriku (*Picea omorica* Panč.) broje se u endemičke vrste.

Šumarska uprava nastojala je prije svega oko toga, da stvari najpotrebniјe uslove korisnog šumskog gospodarenja i da priredi sve što je od potrebe za

odejaka zemaljske vlade u smislu naših službenih pravila upravlja šumarski izvještitelj. Samo one šume, u kojima se razvio živahnji promet, sastavljaju se u posebna gospodarstvena tijela¹⁾, kojima stope na čelu naročiti upravitelji. U ovakim šumskim krajevinama kontroliše čitavo gospodarstvo neposredno šumarski odsjek, dok se za ostale šume čitavo upravljanje provajja uz pomoć šumarskih izvještitelja kod okružnih oblasti. Za jedničko ministarstvo kontroliše pak svu radnju oko šuma time, što svake godine u ime nadzora izasilia svog činovnika.

Ukupna površina šuma u Bosni i Hercegovini obuhvata 2,709.039 hektara, od koje sačinjavaju 2,157.269 hektara državni, a 551.770 hektara privatni posjed.

Premda vrste gospodarenja dijele se šume ovako:

Visoka šuma Niska šuma Planinski i šikara pašnjaci
Površina u hektarima 1,446.366 993.814 127.454

pri punom nasadu	pri reducirajućem nasadu	pri redovnom nasadu
kod visokih šuma	3.3—4.9	3.0—3.4
• niskih »	3.8	3.4
• Šikara »	—	0.1—2.6

Za sada je ipak produkcija veća od ovog popriječnog prirosta, jer se u tim šumama posvuda nalazi velika zaliha suvišnog drva.

Glavne vrste šumskog drveća, poređane postupnim redom na niže ove su: bukva, jela, hrast lužnjak i hrast kitnjak, omorika, bijeli i crni bor, te smrečka. Ove vrste drveta postizavaju u šumama, kojih se još nije dotakla ljudska ruka, vanredni stepen savršenstva. Smrečka (*Pinus leucodermis* Ant.) za tim Pantičeva-omoriku (*Picea omorica* Panč.) broje se u endemičke vrste.

Šumarska uprava nastojala je prije svega oko toga, da stvari najpotrebniјe uslove korisnog šumskog gospodarenja i da priredi sve što je od potrebe za

¹⁾ Ovaka naročita gospodarstvena tijela obuhvataju danas 128.500 ha visoke šume.

¹⁾ Ovaka paročita gospodarstvena tijela obuhvataju 128.500 ha visoke šume.

daljni njegov razvitak. Što se je u tome pravcu do sada moglo učiniti, to je odista i provedeno. Ukratko rečeno, obavljeno je u minulom dobu rada ovo: provedlo se razmjerivanje i kartiranje šuma; izlučenje državnih šuma od privatnih skoro je sasvijem svršeno; omogućenje državnog šumskog posjeda, te mjerjenje i kartiranje njegovo provajja se²⁾; odnosaši šumski po vrstama šumskog drveća već su utvrđeni;³⁾ uređeno je sistematsko upravljanje šumskog gospodarenja; izdavanje drva putem servituta (služnosti) dovedeno je u stalni red; dokinuto se paljenje drvenog čumura pod naslovom servituta; izvršivanje prava žiteljstva na pašu uređeno je načinom, koji nije više od pogubnih pošljedica za uzdržavanje šuma i za pravilno gospodarenje u njima; služba oko čuvanja šuma provajja se po stalnim pravilima i sa sredstvima, koja rastu iz godine u godinu; uređeno je, da se kazne šumski prekršaji i da se pravilno odrede naknade za šumske stote, pri čemu se uzbira svi odnosaši; podizanje ponijenih šuma provajja se u znatnom obimu zagajivanjem i radovima oko pomlagivanja;⁴⁾ obavljene su administrativne predradnje za poboljšanje gospodarstva u onim krajevinama zemlje, gdje se je krš najviše proširio, te su dočini radovi već započeli;⁵⁾ trgovina šumskom robom već se je znatno razvila;⁶⁾ doskočilo se potrebi, da se odgoji podmladak zvaničnog osoblja za šumarsku upravu, koji će odgovarati odnosašima zemlje

²⁾ Do kraja godine 1895. omogućena je površina od 676.850 ha, od koje je 672.987 ha visoke i niske šume i 3863 ha planinskih pašnjaka.

³⁾ U namjeri racionalnog dalnjeg postupanja utemeljivo i uređilo se u šumama, koje se izdajne slijeku, također pitaju, koliki daju dohodak. Po stalnim planovima uređena je do sada sjeća za šumski površini od 112.524 hektara, od koje otpadaju 108.075 hektara na visoku šumu a 4449 na nisku hrastovu šumu; u ovoj se guli kora na industrijske svrhe.

⁴⁾ Do kraja godine 1895. zagajeno je 44.771 hektara ponijenih šuma, a zasagjeno je 3279 ha ovakvih šuma.

⁵⁾ U kotaru Županac.

⁶⁾ Na prvom mjestu valja spomenuti i trgovci dugi, od koje se prema odgovoru

za danim mogu razvitiak. Što se je u tome pravcu do sada moglo učiniti, to je odista i provedeno. Ukratko rečeno, obavljeno je u minulom dobu rada ovo: provedlo se razmjerivanje i kartiranje šuma; izlučenje državnih šuma od privatnih skoro je sasvijem svršeno; omogućenje državnog šumskog posjeda, te mjerjenje i kartiranje njegovo provajja se²⁾; odnosaši šumski po vrstama šumskog drveća već su utvrđeni;³⁾ uređeno je sistematsko upravljanje šumskog gospodarenja; izdavanje drva putem servituta (služnosti) dovedeno je u stalni red; dokinuto se paljenje drvenog čumura pod naslovom servituta; izvršivanje prava žiteljstva na pašu uređeno je načinom, koji nije više od pogubnih pošljedica za uzdržavanje šuma i za pravilno gospodarenje u njima; služba oko čuvanja šuma provajja se po stalnim pravilima i sa sredstvima, koja rastu iz godine u godinu; uređeno je, da se kazne šumski prekršaji i da se pravilno odrede naknade za šumske stote, pri čemu se uzbira svi odnosaši; podizanje ponijenih šuma provajja se u znatnom obimu zagajivanjem i radovima oko pomlagivanja;⁴⁾ obavljene su administrativne predradnje za poboljšanje gospodarstva u onim krajevinama zemlje, gdje se je krš najviše proširio, te su dočini radovi već započeli;⁵⁾ trgovina šumskom robom već se je znatno razvila;⁶⁾ doskočilo se potrebi, da se odgoji podmladak zvaničnog osoblja za šumarsku upravu, koji će odgovarati odnosašima zemlje

i to time, što je utemeljena šumarska tehnička škola u Sarajevu i što su poprimljene nužne mјere, da se uopće što više naobrati šumarsko osoblje; uređeni su po stalnim pravilima nužgredni šumski prihodi; konačno se uredilo još i nadziranje privatnih šuma u gospodarskom i policijskom pravcu.

Lov.

Ako i nema dvojbe, da se je u Bosni i Hercegovini od davne lov skoro isključivo lovio na jelene, srne, divokozе, zečeve i divlje svinje, to se ipak do okupacije ovih zemalja Austro-Ugarskom ne može govoriti o redovitom lovačkom zanimanju. Divljač lovila se u svaku dobu godine, te se pri lovu upotrebljavaše luti kerovi (vrsta lovačkih pasa).

odnošajima zemље i to time, što je utemeljena šumarska tehnička škola u Sarajevu i što su poprimljene nužne mјере, da se uopće što više naobrati šumarsko osoblje; uređeni su po stalnim pravilima nužgredni šumski prihodi; konačno se uredilo još i nadziranje privatnih šuma u gospodarskom i policijskom pravcu.

Lov.

Ako i nemaju dvojbe, da se je u Bošnji i Hercegovini od davne lov skoro isključivo lovilo na jelene, srne, divokozе, zečeve i divlje svinje, to se ipak do okupacije ovih zemalja Austro-Ugarskom ne može govoriti o redovitom lovačkom zanimanju. Divljač lovila se u svaku dobu godine, te se pri lovu upotrebljavaše luti kerovi (vrsta lovačkih pasa).

trgovinskih snaka godine 15. marta i više komada izvozi iz zemљe, ponajviše u Francusku. Za izrađivanje jelovog, borovog i hrastinog drveta postoje danas četiri pilane na paru i 137 jednostavnih pilana, koje tjeru voda. Sve te pilane izrađuju godišnje oko 250.000 kub. metara sировог drva. Najveća pilana na paru našemintu je firme Otto Štaubnaje i drugovi u Dobrinju na Uni. Ona ima šest potpuna ustanice, tri kombinovane okrajne pilne i pilne na okrug, tri pilne za poprečno rezanje, jednu universalnu stolaričnu машину, jedan stroj tjeran parom za dizave štabala iz vode, dva stroja električno tjerana za poprečno rezanje, балансна на складину, једну пилу па оправу за poprečno rezanje stabala i једну пилу за poprečno rezanje dasaka na одређене дужине, — ове dvije pile električnom snagom tjerane, napokon potpunu направу za električno osvjetljenje. Producija drvenog ugljena (čumura) iznosi u godini oko 800.000 hil., to ju isključivo troši domaća industrijija željeza. Raznovrsne šumske proizvode izrađuju, razne vrste i trošte ili čini kupci, ili to čini u vlastitoj režiji državna šumska uprava. Do sada je država sagradila 60 kilometara šumske ceste i 33 km. šumske željeznice, privatna poduzeća sagradile pak 85 km. šumske željeznice (od ovih se 42 km. gone lokomotivom). Za sruštanje drva uređeno je od prilike 80 km. potoka i rijeka a za plavljenje od prilike 90 km. riječkog korita. Kako je na drugom mjestu već istaknuto, guli se sistematskim načinom hrastova kora na industrijske svrhe u 4449 ha niske hrastove šume. U šikarama režu se racionalnim načinom štapovi, koji se dalje izrađuju za trgovinu u naročito fabriki, koja je osnovana u bosanskom gradu Derventu.

Ovakom bezobzirnom lovljenju i nekoj pošasnoj bolesti valjaće pripisati, što je — i ako su inače u zemlji najpovoljniji životni uslovi — početkom ovog stoljeća u zemlji jelen savsijem ugimao. Mnogi rogovi i dijelovi istijeh, koji se često nađe u svim krajevima zemlje svjedoče nam, da jelen ovde nije bio rijetka životinja.

Čim je nastupila okupacija godine 1878. postade položaj korisne divljači još opasniji, jer se broj lovaca znatno umnožao došljacima, i jer je domaći lovac kod svog doseljenog druga u brzo upoznao i zavoljeo vanredno dobro moderno lovačko oružje.

Uslijed toga umanjio se broj korisne divljači u takvoj mjeri, da je uprava zemlje poprimila mјere, kako će se zakonitim sredstvima podići broj korisne divljači, što se u opće gospodarstvenom interesu svakako željeti mora. Predradnje na tu cijelj poprimljene su već u godinama 1880 i 1883, a godine 1893 pridružio im se i naročiti zakon o lovu.

Ovim je zakonom prije svega značaj prava na lovljenje divljači označen za područje Bosne i Hercegovine regalom, pri čemu su u obzir uzeti postojeći pravni odnosi gledaju posjeda zemlje, a naročito i gledaju šume. Nadalje je postavljeno kao načelo, da divljač pripada *primo occupanti*, dakako — kako se sobom razumjeva — uz primjedbu, da samo ovlašteni lovac — posjednik lovačke dozvole — ima pravo posvojiti ulovljenu divljač. Izlučene su za tim neke vrste divljači, kojih ili nema u zemlji ili koje samo kad i kad ovamo dolaze. Druge su opet uzete u zakon, kojim se je dosta znatno proširilo trajanje vremena lovostaje. Predviđalo se još i izlučivanje rezerviranih lovačkih područja, te su s mjesta i odlučena nekolika ovakova područja, u kojima se već do sada opažava povoljno umnožanje korisne divljači.

Ima osovine nade, da će se također u ostalim krajevima zemљe malo po malo umnožiti divljač i to tih prije,

Ovakom bezobzirnom lovljenju i nekoj pošasnoj bolesti valjaće pripisati, što je — i ako su inače u zemlji najpovoljniji životni uslovi — početkom ovog stoljeća u zemlji jelen savsijem ugimao. Mnogi rogovi i dijelovi istijeh, koji se često nađe u svim krajevima zemlje svjedoče nam, da jelen ovde nije bio rijetka životinja.

Čim je nastupila okupacija godine 1878. postade položaj korisne divljači još opasniji, jer se broj lovaca znatno umnožao došljacima, i jer je domaći lovac kod svog doseljenog druga u brzo upoznao i zavoljeo vanredno dobro moderno lovačko oružje.

Uspjeh toga uzmavaju se broj korisne divljači u takvoj mjeri, da je uprava zemlje poprimila mјere, kako će se zakonitim sredstvima podići broj korisne divljači, što se u opće gospodarstvenom interesu svakako željeti mora. Predradnje na tu cijelj poprimljene su već u godinama 1880 i 1883, a godine 1893 pridružio im se i naročiti zakon o lovu.

Ovim je zakonom prije svega značaj prava na lovljenje divljači označen za područje Bosne i Hercegovine regalom, pri čemu su u obzir uzeti postojeći pravni odnosi gledaju posjeda zemlje, a naročito i gledaju šume. Nadalje je postavljeno kao načelo, da divljač pripada *primo occupanti*, dakako — kako se sobom razumjeva — uz primjedbu, da samo ovlašteni lovac — posjednik lovačke dozvole — ima pravo posvojiti ulovljenu divljač. Izlučene su za tim neke vrste divljači, kojih ili nema u zemlji ili koje samo kad i kad ovamo dolaze. Druge su opet uzete u zakon, kojim se je dosta znatno proširilo trajanje vremena lovostaje. Predviđalo se još i izlučivanje rezerviranih lovačkih područja, te su s mjesta i odlučena nekolika ovakova područja, u kojima se već do sada opažava povoljno umnožanje korisne divljači.

Ima osovine nade, da će se također u ostalim krajevima zemљe malo po malo umnožiti divljač i to tih prije,

Što su u upravo spomenutom zakonu takogjer predviđene kazne za prestupke njegovih ustanova, i što se je uredilo tamanjenje grabljive divljači i drugih škodljivih životinja na osnovu već od prije postojalih nagrada za tamanjenje škodljive divljači.

Pošto površina tla u Bosni i Hercegovini pokazuje svakovrsne različnosti, to je i korisna divljač u svojim vrstama dosta raznolika. Valja da se istaknu: *divokozla*, koja naročito boravi u gorama, koje dijele Bosnu od Hercegovine; *srna*; *divlji vez*, koji se nalazi u dosta malenom broju; *veliki tetrijeb* (divlji oroz) u podalpinskim gorskim šumama središnje Bosne; *kokoška ljestvarka*, koja je dosta česta; *jarebica kamenjarka* (Steinhuhn), karakterna ptica Hercegovine; *obična jarebica* (Rebhuhn), koja u manjim jatima posvuda obitava; *prepelica*, *šumska šljuka* i *obična bena* (Becassine), koje vrste prolaze ovim zemljama, ali se ovdje i legu; *divlja guska* u omanjem broju; *divlje patke* u ogromnom broju (do sada ustanovljene su za Bosnu i Hercegovinu 17 vrste).

Od škodljive divljači iako se živo progoni, često se nalazi *megjed* i *vuk*. Rijetka je *divlja mačka*. Od druge zveri radi obitavaju u zemlji: *lisica*, *kuna bijela* i *žuta*, *tvorac*, *lasica* i *jazavac*. Još valja spomenuti *divlja svinja*, koja se nahodi u velikom broju.

Grabljivih ptica ima vrlo mnogo. Osim sjevernog plemenitog sokola i sjeverne sove živu u Bosni i Hercegovini sve europske dnevne i noćne ptice grabilnice.

Valja konačno da se spomenu i *čapljice*, koje počešće živu u velikim čoporima to su škodljive za ribarstvo.

Ovako se lovcu u Bosni i Hercegovini pruža zgoda, da lovi raznovrsnu divljač i da uživa krasote tamоšnje veličanstvene prirode.

Ribarstvo.

Da se očuva prilično obilje riba od nepromišljenog tamanjenja, dokinulo se prije svega pod otomanskom upravom uobičajeno davanje ribolova pod zakup, koji

se u upravo spomenutom zakonu također predviđene kazne za prestupke vlastivih ustanova, i što se je uresilo tamanje divljači i drugih škodljivih životinja na osnovu već od prije postojalih nagrada za tamanje divljači.

Ponito površina tla u Bosni i Hercegovini pokazuje svakovrsne različnosti, to je i korisna divljač u svojim vrstama dosta raznolika. Valja da se istaknu: *divokozla*, koja naročito boravi u gorama, koje dijele Bosnu od Hercegovine; *srna*; *divlji vez*, koji se nalazi u dosta malenom broju; *veliki tetrijeb* (divlji oroz) u podalpinskim gorskim šumama središnje Bosne; *kokoška ljestvarka*, koja je dosta česta; *jarebica kamenjarka* (Steinhuhn), karakterna ptica Hercegovine; *obična jarebica* (Rebhuhn), koja u manjim jatima posvuda obitava; *prepelica*, *šumska šljuka* i *obična bena* (Becassine), koje vrste prolaze ovim zemljama, ali se ovdje i legu; *divlja guska* u omanjem broju; *divlje patke* u ogromnom broju (do sada ustanovljene su za Bosnu i Hercegovinu 17 vrste).

Od škodljive divljači iako se živo progoni, često se nalazi *megjed* i *vuk*. Rijetka je *divlja mačka*. Od druge zveri radi obitavaju u zemlji: *lisica*, *kuna bijela* i *žuta*, *tvorac*, *lasica* i *jazavac*. Još valja spomenuti *divlju svinju*, koja se nalazi u velikom broju.

Grabljivih ptica ima vrlo mnogo. Osim sjevernog plemenitog sokola i sjeverne sove živu u Bosni i Hercegovini sve europske dnevne i noćne ptice grabilnice.

Valja konačno da se spomenu i *čapljice*, koje počešće živu u velikim čoporima to su škodljive za ribarstvo.

Ovako se lovcu u Bosni i Hercegovini pruža zgoda, da lovi raznovrsnu divljač i da uživa krasote tamоšnje veličanstvene prirode.

Ribarstvo.

Da se očuva prilično obilje riba od nepromišljenog tamanjenja, dokinulo se prije svega pod otomanskom upravom uobičajeno davanje ribolova pod zakup, koji

koji je postupak u neku ruku upravo silio, da se vode, bogate ribom opustoše, te se je uvelo izдавanje karata (licenciranje) za ribolov uz plaćanje stanovite pristojbe. Ovakvom dozvolom (kartom) postizava se pravo, da se lovi riba u stanovitom potoku ili u stanovitom dijelu rijeke unutar granica kotara, za koji se je dobila ova dozvola. Mrka, jeftinija karta daje posjedniku pravo, da lovi ribu za svoju sopstvenu upotrebu i ne smije dotični prodavati ulovljenu ribu ili rakove. Crvenom kartom, kojoj je cijena različna već prema tome, kako je bogatstvo u ribama u dotičnom kotaru, stiče se pravo, da se riba može većim spravama loviti i prodavati. Mrke i crvene karte vrijede za dotičnu kalendarsku godinu. Sobom se razumjeva, da je zabranjeno loviti ribu dinamitom ili drugim praskavim sredstvima, za tim otrovom i sredstvima, koja omamuju ribu; nadalje je zabranjen ribolov za trajanja mriješta. Na prekršaje ovih zabrana udarene su primjerne kazne. Da se u rijekama Uni i Savi u onom dijelu njihovog toka, koji čini među zemlje prema Hrvatskoj i Slavoniji, provedu istosmjerni propisi o ribolovu, izdala se u sporazumljenu sa zemaljskom vladom u Zagrebu posebna naredba, koja vrijedi za područje kotara: Petrovac, Bihać, Cazin, Krupa, Krupa, bos. Novi, bos. Dubica, bos. Gradiška, Prnjavor, Dervent, Gradačac, Brčka i Bjelina. Ta se je naredba u glavnome pokazala kao svarsishodna.

Mnogobrojne vode Bosne i Hercegovine, u kojima živu ribe, pripadaju dijelom području Crnog, a dijelom području Jadranskog mora. U pritočicama rijeke Save obitavaju u njihovom donjem dijelu (u kojem su već izgubile značaj brdskih voda) one ribe, koje su karakterne za Crno more naime: *som* i *kelega* (Silurno glanis i Accipenser ruthenus), od kojih vrsta nekoji komadi imaju težinu od 30 i više oka (45—50 kilogr.) Naprotiv živu u Neretvi, koja sabire hercegovačke brdske vode, u velikom broju *jegulje*, te se od istih po-

je postupav u neku ruku upravo slijelo da se vode, bogate ribom opustoše, te se je uvelo izдавanje karata (licenciranje) za ribolov uz plaćanje stanovite pristojbe. Ovakvom dozvolom (kartom) postizava se pravo, da se lovi riba u stanovitom potoku ili u stanovitom dijelu rijeke unutar granica kotara, za koji se je dobila ova dozvola. Mrka, jeftinija karta daje posjedniku pravo, da lovi ribu za svoju sopstvenu upotrebu i ne smije dotični prodavati ulovljenu ribu ili rakove. Crvenom kartom, kojoj je cijena različna već prema tome, kako je bogatstvo u ribama u dotičnom kotaru, stiče se pravo, da se riba može većim spravama loviti i prodavati. Mrke i crvene karte vrijede za dotičnu kalendarsku godinu. Sobom se razumjeva, da je zabranjeno loviti ribu dinamitom ili drugim praskavim sredstvima, za tim otrovom i sredstvima, koja omamuju ribu; nadalje je zabranjen ribolov za trajanja mriješta. Na prekršaje ovih zabrana udarene su primjerne kazne. Da se u rijekama Uni i Savi u onom dijelu njihovog toka, koji čini među zemlje prema Hrvatskoj i Slavoniji, provedu istosmjerni propisi o ribolovu, izdala se u sporazumljenu sa zemaljskom vladom u Zagrebu posebna naredba, koja vrijedi za područje kotara: Petrovac, Bihać, Cazin, Krupa, Krupa, bos. Novi, bos. Dubica, bos. Gradiška, Prnjavor, Dervent, Gradačac, Brčka i Bjelina. Ta se je naredba u glavnome pokazala kao svarsishodna.

Mnogobrojne vode Bosne i Hercegovine, u kojima živu ribe, pripadaju dijelom području Crnog, a dijelom području Jadranskog mora. U pritočicama rijeke Save obitavaju u njihovom donjem dijelu (u kojem su već izgubile značaj brdskih voda) one ribe, koje su karakterne za Crno more naime: *som* i *kelega* (Silurno glanis i Accipenser ruthenus), od kojih vrsta nekoji komadi imaju težinu od 30 i više oka (45—50. kg. Naprotiv živu u Neretvi, koja sabire hercegovačke brdske vode, u velikom broju *jegulje*, te se od istih po-

hvata takova množina, da jeguljom lijepo trguju tamošnji ribari i da je u Čapljini već podignuta veća fabrika za konzerviranje te ribe.

Osim običnih riba dlakavica (Weissfische), koje slabo ko hvata i troši, živu u vodama Bosne i Hercegovine sve srednje-europske plemenite ribe, među kojima se na prvom mjestu ističu *pastrma*, i to *pastrma potončna*, koju nalazimo u svim vodama zemlje. U riječkom području Neretve nalazimo još druge dvije plemenite vrste pastrme (*Salmonide*), naime *veliku pastrmu* (*Salar obtusirostris*) i *mladiću* (*Salar dentex*). U bosanskim rijekama, pa i u Neretvi, kako se je utvrdilo u novije doba, nalazi se u teškim primjerima također *glavatica* (*Salmo hucho*).

Od riba, koje imaju dobru cijenu te se rado traže, nalazimo u Savi *šaranu* i *smugju*. *Štruka* i som plove do u srednjem dijelu Une i Save.

Grčica, linskaka, mrenu i deveriku nalazimo u donjem dijelu riječa (blizu ušća), gdje voda tromije teče. Lipljan (lipan) žive samo u gornjem dijelu riječa, ali nalazimo tu ribu u čitavom toku Drine i Vrbasa, jer i ondje voda razmerno brzo teče.

Naročito nam valja spomenuti još i ribe, koje živu u pečinama (ponorima) krša; ovamo idu: *Paraphoxinus Getthaldi* (*gaovica*) *Anlopyge Hügelii* (*osetrulja*), *Chondrostoma phoxinus* (*pishura*) i dr.

Ove ribe sačinjavaju glavnu hranu žiteljstva doličnih krajeva.

Uz ribe žive u mnogim vodama Bosne i Hercegovine takojer i *rak*, koji u mnogim krajevima, primjerice u srednjem toku Vrbasa i u vodama livanjskog polja tako uspijeva, da pojedini komadi u škarama (makazama) mijere 18 do 20 cm., uslijed čega se rak u velikoj množini izvozi iz zemlji.

Sobom se razumjeva, da je i raku zakonskim ustanovama zajamčena zaštita, te je ustanovljeno, da se rakovi ne smiju loviti od sredine septembra do kraja aprila.

Konačno valja istaći, da se je uvelo i umjetno rasplođivanje ribe. Na vrelu

rijeguljom mjeđu trguju tamošnji ribari i da je u Čapljini već podignuta veća fabrika za konzerviranje te ribe.

Osim običnih riba dlakavica (Weissfische), koje slabo ko hvata i troši, živu u vodama Bosne i Hercegovine sve srednje-europske plemenite ribe, među kojima se na prvom mjestu ističu *pastrma*, i to *pastrma potončna*, koju nalazimo u svim vodama zemlje. U riječkom području Neretve nalazimo još druge dvije plemenite vrste pastrme (*Salmonide*), naime *veliku pastrmu* (*Salar obtusirostris*) i *mladiću* (*Salar dentex*). U bosanskim rijekama, pa i u Neretvi, kako se je utvrdilo u novije doba, nalazi se u teškim primjerima također *glavatica* (*Salmo hucho*).

Od riba, koje imaju dobru cijenu te se rado traže, nalazimo u Savi *šaranu* i *smugju*. *Štruka* i som plove do u srednjem dijelu Une i Save.

Grčica, linskaka, mrenu i deveriku nalazimo u donjem dijelu riječa (blizu ušća), gdje voda tromije teče. *Linskac* (linjak) žive samo u gorњem dijelu riječa, ili nalazimo tu ribu u čitavom toku Drine i Vrbasa, jer i ondje voda razmerno brzo teče.

Naročito nam valja spomenuti još i ribe, koje živu u pečinama (ponorima) krša; ovamo idu: *Paraphoxinus Getthaldi* (*gaovica*) *Anlopyge Hügelii* (*osetrulja*), *Chondrostoma phoxinus* (*pishura*) i dr.

Ove ribe sačinjavaju glavnu hranu žiteljstva doličnih krajeva.

Uz ribe žive u mnogim vodama Bosne i Hercegovine takojer i *rak*, koji u mnogim krajevima, primjerice u srednjem toku Vrbasa i u vodama livanjskog polja tako uspijeva, da pojedini komadi u škarama (makazama) mijere 18—20 cm., uslijed čega se rak u velikoj množini izvozi iz zemlji.

Sobom se razumjeva, da je i raku zakonskim ustanovama zajamčena zaštita, te je ustanovljeno, da se rakovi ne smiju loviti od sredine septembra do kraja aprila.

Konačno valja istaći, da se je uvelo i umjetno rasplođivanje ribe. Na vrelu

rijeguljom mjeđu trguju tamošnji ribari i da je u Čapljini već podignuta veća fabrika za konzerviranje te ribe.

Bosne u blizini kupatila Ilidže podignut je zavod za gojenje riba na tu cijelj, da se gorski potoci u blizini ove banje napuće s običnim pastrmama i naročito sa šarolikim bistrankama.

Bosanska kuća — Bosanska kuća.

Arhitektura i unutarnja uredba kuće.

Arhitektura i unutarnja uredba kuće.

Kako je tečajem vremena gospodujući Islam modifirao životne nazore i običaje, tako se je u Bosni razvijao osobiti oblik muhamedanske kuće. Taj je oblik skroz tipičan i ponavlja se u svim krajevima zemlje, akoprem je tu i tamo prema različitosti podneblja i mesta ponešto modificiran.

Cijela uredba, koja se razmjenomu kulturnom čovjeku čini skroz nešodnom i neudobnom, odgovara potrebljima bosanskog muhamedanca u svakom pogledu, i nijedan graditelj svijeta ne bi bio kadar, kuću tako prilagoditi individualnosti stanara, kako su to bosanski dungjeri smislili za svojega bega ili agu.

Vanjskih kuća posve je jednostavna: bijela, četverouglasta zidna kocka, u donjem spratu sa malo zraka i svjetla, a u gornjem — često neprekiniti niz prozora. Plosnat krov načinjen je od cremerita na drvenoj podlozi i prekriven je na sve strane čitav zid.

Donji dio zidova sastoje skroz od čerpića, ili gdje ga dosta imade od dobra kamena, debelo i masivno zidana.

Ovaj u niskim dimenzijama izvedeni, sa vrlo malo prozora provigjeni sprat služi zimovanju. Ovdje oko peći sakupljena obitelj sprovaja oštре zimske mjesecce. Čim pak od sunčanog sjaja otkopni snijeg, tada stanari sele u gornji, tankim rešetkama obzidani sprat, otkaže se na gorski predjel otvara krasan vidik.

Ma kako čedni bili zahtjevi, što ih Bošnjak od života ište, ipak je velik prijatelj prirode; zato je kod svake kuće glavna stvar, da pruža lijep vidik. Radije

Kako je tečajem vremena gospodujući Islam modifirao životne nazore i običaje, tako se je u Bosni razvijao osobiti oblik muhamedanske kuće. Taj je oblik skroz tipičan i ponavlja se u svim krajevima zemlje, akoprem je tu i tamo prema različitosti podneblja i mesta ponešto modificiran.

Cijela uredba, koja se razmjenomu kulturnom čovjeku čini skroz nešodnom i neudobnom, odgovara potrebljima bosanskog muhamedanca u svakom pogledu, i nijedan graditelj svijeta ne bi bio kadar, kuću tako prilagoditi individualnosti stanara, kako su to bosanski dungjeri smislili za svojega bega ili agu.

Vanjskih kuća posve je jednostavna: bijela, četverouglasta zidna kocka, u donjem spratu sa malo zraka i svjetla, a u gornjem — često neprekiniti niz prozora. Plosnat krov načinjen je od cremerita na drvenoj podlozi i prekriven je na sve strane čitav zid.

Donji dio zidova sastoje skroz od čerpića, ili gdje ga dosta imade od dobra kamena, debelo i masivno zidana.

Ovaj u niskim dimenzijama izvedeni, sa vrlo malo prozora provigjeni sprat služi zimovanju. Ovdje oko peći sakupljena obitelj sprovaja oštре zimske mjesecce. Čim pak od sunčanog sjaja otkopni snijeg, tada stanari sele u gornji, tankim rešetkama obzidani sprat, otkaže se na gorski predjel otvara krasan vidik.

Ma kako čedni bili zahtjevi, što ih Bošnjak od života ište, ipak je velik prijatelj prirode; zato je kod svake kuće glavna stvar, da pruža lijep vidik. Radije

neka je sagragjena na slabije pristupnoj, samotnoj tački, samo vidik odavde neka je lijep. A za čudo, koli misaono su znali i najsiromašniji žitelji u onim uskim i zbijenim ulicama nekadašnjeg Sarajeva na svojim kućama nači onu tačku, s koje se pruža najljepši vidik. Na toj tački leži fronta; nijesu li to pako do-pustale mjestne okolnosti, tada se na toj strani nalazi bar trijem, gdje gazda sa obitelji, gledajući krasote predjela, ugodno provodi svoje slobodno vrijeme.

U privatnom i javnom životu muhamedanskog naroda jedan je od najvažnijih vjerskih zakona mjerodavan: isključenje žena iz javnosti. A valjda se nigdje u orijentu ne vrši taj zakon toliko savjesno, kao što u Bosni i Hercegovini. Samo se po sebi dakle razumejava, da se ta okolnost prije svega kod gradnje nove kuće uzima u obzir, i tako dolazi, da imade u svakoj muhamedanskoj kući posebni »haremliuk« za žene, a posebni »selamluk« za muškarce.

Da se nezvanomu oku prijeći pogled u kuću, cijela je kuća obzidana visokim zidom, nad kojim se — ako je od potrebe, diže još 4—8 m. visok plot. U tom se zidi nalazi kapija. Tik ove vidi se često visoko nad zemljom rešetkom zagrđeni otvor. K ovomu vodi iz avlje »sofa«, drvene skele, nalik propovjedao-nici. Odlaze običajno djevojke za udaju, dobro zaklonjene, razgovarati sa svojim momcima. To je starodrevnim običajem posvećenim asikluk.

Dopuštaju li to imućveni odnosaši kućevlasnika, tada se i selamluk i haremliuk nalaze u posebnim zgradama. Prvi leži tada prama ulici, potonji prama avlji, te je ovaj redovito od selamluka odijeljen predvorjem i drugim visokim zidom.

Gđe pakog toga nema, tamo služe za harem posebne odaje, dočim posjeti obično primaju na otvorenom, u avlju se protežućem trijemu, u takozvanoj »divanhani« (engl. doslovce Parlour = besjedovnica).

Unutarnja uredba kuće je ova:

lijep vilič. Ralije neka je sagrađena na slabije pristupnoj, samotnoj tački, samo vilič odavde neka je lijep. A za čudo, koli misaono su znali i naj-epromišljeniji žitelji u onim uskim i zbijenim ulicama nekadašnjeg Sarajeva na svojim kućama nači onu tačku, s koje se pruža najljepši vidik. Na toj tački leži fronta; nijesu li to pako do-pustale mjestne okolnosti, tada se na toj strani nalazi bar trijem, gdje gazda sa obitelji, gledajući krasote predjela, ugodno provodi svoje slobodno vrijeme,

U privatnom i javnom životu muhamedanskog naroda jedan je od najvažnijih vjerskih zakona mjerodavan: isključenje žena iz javnosti. A valjda se nijedje u orijentu ne vrši taj zakon toliko savjesno, kao što u Bosni i Hercegovini. Samo se po sebi dakle razumejava, da se ta okolnost prije svega kod gradnje nove kuće uzima u obzir, i tako dolazi, da imade u svakoj muhamedanskoj kući posebni »haremliuk« za žene, a posebni »selamluk« za muškarce.

Da se nezvanomu oku prijeći pogled u kuću, cijela je kuća obzidana visokim zidom, nad kojim se — ako je od potrebe, diže još 4—8 m. visok plot. U tom se zidi nalazi kapija. Tik ove vidi se često visoko nad zemljom rešetkom zagrđeni otvor. K ovomu vodi iz avlje »sofa«, drvene skele, nalik propovjedao-nici. Odlaze običajno djevojke za udaju, dobro zaklonjene, razgovarati sa svojim momcima. To je starodrevnim običajem posvećenim asikluk.

Dopuštaju li to imućveni odnosaši kućevlasnika, tada se i selamluk i haremliuk nalaze u posebnim zgradama. Prvi leži tada prama ulici, potonji prama avlji, te je ovaj redovito od selamluka odijeljen predvorjem i drugim visokim zidom.

Gđe pakog toga nema, tamo služe za harem posebne odaje, dočim posjeti obično primaju na otvorenom, u avlju se protežućem trijemu, u takozvanoj »divanhani« (engl. doslovce Parlour = besjedovnica).

Unutarnja uredba kuće je ova:

Jedna ili dvije sobe u prizemiju služe zimovanju. Iste su često sigurne od požara, bez svoda gragjene i zovu se magaze. Bukne li vatru, tada se ovamo sakrivaju sve dragoojenosti, a kuća se prepusta svojoj sudbini.

Konstrukcija ovakove magaze vrlo je jednostavna, ali se je uvijek još ukazala probitacnom. Demirima provijene prozore i vrata zatvaraju izvana kapci, strop pako je dvostruk: nose ga masivne grede, a naslažu često stopu visoku, vapnom rastvorenou ilovaču; na ovom stropu počiva čitava konstrukcija gornjega sprata. Uz to se najčešćom pomnjom pazi, da iz zida ne proviruje ni malo nutarnje drvene konstrukcije; a gdje to ipak biva, tamo se na dotičnom mjestu naslaže dovoljno jake ilovače.

Osim tih magaza imade u prizemiju mutvak (kuhinja) i inih prostorija, što služe za konobe.

Kuhinja uređena je posve jednostavno. Posto bosanskomu muhamedanцу sva bolja jela, pečenke ili kolače prigruje ekmeđija (pekar), to je za kuhanje ostalih jela dovoljna sasvim jednostavna uredba. Ista sastoji iz u sredini kuhinje na podu se naležećeg, kamenom obzidanog otvorenog ognjišta; nad ovim visi na lancu kotlo. Većina jela pako kuha se u posugu, sačem pokrivenom lžeravicom obasutom.

Osim tog ognjišta imade u svakoj kuhinji po jedan komin, gdje se kava prži i kuha, pa se stoga zove i kave odžak. Konačno imade tu još sandučka za brašno, kaca za vodu i kupus, okruglih sinija, a po zidovima rafra, na kojima se posuge reda.

Uski basamaci, provijeni potpornikom iz zavojnih stupčića, vode u gornji sprat. Kako je dolje sve što jednostavije, to je za čudo, kojim finim ukušom Bošnjak umije unatoč najprimitivnijim sredstvima dom svoj iskititi. Ovdje sva smijera na udobnost i ljepotu. Bosanski muhamedanac, koji više živi kući i obitelji, nego li vanjskom svijetu, obraća svu svoju pomnu na nutarnje urešavanje svojega doma.

Ratnirane raskoši dašto da ne ćemo tu zateći, nu prirođeni smisao za ljepotu i skroz uspješno prilagođivanje forma

Jedna ili dvije sobe u prizemiju služe zimovanju. Iste su često sigurne od požara, bez svoda gragjene i zovu se magaze. Bukne li vatru, tada se ovamo sakrivaju sve dragoojenosti, a kuća se prepusta svojoj sudbini.

Konstrukcija ovakove magaze vrlo je jednostavna, ali se je uvijek još ukazala probitacnom. Demirima provijene prozore i vrata zatvaraju izvana kapci, strop pako je dvostruk: nose ga masivne grede, a naslažu često stopu visoku, vapnom rastvorenou ilovaču; na ovom stropu počiva čitava konstrukcija gornjega sprata. Uz to se najčešćom pomnjom pazi, da iz zida ne proviruje ni malo nutarnje drvene konstrukcije; a gdje to ipak biva, tamo se na dotičnom mjestu naslaže dovoljno jake ilovače.

Osim tih magaza imale u prizemљу mutvak (kuhinja) i inih prostorija, što služe za konobe.

Kuhinja uređena je posve jednostavno. Posto bosanskomu muhamedanцу sva bolja jela, pečenke ili kolače prigruje ekmeđija (pekar), to je za kuhanje ostalih jela dovoljna sasvim jednostavna uredba. Ista sastoji iz u sredini kuhinje na podu se naležećeg, kamenom obzidanog otvorenog ognjišta; nad ovim visi na lancu kotlo. Većina jela pako kuha se u posugu, sačem pokrivenom lžeravicom obasutom.

Osim tog ognjišta imade u svakoj kuhinji po jedan komin, gdje se kava prži i kuha, pa se stoga zove i kave odžak. Konačno imade tu još sandučka za brašno, kaca za vodu i kupus, okruglih sinija, a po zidovima rafra, na kojima se posuge reda.

Uski basamaci, provijeni potpornikom iz zavojnih stupčića, vode u gornji sprat. Kako je dolje sve što jednostavije, to je za čudo, kojim finim ukušom Bošnjak umije unatoč najprimitivnijim sredstvima dom svoj iskititi. Ovdje sva smijera na udobnost i ljepotu. Bosanski muhamedanac, koji više živi kući i obitelji, nego li vanjskom svijetu, obraća svu svoju pomnu na nutarnje urešavanje svojega doma.

Ratnirane raskoši dašto da ne ćemo tu zateći, nu prirođeni smisao za ljepotu i skroz uspješno prilagođivanje forma

tradicionalnomu načinu života urodi osebujnim dekorativnim sloganom, koji se svakomu mili i originalnošću svojom svakoga zanima.

Uzorci potiču svakako iz orienta, domovine umjetničkog pravca, što noće svaki držati vanredno dekorativnim; nu bosanski majstori znali su svaki detalj individualno izraditi, tako da možemo punim pravom govoriti o bosanskoj umjetnosti, o bosanskom slogu.

Pokućstva, naročito gibusnog, muhamedanac malo treba, dapače nema ni stolova ni stolica. Domašaju li se jela, dosta je peškun, niska stolica, na koji se postavlja često ogromna dimirlija (bakren tanjur) sa jestvinama, koja se nakon objeda opet odstranjuje. Isto tako ne poznaje muhamedanac ni postelje u modernom smislu. Najvećim marom očišćeni pod se prostre žiljmom, na nj se meću dušeci i jastuci i muhamedanac spava pod svojim pokrovom, ko u najudobnijem krevetu. U jutro se posteljina spremna u dolaf.

Muhamedanac ne zna ni za mobilne ormare, već ih nadomještavaju masivni, često s preda bogato iscirfani sanduci iz orahovine.

Što bosanski muhamedanac od pokućstva još potrebuje, to je usko skopčano sa arhitekturom. Prije svega valja spomenuti minder, — drveni stalak, koji se uzduž zida poput divana prostire, što ga pokrivaju dugacke uske šilte i nalik ciliću satkani, često svirom i zlatom bogato izvezeni makat, dočim je o zid prislonjeno više shodnih jastuka. Tu muhamedanac sjedi skrštenih nogu uživanjući sve ugodnosti, što ih obdan potrebuje.

Gdje minder ne zaprema svu duljinu zida, već je prekinut, tamo je namještena uska škrabija, u koju se meću manji, često potrebni predmeti.

Najvažniji posobak, koji ne smije manjkati u njednoj kući, jest dolaf, po prlici 80 cm. od zida izbočena, bogato ukrašena uklada, koja se svojim vratascima, oblucima, popuncima — sve to sopstvenom tehnikom bogato izrađeno — neobično živo prikazuje. — Dolaf, što ga jednostavne popriječne

pijonalnomu начинu života urodi osobujnim dekorativnim sloganom, koji se svakomu mili i originalnošću svojom svakoga zanima.

Uzorci potiču svakako iz orienta, domovine umjetničkog pravca, što noće svaki držati vanredno dekorativnim; nu bosanski majstori znali su svaki detalj individualno izraditi, tako da možemo punim pravom govoriti o bosanskoj umjetnosti, o bosanskom slogu.

Pokućstvo, naročito gibusnog, muhamedanac malo treba, dapače nema ni stolova ni stolica. Domašaju li se jela, dosta je peškun, niska stolica, na koji se postavlja često ogromna dimirlija (bakren tanjur) sa jestvinama, koja se nakon objeda opet odstranjuje. Isto tako ne poznaje muhamedanac ni postelje u modernom smislu. Najvećim marom očišćeni pod se prostre žiljmom, na nj se meću dušeci i jastuci i muhamedanac spava pod svojim pokrovom, ko u najudobnijem krevetu. U jutro se posteljina spremna u dolaf.

Muhamedanac ne zna ni za mobilne ormare, već ih nadomještavaju masivni, često s preda bogato iscirfani sanduci iz orahovine.

Što bosanski muhamedanac od pokućstva još potrebuje, to je usko skopčano sa arhitekturom. Prije svega valja spomenuti minder, — drveni stalak, koji se uzduž zida poput divana prostire, što ga pokrivaju dugacke uske šilte i nalik ciliću satkani, često svirom i zlatom bogato izvezeni makat, dočim je o zid prislonjeno više shodnih jastuka. Tu muhamedanac sjedi skrštenih nogu uživanjući sve ugodnosti, što ih obdan potrebuje.

Gdje minder ne zaprema svu duljinu zida, već je prekinut, tamo je namještena uska škrabija, u koju se meću manji, često potrebni predmeti.

Najvažniji posobak, koji ne smije manjkati u njednoj kući, jest dolaf, po prlici 80 cm. od zida izbočena, bogato ukrašena uklada, koja se svojim vratascima, oblucima, popuncima — sve to sopstvenom tehnikom bogato izrađeno — neobično živo prikazuje. — Dolaf, što ga jednostavne popriječne

poplote dijeli u razne dijelove, imade više bitnih sastojina.

Prije svega vode redovito kroz vratu u sobu. Tik ovih stoji crnjepna peć. Stupovlje okolo ulaza i peći ukrašeno je više manje bogatom, često uličenom rezbarijom. Do peći su vrata, što vode u usku sobicu od jedva 1 četvornog m. površine. To je banjica (kupaonica), jednostavno ali svrshodno uređena. U zemlji naime nalazi se plosnat korito od kamena ili drveta, odakle se rabljena voda kroz ilmene cijevi odvaja. Da bude uviјek tople vode, uzidan je u jedan ugao peći bakren kotao. Akoprem sprava ta ne dostaže zapravo za kupanje, to je ipak dovoljna za umivanje, naročito pak za ritualna čišćenja, što ih koran propisuje.

Uz banjicu i gdje to inače prostor dopušta, uređene su poplate poput ormara za spremanje posteljine i inih predmeta, kojima nema mesta u sanducima.

Arhitektura ovih dolafa skroz je pravilnog sloga i svi razglobi jasnog su značaja. Nad podom naime nalazi se uski, jednostavno iscifrani podnožak. Sada slijede izmjene svrsi svojoj služeći popunci, koji su skroz ukrašeni drvenom mozaik-rezbarijom. Pojedine ploje ovog mozaika obrubljene su žljebastim letvicama i bogato su iskicele mjenjenim ružicama i širokim klinčanim glavicama. Završuje se pako bogato izragjenim, nakićenim frizom, na kojem počiva zubasto izdjelana rafa, koja se često poput galerije stere po ostalim, inače praznim zidovima; u istu se u stanovačim razmacima zabiju kuke za vješanje odijela.

Nad ulaznom arkadom i nad pećima se nalazeći lukovi počivaju na konsolima u obliku stalaktita.

Ostali su zidovi redovito bez uresa; samo se kad i kad nad rafram slika široki ornamentalni friz.

Cijelu stranu zaprema red prozora, koji oživljuju zid i rasvjetljuju prostor. Prozori ženskih odaja provigjeni su gustim, iz tankih plosnatih šipki mrežasto načinjenim mušebakom, koji svaki pogled u harem sprečava, a sobu nekom prijatnom polutminom ovija.

poplati dijeli u razne dijelove, imade više bitnih sastojina.

Prije svega vode redovito kroz vratu u sobu. Tik ovih stoji crnjepna peć. Stupovlje okolo ulaza i peći ukrašeno je više manje bogatom, često uličenom rezbarijom. Do peći su vrata, što vode u usku sobicu od jedva 1 četvornog m. površine. To je banjica (kupaonica), jednostavno ali svrshodno uređena. U zemlji naime nalazi se plosnat korito od kamena ili drveta, odakle se rabljena voda kroz ilmene cijevi odvaja. Da bude uviјek tople vode, uzidan je u jedan ugao peći bakren kotao. Akoprem sprava ta ne dostaže zapravo za kupanje, to je ipak dovoljna za umivanje, naročito pak za ritualna čišćenja, što ih koran propisuje.

Uz banjicu i gdje to inače prostor dopušta, uređene su poplate poput ormara za spremanje posteljine i inih predmeta, kojima nema mesta u sanducima.

Arhitektura ovih dolafa skroz je pravilnog sloga i svi razglobi jasnog su značaja. Nad podom naime nalazi se uski, jednostavno iscifrani podnožak. Sada slijede izmjene svrsi svojoj služeći popunci, koji su skroz ukrašeni drvenom mozaik-rezbarijom. Pojedine ploje ovog mozaika obrubljene su žljebastim letvicama i bogato su iskicele mjenjenim ružicama i širokim klinčanim glavicama. Završuje se pako bogato izragjenim, nakićenim frizom, na kojem počiva zubasto izdjelana rafa, koja se često poput galerije stere po ostalim, inače praznim zidovima; u istu se u stanovačim razmacima zabiju kuke za vješanje odijela.

Nad ulaznom arkadom i nad pećima se nalazeći lukovi počivaju na konsolima u obliku stalaktita.

Ostali su zidovi redovito bez uresa; samo se kad i kad nad rafram slika široki ornamentalni friz.

Cijelu stranu zaprema red prozora, koji oživljuju zid i rasvjetljuju prostor. Prozori ženskih odaja provigjeni su gustim, iz tankih plosnatih šipki mrežasto načinjenim mušebakom, koji svaki pogled u harem sprečava, a sobu nekom prijatnom polutminom ovija.

Osim drvenih mušebaka imade u Bosni još drugih, vrlo dekorativnih formi, koje u orijentu osobitu vrst mozaika stakla zastupaju. Iz sadrene plohe zgota-vlja se naime ornamentalni prošupljeni motiv; svjetli otvori na naliku šarenog se ustakle i čine tim načinom efekt transparenta, koji primitivna sredstva daleko nadmašuje.

Strop skroz je od drveta konstruiran i bogato iscirpan. Bošnjak si pomišlja strop kao nebeski svod, zato i fond u najviše slučajeva prikazuje iz šipki izragjene zvjezdane uzorku. Usred toga fonda nalazi se velika orta, a na rubu široki, često višečlani opšav.

Na orti i pojedinim razgloboima stropa ponavljaju se isti ornamentalni motivi, koji se nalaze na dolafima.

Tako cijelo pruža jedinstveni, sloganiti efekat, koji se ugodno dojima gledaocu.

Da popunimo sliku bosanske kuće, moramo spomenuti još uredbu peći. Ista je, kako već rekosmo, načinjena od crnjepova, koji se zbijenom ilovačom sljepljuju; roštilja za pepeo nema, a dimnjak siže samo do krova, iz kojega izlazi dim kroz badže ili kroz tornjaste otvore, provigjene prošupljenim polplatama.

Da bude uvijek brzo vatre pri ruci, rabi se u južnim zemljama običajna mangala. Ista počiva na ukusnom, od mјedenog tenečeta izragjenom visokom staklu, imade često široku, stolu naliku mјedenu podlogu i svedeni, mrežasto prošupljeni poklopac. Pojedine česti mangale često su bogato bosirane i pozlaćene.

* * *

U bosanskog kući, koja se prikazuje u bos.-herc. odjeljenju milenijske izložbe, istaknute su najznačajnije forme kućnog tipusa, da se tim načinom gledaocu pruži što više iscrpiva slika.

Što se unutarnje uredbe tiče, to su temeljem skoro isključivo takovi motivi, koji su izragjeni prema u etnografskim zbirkama bos.-herc. zemaljskog muzeja

Osim drvenih mušebaka imade u Bosni još drugih, vrlo dekorativnih formi, koje u orijentu osobitu vrst mozaika stakla zastupaju. Iz sadrene plohe zgota-vlja se naime ornamentalni prošupljeni motiv; svjetli otvori na naliku šarenog se ustakle i čine tim načinom efekt transparenta, koji primitivna sredstva daleko nadmašuje.

Strop skroz je od drveta konstruiran i bogato iscirpan. Bošnjak si pomišlja strop kao nebeski svod, zato i fond u najviše slučajeva prikazuje iz šipki izragjene zvjezdane uzorku. Usred toga fonda nalazi se velika orta, a na rubu široki, često višečlani opšav.

Na orti i pojedinim razgloboima stropa ponavljaju se isti ornamentalni motivi, koji se nalaze na dolafima.

Tako cijelo pruža jedinstveni, sloganiti efekat, koji se ugodno dojima gledaocu.

Da popunimo sliku bosanske kuće, moramo spomenuti još uredbu peći. Ista je, kako već rekosmo, načinjena od crnjepova, koji se zbijenom ilovačom sljepljuju; roštilja za pepeo nema, a dimnjak siže samo do krova, iz kojega izlazi dim kroz badže ili kroz tornjaste otvore, provigjene prošupljenim polplatama.

Da bude uvijek brzo vatre pri ruci, rabi se u južnim zemljama običajna mangala. Ista počiva na ukusnom, od mјedenog tenečeta izragjenom visokom staklu, imade često široku, stolu naliku mјedenu podlogu i svedeni, mrežasto prošupljeni poklopac. Pojedine česti mangale često su bogato bosirane i pozlaćene.

* * *

U bosanskoj kući, koja se prikazuje u bosansko-hercegovачkom odjeljenju milenijske izložbe, istaknute su najznačajnije forme kućnog tipusa, da se tim načinom gledaocu pruži što više iscrpiva slika.

Što se unutarnje uredbe tiče, to su temeljem skoro isključivo takovi motivi, koji su izragjeni prema u etnografskim zbirkama bosansko-hercegovackog zemalja.

ili drugih još na licu mesta nalazećih se originala.

Kao osobito uzorna zgrada spomena je vrijedna jedna od najstarijih u Sarajevu, »ruždija« (škola), koja po svoj prilici potječe iz XVII. vijeka. Iz nje su uzeti motivi dekoracije šišeta, širokog zidnog friza, prošupljenih prozora i polichromne ornamente harem luka.

Druga stara kuća, iz koje potječu osobito lijepi motivi za rezbarije i mozaik, bila je kuća nekadašnjeg *Kadijeffendiye Saburića* u Sarajevu; osim ove neke je spomenut i stari *konak*, sjedište nekadašnjeg kajmakama iz Srebrnice, koji je također bio bogato iskičen stropovima i poplatama.

Svi su ovi originali, koji su vrlo stari, u nizu dvorana u zemaljskom muzeju u Sarajevu tako namješteni, da pružaju vijernu sliku nekadašnje svoje uporabe.

Gdje je trebalo ovdje se nalazeće motive popuniti ili zaokružiti, učinjeno je to na temelju drugih, u zemlji nalazećih se originala.

Narodno odjelo.

Prelazimo sada k nošnji.

Bošnjaka i Hercegovaca karakteriše u svakom položaju ističuće se svojstvo, koje bi moglo многim narodima služiti uzorom: a to je skrajna čistoća, kojom se osobito njegovo odjelo odlikuje. U Bosni i Hercegovini rijetko je kad vidjeti odrpanca, a i nadničar dolazi u poslu jednostavno do duše ali čisto odjeven.

Poput svakog prirodnog naroda prianja i bosansko-hercegovacki uz sjajno odjevanje, a muž se isto tako voli kititi, kao i žena.

Vrste nošnje su mnogobrojne i slike-vite; razlike nastaju iz vjerskih, podnebnih i tradicionalnih razloga.

Prije svega valja razlikovati gradsku nošnju od seoske. Prva je finija, bogatija i prema stališkim odnošajima različita.

Sjajem svojim najviše se odlikuje odjelo muhamedanke. Svrha modi nije

muzeja ili drugih još na лицу mjesto nalazećih se originala.

Kao osobito uzorna zgrada spomena je priješa jedna od najstarijih u Sarajevu, »ruždija« (škola), koja po svoj prilici potječe iz XVII. vijeka. Iz nje su uzeti motivi dekoracije šišeta, širokog zidnog friza, prošupljenih prozora i polichromne ornamente harem luka.

A другa stara kuća, iz koje potječu osobito lijepi motivi za rezbarije i mozaik, bila je kuća nekadašnjeg *Kadijeffendiye Saburića* u Sarajevu; osim ove neke je spomenut i stari *konak*, sjedište nekadašnjeg kajmakama iz Srebrnice, koji je također bio bogato iskičen stropovima i poplatama.

Ci su ovi originali, koji su vrlo stari, u nizu dvorana u zemaljskom muzeju u Sarajevu tako namješteni, da pružaju vijernu sliku nekadašnje svoje uporabe.

Gdje je trebalo ovdje se nalazeće motive popuniti ili zaokružiti, učinjeno je to na temelju drugih, u zemlji nalazećih se originala.

Narodno odjelo.

Prelazimo sada k nošnji.

Bošnjaka i Hercegovaca karakteriše u svakom položaju ističuće se svojstvo, koje bi moglo многим narodima služiti uzorom: a to je skrajna čistoća, kojom se osobito njegovo odjelo odlikuje. U Bosni i Hercegovini rijetko je kad vidjeti odrpanca, a i nadničar dolazi u poslu jednostavno do duše ali čisto odjeven.

Poput svakog prirodnog naroda prianja i bosansko-hercegovacki uz sjajno odjevanje, a muž se isto tako voli kititi, kao i žena.

Vrste nošnje su mnogobrojne i slike-vite; razlike nastaju iz vjerskih, podnebnih i tradicionalnih razloga.

Prije svega valja razlikovati gradsku nošnju od seoske. Prva je finija, bogatija i prema stališkim odnošajima različita.

Sjajem svojim najviše se odlikuje odjelo muhamedanke. Svrha modi nije

ovdje da ističe oblike tijela, već da ih što više zaklanja i da ih ovije bogatom, u bojama i nakitu šaroliko blistajućom se tkanicom.

Najvažnije česti odijela su pri tom: *dimije*, šroke, iz najskupljе tkanine naćinjene, zlatnim okrajcima i vezivom iskićene pelengače, koje sižu do gledanja; *ječerma*, kratak prsluk bez rukava, koji se uz grudi tijesno privija; *fermen*, kratak prsluk, takogjer bez rukava, ali spreda otvoren i bogatim ornamentalnim vezivom od zlata tako obasut, da se često ni vret tkanine spoznati ne može.

Ovu opravu nose i djevojke i žene; slijedeći komadi nose se pak u svrhu razlikovanja.

Svaka muhamedanska žena posjeduje u svojoj toaleti bar jednu *anteriju*, koju joj pri svadbi predaje mladoženja i koju će i nadalje nositi prigodom svečanosti. — To je dugačka kabanica s uskim, dugim, dolje rasporennim rukavima, obično iz svile, kadife ili brokata i toll bogato zlatom prošivena, da vrijednost takove kabanice često iznosi više stotina forinti.

Osim anterijs nosi udata žena još i čurdiju, kratak krznom optočen haljetak sa dugim rukavima.

Osobitu važnost ulazu u razlikovanje nakita glave u muhamedanske žene i djevojke.

Djevojci visi kosa u pletenicama niz lega, a kiti je cvijećem, zlatnim novcem i običajnim fesom. Žena nosi pako kosu na polak zamotanu. Fes se pokrije tako zvanim *tepelukom*, pokrovcem, u obliku tanjura, koji je biserjem, zlatom, novcem itd. bogato iskićen. S ovoga više naokolo preko glave široke svilene rese, a oko cijelog — izuzevši tepeluk — ovija se tamna mahrama, *jemenija*. Niske šljaste cipele, pupeće ili šroke, žute čizmice iz saffijana popunjavaju kućnicu toaletu muhamedanke.

Kako je oprava sjajna, tako je često i ostali nakit bogat. Važan komad je pojas sa svojom velikom, u lijepoj formi biserjem ili filigranerijom urešenom sponkom. Od inoga nakita rabe se ogrlice, prstenje, diadem, narukvice itd. Nakit

ovdje da ističe oblike tijela, već da ih što više zaklanja i da ih ovije bogatom, u bojama i nakitu šaroliko blistajućom se tkanicom.

Naјvažniji česti odijela su pri tom: *dimije*, šroke, iz najskupljе tkanine naćinjene, zlatnim okrajcima i vezivom iskićene pelengače, koje sižu do gledanja; *ječerma*, kratak preduk bez rukava, koji se uz grudi tijesno privija; *fermen*, kratak preduk, također bez rukava, ali spreda otvoren i bogatim ornamentalnim vezivom od zlata tako obasut, da se često ni vret tkanine spoznati ne može.

Ovu opravu nose i djevojke i žene; slijedeći komadi nose se pak u svrhu razlikovanja.

Svaka muhamedanska žena posjeduje u svojoj toaleti bar jednu *anteriju*, koju joj pri svadbi predaje mladoženja i koju će i nadalje nositi prigodom svečanosti. — To je dugačka kabanica s uskim, dugim, dolje rasporennim rukavima, obično iz svile, kadife ili brokata i toll bogato zlatom prošivena, da vrijednost takove kabanice često iznosi više stotina forinti.

Osim anterijs nosi udata žena još i čurdiju, kratak krznom optočen haljetak sa dugim rukavima.

Osobitu važnost ulazu u razlikovanje nakita glave u muhamedanske žene i djevojke.

Djevojci visi kosa u pletenicama niz leđa, a kiti je cvijećem, zlatnim novcem i običajnim fesom. Žena nosi pako kosu na polak zamotanu. Fes se pokrije tako zvanim *tepelukom*, pokrovcom, u obliku tanjura, koji je biserjem, zlatom, novcem itd. bogato iskićen. S ovoga više naokolo preko glave široke svilene rese, a oko cijelog — izuzevši tepeluk — ovija se tamna mahrama, *jemenija*. Niske šljaste cipele, pupeće ili šroke, žute čizmice iz saffijana popunjavaju kućnicu toaletu muhamedanke.

Kako je oprava sjajna, tako je često i ostali nakit bogat. Važan komad je pojas sa svojom velikom, u lijepoj formi biserjem ili filigranerijom urešenom sponkom. Od inoga nakita rabe se ogrlice, prstenje, diadem, narukvice itd. Nakit

taj nije muhamedanki nikada ni dosta bogat, ni dosta težak. Muhamedanka naravno nikada ne ide na ulicu u potpunoj svojoj sjajnoj toaleti, djevojke, polaze li van, prikriju se laganom, velikom mahramom, dočim se zene posvema zastiru.

Zove li ih nekamo prešan posao, tada zaogrnu dugačku crnu, do zemlje sižuću kabanicu, »feredžu«, koja čak i prste zastire, pošto tugje oko ni ovih vidjeti ne smije. Glava je povrh toga u bijele mahrame tako umotana, da samo oko kroz mali raspor može provirivati.

Nošnji žena drugih vjerozakona uzorom je nošnja muhamedanskih žena.

Spanjolke razlikuju se svojom nošnjom samo malo od muhamedanaka, samo nakit glave u gotičko je drukčiji, što im rese od mahrame dugačko niz ramena vise. Prijasnijih vremena nosele bi i Spanjolke feredži sličnu uličnu kabanicu iz crvene svile, dočim bi lice zastirale bijelim mahramama.

Nošnja kršćanski sastoji doduše od sličnih komada, ali je ipak jednostavnija; kad je od dragocjenije tkamine, to je ipak tamnije i manje bujne boje.

Katoličke gospođe, koje sa muhamedankama vazda vrlo živo opće, opnašaju i njihovu nošnju više, dočim se one istočno-pravoslavne vjere od prvobitne nošnje ponešto udaljuju, te naročito dimije perhoresciraju, koje samo djevojke ili mlade žene nose.

Muško odijelo sastoji se od *salvara*, širokih pelengača sa pričvršćenim ili posebnim tozlicima (dokolenicama); od *džemadan*, prsluka bez rukava, koji prsa do vrata zastire; pod ovim se nosi *gječema*, prsluk od laka sukna sa rukavima; zatim *fermet*, kratak bogato iskićen kaput bez rukava, a nad ovim po ružnom vremenu kratak, gdjekad krznom optočen *gunj*.

Osobiti dio odijela zrelijeg muža jest *dolama*, do koljena sižući, široki nabrani kaput.

Značajno je u muškaraca naglavje, jer po njegovim niansama uz malu vježbu nije teško pogoditi pojedine stališe.

Mladici i momci i mnogi bogatiji otmjenici nose samo fes; stariji ljudi

ista. Nakit taj niče muhamedanki nikada ni dosta bogat, ni dosta težak. Muhamedanka naravno nikada ne ide na ulicu u potpunoj svojoj sjajnoj toaleti, djevojke, polaze li van, prikriju se laganom, velikom mahramom, dočim se zene posvema zastiru.

Zove li ih nekamo prešan posao, tada zaogrnu dugačku crnu, do zemlje sižuću kabanicu, »feredžu«, koja čak i prste zastire, pošto tugje oko ni ovih vidjeti ne smije. Glava je povrh toga u bijele mahrame tako umotana, da samo oko kroz mali raspor može provirivati.

Nošnji žena drugih vjerozakona uzorom je nošnja muhamedanskih žena.

Španjolke razlikuju se svojom nošnjom samo malo od muhamedanaka, samo nakit glave u gotičko je drukčiji, što im rese od mahrame dugačko niz ramena vise. Prijasnijih vremena nosele bi i Španjolke feredži sličnu uličnu kabanicu iz crvene svile, dočim bi lice zastirale bijelim mahramama.

Nošnja kršćanski sastoji doduše od sličnih komada, ali je ipak jednostavnija; kad je od dragocjenije tkamine, to je ipak tamnije i manje bujne boje.

Katoličke gospođe, koje sa muhamedankama vazda vrlo živo opće, opnašaju i njihovu nošnju više, dočim se one istočno-pravoslavne vjere od prvobitne nošnje ponešto udaljuju, te naročito dimije perhoresciraju, koje samo djevojke ili žene nose.

Muško odijelo sastoji se od *salvara*, širokih pelengača sa pričvršćenim ili posebnim tozlicima (dokolenicama); od *džemadan*, prsluka bez rukava, koji prsa do vrata zastire; pod ovim se nosi *gječema*, prsluk od laka sukna sa rukavima; zatim *fermet*, kratak bogato iskićen kaput bez rukava, a nad ovim po ružnom vremenu kratak, gdjekad krznom optočen *gunj*.

Osobiti dio odijela zrelijeg muža jest *dolama*, do koljena sižući, široki nabrani kaput.

Značajno je u muškaraca naglavje, jer po njegovim niansama uz malu vježbu nije teško pogoditi pojedine stališe.

Mladici i momci i mnogi bogatiji otmjenici nose samo fes; stariji ljudi

oviju ga sarukom, kojemu je boja različita. U hodže i zakonoše je bijel ko snijeg; u hadžije (hadžasnika na Meću) žutkasto bijel s bogatim vezivom od svile (takozvana ahmedija); u derviša zelen; velikaš imade svilen trabolos; kmet rabi crven ili jednostavno išaranu vunenu mahramu.

U kršćana je saruk crven ili tamne boje, rijetko kad išaran.

Običaj je u muhamedanaca, da si obriju kosu a samo na tjemenu ostavljaju uvojak. Isti — kako to praznovjerje uči — služi za to, da na sudnjem danu grješnike, kojima je preko oštре ko sablja sirat čuprije poći, pa će se strovaliti, a luhovi anđeli-čuvari uz moguću uхватiti za perčin, pa je ovako možda iz ponora vječnog prokletstva spasiti. I velik dio seljačkog žiteljstva obiju vjeroispovijesti brije si kosu. Prijašnjih su vremena kršćani nosili kosu u kute, a moci je takovih i danas još mač po selima.

I brada se obično brije: samo hadžije i zakonoše nose punu bradu, koja se ne smije kratiti.

Kako žena uživa u svojem nakitu, tako je Bošnjaku bio najveći ponos u oružju, koje bijaše dio njegovog odijela. Oko pasa nosi svoj arzenal: široki iz više pretinaca sastojeci kožnati pojaz (bensila). Ovdje je spremjen par malih pušaka sa šipkom, dugački *handžar*, spreda još dvije *palacke* (nabojničice), *enam* (spremka za kurjan) i barutnjaka. Ta je oprema bila masivna iz kovine, ponajviše od srebra i bogato ukrašena. Dugačka puška (karamfilka) ili kratki štuc (šisana) i zavinuta sablja popunila bi opremu Bošnjaka i Hrvatova.

Još valja spomenuti nakit, koji se je i kao oklop rabio: *toka*, garnitura srebrnih dugmeta ili plojki, što su prikrivale sva prsa te ih štitile od udarca sabljom.

Pojedine sastojine odijela gradskoga svijeta skroz su sličnoga kroja, a samo u bojama se razlikuju, u koliko je odijelo muhamedanaca šarolik i bogato, u kršćana pak tamne boje, obično tamnomodro sa crnim gajtanima.

oviju ga sarukom, kojemu je boja različita. U hodže i zakonoše je bijel ko snijeg; u hadžije (hadžasnika na Meću) žutkasto bijel s bogatim vezivom od svile (takozvana ahmedija); u derviša zelen; velikaš imade svilen trabolos; kmet rabi crven ili jednostavno išaranu vunenu mahramu.

U kršćana je saruk crven ili tamne boje, rijetko kad išaran.

Običaj je u muhamedanaca, da si obriju košu a samo na tjemenu ostavljaju uvojak. Isti — kako to praznovjerje uči — služi za to, da na sudnjem danu grješnike, kojima je preko oštре ko sablja sirat čuprije poći, pa će se strovaliti, a luhovi anđeli-čuvari uz moguću uхватiti za perčin, pa je ovako možda iz ponora vječnog prokletstva spasiti. I velik dio seljačkog žiteljstva obiju vjeroispovijesti brije si kosu. Prijašnjih su vremena kršćani nosili kosu u kute, a moci je takovih i danas još mač po selima.

I brada se obično brije; samo kršćane i zakonoše nose punu bradu, koja se ne smije kratiti.

Kako žena uživa u svojem nakitu, tako je Bošњaku bio najveći ponos u oružju, koje bijaše dio njegovog odijela. Oko pasa nosi svoj arzenal: široki iz više pretinaca sastojeci kožnati pojaz (bensila). Ovdje je spremjen par malih pušaka sa šipkom, dugački *handžar*, spreda još dvije *palacke* (nabojničice), *enam* (spremka za kurjan) i barutnjaka. Ta je oprema bila masivna iz kovine, ponajviše od srebra i bogato ukrašena. Dugačka puška (karamfilka) ili kratki štuc (šisana) i zavinuta sablja popunila bi opremu Bošnjaka i Hrvatova.

Još valja spomenuti nakit, koji se je i kao oklop rabio: *toka*, garnitura srebrnih dugmeta ili plojki, što su prikrivale sva prsa te ih štitile od udarca sabljom.

Pojedine sastojine odijela gradskoga svijeta skroz su sličnoga kroja, a samo u bojama se razlikuju, u koliko je odijelo muhamedanaca šarolik i bogato, u kršćana pak tamne boje, obično tamnomodro sa crnim gajtanima.

Dočim se kod odijela gradskog svijeta uvijek isti, ako i od slučaja do slučaja modificirani tip ponavlja, pokazuje odijelo seljačkog pucanstva kojekakve mjestne različnosti. S vremenom su postajale pojedine strogo odijeljene zone raznih tipa; tako se nošnja u Krajini bitno razlikuje od nošnje u Posavini ili Hercegovini. U slavonskim se i dalmatinskim krajinama uplit sujeđne mode vrlo opaska. U Posavini naičimmo svoro na istu nošnju, kao na lijevoj obali Save; što više pak dolaziš na jug, to sve više spoznaješ, kako u odijelu ne dira tigri upliv, pa je stoga zadržalo prvobitni bosanski značaj.

Odveć bi daleko vodilo, da čovjek pokuša navesti sve potankosti; stoga navajamo samo najbitnije karakteristike.

Prije svega valja spomenuti, da seljakinje ne nose fermena, već rabe mjesto njega različito dugacak, često do koljena siziči haljetak, takozvani *zobun*. Isti je nacimjen od darovca (lodena) te je prema predjelu drukčije bogato izvezen. Dimije običajne su u cijeloj srednjoj Bosni i u kršćanki, u Krajini pak nema ih; tamo žene nose samo prostu košulju, dočim se u pograničnom kraju sandžaka rabi još kratka haljinu, slična fustaneli. Gdje nema dimija, tamo nose žene u zimi do gležnjeva siziči tešku haljinu od darovca ili kratke vunene pelengače, tako da je teško iz daljnje razlikovati muža od žene.

Dočim seoski narod u Bosni osim vune još konoplju i lan izragjuje za zagotavljanje svojeg odijela, to se u kršćanoj Hercegovini rabi skoro izključivo vuna, u nekim predjelima dapače i za rubeninu.

Značajno je, da katoličke seljakinje vole bijelu, pravoslavne pak tamnu boju.

Ne osvrćući se na slavonske, dalmatinske i crnogorske krajine, gdje imaju stranu formu odijevanja, možemo slijedeća područja nošnje razlikovati:

Krajini, gdje žena nosi dugačku usku, na prsima i na širokim rukavima bogato izvezenu košulju i nad ovom tamni zobun, dočim glavu zastire veličinu.

Dochim se kolodijsela grackog svijeta uvijek isti, ako i od slučaja do slučaja modifičirani tip ponavlja, pokazuje odijelo seljačkog pucanstva kojekakve mjestne različnosti. S vremenom su postajale pojedine strogo odijeljene zone raznih tipa; tako se nošnja u Krajini bitno razlikuje od nošnje u Posavini ili Hercegovini. U slavonskim se i dalmatinskim krajinama uplit sujeđne mode vrlo opaska. U Posavini naičimmo svoro na istu nošnju, kao na lijevoj obali Save; što više pak dolaziš na jug, to sve više spoznaješ, kako u odijelu ne dira tigri upliv, pa je stoga zadržalo prvobitni bosanski značaj.

Odveć bi daleko vodilo, da čovjek pokuša navesti sve potankosti; stoga navajamo samo najbitnije karakteristike.

Prije svega valja spomenuti, da seljakinje ne nose fermena, već rabe mjesto njega različito dugacak, često do koljena siziči haljetak, takozvani *zobun*. Isti je nacimjen od darovca (lodena) te je prema predjelu drukčije bogato izvezen. Dimije običajne su u cijeloj srednjoj Bosni i u kršćanki, u Krajini pak nema ih; tamo žene nose samo prostu košulju, dočim se u pograničnom kraju sandžaka rabi još kratka haljinu, slična fustaneli. Gdje nema dimija, tamo nose žene u zimi do gležnjeva siziči tešku haljinu od darovca ili kratke vunene pelengače, tako da je teško iz daljnje razlikovati muža od žene.

Dochim seoski narod u Bosni osim vune još konoplju i lan izragjuje za zagotavljanje svojeg odijela, to se u kršćanoj Hercegovini rabi skoro izključivo vuna, u nekim predjelima dapače i za rubeninu.

Značajno je, da katoličke seljakinje vole bijelu, pravoslavne pak tamnu boju.

Ne osvrćući se na slavonske, dalmatinske i crnogorske krajine, gdje imaju stranu formu odijevanja, možemo slijedeća područja nošnje razlikovati:

Krajini, gdje žena nosi dugačku usku, na prsima i na širokim rukavima bogato izvezenu košulju i nad ovom tamni zobun, dočim glavu zastire veličinu.

kom bijelom okrugom (mahramom). Odijelo nije bogato, ali je zato novčani nakit često vanredno težak, koji se nosi u gjerdanu i niskosnici, na pojasu ili na kapi.

Sredjobosanska ženska nošnja razlikuje se uporabom dimija, koje samo kod starih žena nadomještava do zemlje sižuća anterija; nadalje uporabom kraćeg, prema predjelu modrog, crnog, crvenog ili smegnjeg zobuha.

Nakit glave sličan je onomu muhamedanke, samo je tu sve šire, naročito je tepeluk nalik na tanjur, kalkan (rojt) je bogatiji, često zlatom protkan, a oko jemene je vješta se brezbroj cvijeća, gjigja i srebrnih pulja (agrafa).

Hercegovacka ženska nošnja odlikuje se sjajnom svojom bjelinom. Zubun je kratak, kao i fermen, mjesto dimija nose do zemlje sižuću, ko snijeg bijelu, tešku haljinu od darovca; osobito je značajan bogati nakit novca i kovine.

Veliku razliku pokazuje u pojedinim pokrajinama pregača (*kecelja*). Najljepša je u Krajini, gdje u malenom reproducira motive čilima te je opšivena dugačkim rojtama. U srednjoj Bosni je jednostavna, u Hercegovini samo uska pruga iz smegje vune.

U dolini Spreče nose dvije kecelja, spreda i straga (opregu i zapregu), dočim se u području Drine sastoji pregača od uske, rojtama opšivene pruge.

Muška nošnja već nije tako različita, kao ženska, ali se ipak hercegovacka razlikuje od bosanske.

Dok se potonja oslanja o bogate uzorke gradskoga svijeta, nalazimo je u Hercegovini pod uplivom crnogorske nošnje; ovdje je osobito značajna kratka bijela dolama ili bjelača, koju nalazimo već na hercegovačkim spomenicima srednjeg vijeka, naročito kod Stolca.

Svaka pokrajina i svaka vjera u Bosni-Hercegovini imade svoju posebnu nošnju, ali razlika nije takova, da bi je čovjek mogao odmah naći. Tomu treba stanovite vježbe a prije svega živo općenje sa narodom; samo tako bićemo kadri iz vrsti boje ili kroja pojedinih komada pogoditi pokrajinu, dapaće i selo, odakle potječe.

velikom bijelom okrugom (mahramom). Odijelo nije bogato, ali je zato novčani nakit često vanredno težak, koji se nosi u ūerdzani i niskosnici, na pojasu ili na kapi.

Sredjobosanska ženska nošnja razlikuje se uporabom dimija, koje samo kod starih žena nadomještava do zemlje sižuća anterija; nadalje uporabom kraćeg, prema predjelu modrog, crnog, crvenog ili smegnjeg zobuha.

Nakit glave sličan je onomu muhamedanke, samo je tu sve šire, naročito je tepeluk nalik na tanjur, kalkan (rojt) je bogatiji, često zlatom protkan, a oko jemene je vješta se brezbroj cvijeća, gjigja i srebrnih pulja (agrafa).

Hercegovacka ženska nošnja olinikuje se cjanjom svojom bjelinom. Zubun je kratak, kao i fermen, mjesto dimija nose do zemlje sižuću, ko snijeg bijelu, tešku haljinu od darovca; osobito je značajan bogati nakit novca i kovine.

Veliku razliku pokazuje u pojedinim pokrajinama pregača (*kecelja*). Najljepša je u Krajini, gdje u malenom reproducira motive čilima te je opšivena dugačkim rojtama. U srednjoj Bosni je jednostavna, u Hercegovini samo uska pruga iz smegje vune.

U dolini Spreče nose dvije kecelja, spreda i straga (opregu i zapregu), dočim se u području Drine sastoji pregača od uske, rojtama opšivene pruge.

Muška nošnja već nije tako različita, kao ženska, ali se ipak hercegovacka razlikuje od bosanske.

Dok se potonja oslanja o bogate uzorke gradskoga svijeta, nalazimo je u Hercegovini pod uplivom crnogorske nošnje; ovdje je osobito značajna kratka bijela dolama ili bjelača, koju nalazimo već na hercegovačkim spomenicima srednjeg vijeka, naročito kod Stolca.

Svaka pokrajina i svaka vjera u Bosni-Hercegovini imade svoju posebnu nošnju, ali razlika nije takova, da bi je čovjek mogao odmah naći. Tomu treba stanovite vježbe a prije svega živo općenje sa narodom; samo tako bićemo kadri iz vrsti boje ili kroja pojedinih komada pogoditi pokrajinu, dapaće i selo, odakle potječe.

Značajno je za bosansku nošnju, da se njezine forme kreću u granicama starodrevnih tradicija, a čuvaju ih rijetkim konzervativizmom. Promjene, što su toli draglo nastale okupacijom, te koje su toli silno uplivale na duševni i materijalni život naroda, utječaće i tu u modifirajućem pravcu, akoprem dosta sporu. Ali upravo ove tradicionalne forme zanimaju etnografa u velike, što će ovo nekoliko primjera razjasniti.

Uzorek spomenutih srebrnih oklopa (toka) nalazimo u predpovjesnim grobovima Hallstadtske perioda u Bosni. U kotaru srebreničkom bijaše običajan u žena nakit glave, koji je nalik na stare phrygijske kape, a cijelokupni kovni nakit glave u Hercegovke potječe od formi, koje nalazimo među iskopinama perioda slavenske seobe.

Značajno je za bosansku nošnju, da se njezine forme kreću u granicama starodrevnih tradicija a čuvaju ih rijetkim konzervativizmom. Promjene, što su toli draglo nastale okupacijom, te koje su toli silno uplivale na duševni i materijalni život naroda, utječaće i tu u modifirajućem pravcu, akoprem dosta sporu. Ali upravo ove tradicionalne forme zanimaju etnografa u velike, što će ovo nekoliko primjera razjasniti.

Uzorek spomenutih srebrnih oklopa (toka) nalazimo u predpovjesnim grobovima Hallstadtske perioda u Bosni. U kotaru srebreničkom bijaše običajan u žena nakit glave, koji je nalik na stare phrygijske kape, a cijelokupni kovni nakit glave u Hercegovke potječe od formi, koje nalazimo među iskopinama perioda slavenske seobe.

Čaršija i bosanska kavana.

Чаршија и босанска кавана.

Uz bosansku kuću prikazano je i malo bosanskog sokačkog života.

Središte svakog ovećeg mesta je čaršija, ulica, ili čitav skup sokaka i sokačica, gdje vidiš dučan do dučana, u kojima trgovci i obrtnici sve vrste robe prodavaju.

U Bosni, gde do sada nije bilo zatvorenih sela i gdje su u jednu te istu općinu spadajući dvorci često na satove bili razdaljko, bijaše samo u neznatno malo naseljina dučana, gdje je seljak mogao svoju potrebu namiriti. Na važnijim cestama bijaše doduše bakala (kramara), ali su isti prodavali samo najnužnije stvari: sol, kavu, šećer, duhan itd. A pošto je uz to seljak proizvode svoje morao u grad nositi na prodaju, bilo mu je najgodnije, da onđe sve, što treba, iz zasluzbine svoje nabavi. Tim su načinom u bosanskim gradovima čaršije procvale. Tu imade robe velike vrijednosti, promet je, načito prigodom sajmova, neobično živahan, a gledaocu se ukazuju vazda nove, zanimljive i slikovite pojave.

Dučani su u čaršijama čudnovato jednostavni, od drva načinjeni, iako prema to po noći osim možda kakvoga pasvanždije ni duše nema, to se za kragu ne zna a i požari su vrlo rijetki. Pokušeni su daleko izboženim krovom, koji kupce od kiše štiti, a redovito se grupiraju oko od požara sigurne magaze i to u njezinu fronti. K svakoj ovakvoj kolibi spada mala sobica u straga ležećoj magazi, gdje je osobito dragocjena roba spremljena. Dučan zatvaraju na ulici dva kapka, koji se poprečnom drvenom gredom zatvaraju. Jedan se diže u vis te se prikvači uz

Uz bosansku kuću prikazano je i malo bosanskog sokačkog života.

Središte svakog ovećeg mesta je čaršija, ulica, ili čitav skup sokaka i sokačica, gdje vidiš dučan do dučana, u kojima trgovci i obrtnici sve vrste robe prodavaju.

U Bosni, gde do sada nije bilo zatvorenih sela i gdje su u jednu te istu općinu spadajući dvorci često na satove bili razdaljko, bijaše samo u neznatno malo naseljina dučana, gdje je seljak mogao svoju potrebu namiriti. Na važnijim cestama bijaše doduše bakala (kramara), ali su isti prodavali samo najnužnije stvari: sol, kavu, šećer, duhan itd. A pošto je uz to seljak proizvode svoje morao u grad nositi na prodaju, bilo mu je najgodnije, da onđe sve, što treba, iz zasluzbine svoje nabavi. Tim su načinom u bosanskim gradovima čaršije procvale. Tu imade robe velike vrijednosti, promet je, načito prigodom sajmova, neobično živahan, a gledaocu se ukazuju vazda nove, zanimljive i slikovite pojave.

Dučani su u čaršijama čudnovato jednostavni, od drva načinjeni, iako prema to po noći osim možda kakvoga pasvanždije ni duše nema, to se za kragu ne zna a i požari su vrlo rijetki. Pokušeni su daleko izboženim krovom, koji kupce od kiše štiti, a redovito se grupiraju oko od požara sigurne magaze i to u njezinu fronti. K svakoj ovakvoj kolibi spada mala sobica u straga ležećoj magazi, gdje je osobito dragocjena roba spremljena. Dučan zatvaraju na ulici dva kapka, koji se poprečnom drvenom gredom zatvaraju. Jedan se diže u vis te se prikvači uz

krov, drugi se spušta i služi ob dan kupcima kano klupa.

Nutarnja se uredba mijenja prema nuždi obzirom na robu, što se prodaje.

U tim se dučanima prodavaju svi mogući proizvodi, počevši od najjednostavnijih sirovina do najskupocjenijih proizvoda raznih umjetničkih zanata, koji se od vajkada u Bosni osobito tjeraju i koji su u novije vrijeme vanredno procvati.

U prikazanoj čaršiji uzete su onakove industrijalne grane u obzir, koje bosanskom sajmu radi originalnosti proizvoda osebujni mjesni kolorit podaju.

Prije svega su spomena vrijedne radionice u Sarajevu etabliranih umjetničko-obrtnih atelijera, o kojima je na drugom mjestu potanje pisano. Ovima se desno i lijevo od ulaza industrijalnog paviljona pridružuju najznamenitiji domaći zanati.

Megju ovima valja na prvom mjestu spomenuti industriju srebra. Motivi ove starodrevne umjetnosti kreću se skroz u krugu tradicionalnih formi, iako su tehnički pomagala dosta primitivna. O razdiobi posla nema tu govora. Kujundžija sam topi srebro, sam ga lijeva u komade, sam kuje šipke i plojke, sam toči žice činovate finoće i sam si priređuje lehem, kojim one šipke, plojke i žice u kicene ornamente spaža.

Druge važne grane kovinske tehnike zastupaju bakardiće, bučakije i pirinđije (koji izrađuju mlinove za kavu).

U Bosni je običajno bakreno posuđe, a razgranjeno je uslijed valjanosti proizvoda, koja i čini, da ta grana industrije lijepo uspijeva.

Nu ne pravi se od bakra samo jednostavno kuhinjsko posuđe, nego i velik broj manje više bogato izragjenih graviranih ili prošupljenih nakit-posuda.

Motivi istima su skroz orientaliski i ukusnog sloga. U ornamentici razvio se pod lokalnim uplivima osebujni pravac sloga.

U najljepše proizvode ove tehnike spada kiceni buhurdan (posuda za kapanje) prošupljenim poklopcom u obliku kupole; ibrik (vrč za vodu) sa pripadajućim legenom; feneri (lampe) sa lje-

kovom, drugi se spušta i služi ob dan kupcima kano klupa.

Nutarša se uredba mijenja prema nuždi obzirom na robu, što se prodaje.

U tim se dučanima prodavaju svi mogući proizvodi, počevši od najjednostavnijih sirovina do najskupocjenijih proizvoda raznih umjetničkih zanata, koji se od vajkada u Bosni osobito tjeraju i koji su u novije vrijeme vanredno procvati.

U prikazanoj čaršiji uzete su onakove industrijalne grane u obzir, koje bosanskom sajmu radi originalnosti proizvoda osebujni mjesni kolorit podaju.

Prije svega su spomena vrijedne radionice u Sarajevu etabliranih umjetničko-obrtnih atelijera, o kojima je na drugom mjestu potanje pisano. Ovima se desno i lijevo od ulaza industrijalnog paviljona pridružuju najznamenitiji domaći zanati.

Među ovima valja na prvom mjestu spomenuti industriju srebra. Motivi ove starodrevne umjetnosti kreću se skroz u krugu tradicionalnih formi, iako su tehnički pomagala dosta primitivna. O razdiobi posla nema tu govora. Kujundžija sam topi srebro, sam ga lijeva u komade, sam kuje šipke i plojke, sam toči žice činovate finoće i sam si priređuje lehem, kojim one šipke, plojke i žice u kicene ornamente spaža.

Druge važne grane kovinske tehnike zastupaju bakardiće, bučakije i pirinđije (koji izrađuju mlinove za kavu).

U Bosni je običajno bakreno posuđe, a razgranjeno je uslijed valjanosti proizvoda, koja i čini, da ta grana industrije lijepo uspijeva.

Nu ne pravi se od bakra samo jednostavno kuhinjsko posuđe, nego i velik broj manje više bogato izrađenih graviranih ili prošupljenih nakit-posuda.

Motivi istima su skroz orientaliski i ukusnog sloga. U ornamentici razvio se pod lokalnim uplivima osebujni pravac sloga.

U najljepše proizvode ove tehnike spada kiceni buhurdan (posuda za kapanje) prošupljenim poklopcom u obliku kupole; ibrik (vrč za vodu) sa pripadajućim legenom; feneri (lampe) sa lje-

po bosiranim prošupljenim poklopcom; kavene kante itd.

Dok je Bošnjak još sa sjajnim svojim oružjem izlazio, sačinjavali su *bicakcije* jednu od najvažnijih obrtnih grana. Izragljivali su vrlo cijenjene jatagane, handžare i sablje od domaćih ili sa istoka importiranih vrsta čelika, od kojih su osobite cijene bile demeskinjske i kara-horosanske vrste.

Danas to oružje sve više isčezava iz radionice bicakcije, a njegovo mjesto zauzeće manje opasni noževi, vilice i dr., no i ovim se predmetima još i danas rado daju forme smrtonosnog oružja prijašnjeg vremena.

Zgotavljanje *kavenih mlinova*, specijaliteta Gornjeg Vakufa i Bugojna, odlikuje se čudnovatom konstrukcijom mlinskog ustroja, gdje jednostavna uređba omogućuje regulaciju zrnja u svim stepenima finoće. Vanjski je oblik tih mlinova valjak; urez sastoji od raznih, osobito lijepo izvedenih motiva.

Od drugih obrtnih grana evo tu još *terziluka* (krojački ducan), gdje se ono bogato iskiceno odjelo zgotavlja, koje sačinjava ponos Bošnjaka; zatim *telala* (staretinara), koji u Bosni tjera dosta znamenit zanat. Po šerijatskom zakonu mora se naime svaka ostavina muhamedanaca bez iznimke dražbenim putem prodati a tek ubrani novac dijeli se među baštincima. Najprije se ta dražba obavlja među baštincima samim, a što ovi ne kupuju, to dobije telal, da javnom dražbom proda. Pošto ovaj često sam nugja, to s vremenom skuplja najčudnovatije stvari, koje mu šaroliko dučan ispunjavaju.

Daljnja su tri dučana puna robe *kožarske industrije*, koja u Bosni znatno uspijeva te se i izvozi (sarači), *dvorče-rezbarstva*, što se osobito u okolišu Konjice, nadalje u kotarima Petrovac, Glamoc, Ljubuški a i inače u zemlji kao kućni obrt tjera, — i *keramike*, osobitom obzirom na najznamenitija mjesta fabrikacije oko Kiselača.

Sliku ovu završuje *kavana*, koja je ročito muhamedanu omiljelo zabaviste.

Ovdje sjedi skrštenih nogu na minderu, pušći svoj čibuk ili cigaretu,

po bosiranim prošupljenim poklopcom; kavene kante itd.

Dok je Bošnjak još sa sjajnim svojim oružjem izlazio, sačinjavali su *bicakcije* jednu od najvažnijih obrtnih grana. Izragljivali su vrlo cijenjene jatagane, handžare i sablje od domaćih ili sa istoka importiranih vrsta čelika, od kojih su osobite cijene bile demeskinjske i kara-horosanske vrste.

Danas to oružje sve više isčezava iz radionice bicakcije, a njegovo mjesto zauzeće manje opasni noževi, vilice i dr., no i ovim se predmetima još i danas rado daju forme smrtonosnog oružja prijašnjeg vremena.

Zgotavljanje *kavenih mlinova*, specijaliteta Gornjeg Vakufa i Bugojna, odlikuje se čudnovatom konstrukcijom mlinskog ustroja, gdje jednostavna uređba omogućuje regulaciju zrnja u svim stepenima finoće. Vanjski je oblik tih mlinova valjak; urez sastoji od raznih, osobito lijepo izvedenih motiva,

Od drugih obrtnih grana evo tu još *terziluka* (krojački dučan), gdje se ono bogato iskiceno odjelo zgotavlja, koje sačinjava ponos Bošnjaka; zatim *telala* (staretinara), koji u Bosni tjera dosta znamenit zanat. Po šerijatskom zakonu mora se naime svaka ostavina muhamedanaca bez iznimke dražbenim putem prodati a tek ubrani novac dijeli se među baštincima. Najprije se ta dražba obavlja među baštincima samim, a što ovi ne kupuju, to dobije telal, da javnom dražbom proda. Pošto ovaj često sam nugja, to s vremenom skuplja najčudnovatije stvari, koje mu šaroliko dučan ispunjavaju.

Daljnja su tri dučana puna robe *kožarske industrije*, koja u Bosni znatno uspijeva te se i izvozi (sarači), *dvorče-rezbarstva*, što se osobito u okolišu Konjice, nadalje u kotarima Petrovac, Glamoc, Ljubuški a i inače u zemlji kao kućni obrt tjera, — i *keramike*, osobitom obzirom na najznamenitija mjesta fabrikacije oko Kiselača.

Sliku ovu završuje *kavana*, koja je narочito muhamedanu omiljelo zabaviste.

Ovdje sjedi skrštenih nogu na minderu, pušći svoj čibuk ili cigaretu, srčući

srčući mirisavu kavu, gledajući u daljinu, motreći slikovitu prirodu. Zabava teče tu rijetko kad živahno, pošto je muhamedancu misao mir najveći užitak.

Omamna pića tuj se ne toče nikada; osim kave dobivaju se tu samo još razne vrste šurupa, naročito iz ruža priređeno mirisavo piće, onda limonade i grenadine.

Uz velik broj čibuka vrlo je važna *nargila*, od koje se čovjek omamlije dimom neke vrste duhana (tumbekije). Pušaća nargile svladajuće ugodan polusan.

Od igara goji se tu samo šah i dama.

Kava se priređuje na osobiti način. Svetlosmeđe pržena zrna stucavaju se u dibeku od brezovine željeznim batićem, a onda se taj prašak kroz fino sito prosije. Brašno dovoljno za jednu ili više zdjelica meće se u suhi ibrik, polje uzavrelom, prije već zaslagnjom vodom, pa se zatim pristavlja u žeravicu, da malko uzavrije.

Miješanjem poluđuje se bistrenje od toza, koji se spušta na dno. Tim načinom priređena kava pridržaće svoj potpuni miris i aromatični ukus.

mirisavu kavu, gledajući u daljinu, motreći slikovitu prirodu. Zabava teče tu rijetko kad živahno, pošto je muhamedancu misao mir najveći užitak.

Omamna pića tuj se ne toče nikada; osim kave dobivaju se tu samo još razne vrste šurupa, naročito iz ruža priređeno mirisavo piće, onda limonade i grenadine.

Uz velik broj čibuka vrlo je važna *nargila*, od koje se čovjek omamlije dimom neke vrste drvana (tumbekije). Pušaća nargile svlađajuće ugodan polusan.

Od igara goji se tu samo šah i dama.

Kava se priređuje na osobiti način. Svetlosmeđe pržena zrna stucavaju se u dibeku od brezovine željeznim batićem, a onda se taj prašak kroz fino sito prosije. Brašno dovoljno za jednu ili više zdjelica meće se u suhi ibrik, polje uzavrelom, prije već zaslagnjom vodom, pa se zatim pristavlja u žeravicu, da malko uzavrije.

Miješanjem poluđuje se bistrenje od toza, koji se spušta na dno. Tim načinom priređena kava pridržaće svoj potpuni miris i aromatični ukus.

Bosansko-hercegovačke željeznice.

Босанскo-херцеговачке жељезнице.

Narodno gospodarstvena važnost жељезница nije se sigurno u nijednoj zemlji toliko pregnantno isticala, kano u Bosni i Hercegovini; istodobno sa razvojem жељezničke mreže procvala je trgovina i industrija, kako se to prije povjesno znamenite godine 1878. jedva i pomisliti moglo.

Do te godine postojala u Bosni samo normalna pruga Doberlin-Banjaluka, koju je pod carsko-otomanskim vladom sagradio poduzetnik barun Hirsch. No malo godina kasnije obustavljen je promet na ovoj prugi poradi manjkavog dohotka, a жељезница je propala; tek god. 1879. stavljen je uslijed naredbe c. i kr. zajedničkog ratnog ministarstva ova жељезница opet u promet, te je spоčetka služila reduvitoru privažanju ratnog materijala svake vrste.

Poteškoće, pod kojima je privažanje uslijed manjkavog stanja cesta i glavnih pruga operacije uslijedilo, bijahu povođom, da je ratna uprava odlučila gradnju primitivne жељeznice iz Bos. Broda do Žepča, odnosno do Zenice. Ista je priključena normalnoj жељезnici Slav. Brod-Bos.-Brod, koja u duljini od 3.6 km. obe obale Save spaja 489 m. dugačkom жељeznom čuprijom. Жeljezница sagrađena je o trošku c. i kr. zajedničkog ratnog ministarstva po poduzetniku barunu Dragutinu Schwarzu.

Gradnja provobitne жељeznice Bos.-Brod-Žepče-Zenica povjerena je poduzetnicima Hügel i Sager, koji su ovu gradnju unatoč tadašnjim vrlo tegotnim, uslijed elementarnih nepogodnosti još nepovolj-

našim odnošajima u dosta kratkom vremenu dovršili. Pruga Bos. Brod-Žepče (144.5 km.) dograđena je za $7\frac{1}{2}$, a pruga Žepče-Zenica (45.1 km.) za $4\frac{1}{2}$ mjeseci, tako da je prva pruga 8. juna 1879., a potonja 10. septembra 1879. predana javnom prometu. Kolotečina ove жељезnice široka je 76 cm., pošto su poduzetnici baš imali gragjevni materijal ove širine.

Pošto je pruga predana prometu za vožnju osoba i tereta, pridržana je njezina, od pukog slučaja ustanovljena širina obzirom na goroviti značaj Bosne i Hercegovine i nadalje.

Godinu dana poslije otvorenja prometa na pruzi Bos.-Brod-Zenica dozvolilo je zakonodavno zastupstvo obju pola monarhije, da se жељезница produži do glavnoga grada Sarajeva. Da se kasnije eventualno uzmognе poprimiti normalna širina, to su na prugi Zenica-Sarajevo uporabljeni razmjeri normalne širine (250 m. minimalni polunjer), a i svi veći objekti podgradnje izvedeni su za normalnu širinu; uz to odmaknuta je os kolotečine prama osi objekata za 50 cm. spram rijeke, tako da se жељезница definitivno mogla graditi u pravcu rijeke Bosne.

Upravu ove državne жељeznice, koja je vlasništvo zem. erara (otvorena 5. oktobra 1882.), preuzeala je ratna uprava, a nazvana je ta čitava, 268.2 km. dugačka жељeznica »c. i kr. bosanska жељeznica«. Ravnateljstvo iste bivaše s početka u Derventi, odakle je god. 1880. prešlo u Sarajevo; upravljao je njome viši stozerni časnik, koji je neposredno bio podregjen c. i k. zajedničkomu ratnom ministarstvu. Ravnateljstvo ovo bivaše organizovano po uzoru austro-ugarskih жељezničkih ravnateljstava i sastojiće se od 4 odsjeka: opća uprava, odsjek za promet i trgovačku službu, odsjek za nadzor i udržavanje жељeznice, te odsjek za službu vlakovodstva i rada u radio-nicama.

Gradnja жељeznice od Bos.-Broda do Sarajeva uslijedila je ponajviše iz strategijskih razloga; uslijed kasnijeg kulturnog procvata Bosne i Hercegovine morao se je uzeti shodan obzir i na trgovinu i industriju, a za potonju imalo

vezovoljničkim odnošajima u dosta kratkom временu dovršili. Pruga Bos.-Brod-Žepče (144.5 km.) dograđena je za $7\frac{1}{2}$, a pruga Žepče-Zenica (45.1 km.) za $4\frac{1}{2}$ mjeseci, tako da je prva pruga 8. juna 1879., a potonja 10. septembra 1879. predana javnom prometu. Колотечина ове жељезnice široka je 76 cm., pošto su poduzetnici baš imali gragjevni materijal ove širine.

Pošto je pruga predana prometu za vožnju osoba i tereta, pridržana je njezina, od pukog slučaja ustanovljena širina obzirom na goroviti značaj Bosne i Hercegovine i nadalje.

Godinu dana poslije otvorenja prometa na pruzi Bos.-Brod-Zenica dozvolilo je zakonodavno zastupstvo obju pola monarhije, da se жељезница produži do glavnoga grada Sarajeva. Da se kasnije eventualno uzmognе poprimiti normalna širina, to su na prugi Zenica-Sarajevo uporabljeni razmjeri normalne širine (250 m. minimalni polunjer), a i svi veći objekti podgradnje izvedeni su za normalnu širinu; uz to odmaknuta je os kolotečine prama osi objekata za 50 cm. spram rijeke, tako da se жељезница definitivno mogla graditi u pravcu rijeke Bosne.

Upravu ove državne жељeznice, koja je vlasništvo zem. erara (otvorena 5. oktobra 1882.), preuzeala je ratna uprava, a nazvana je ta čitava, 268.2 km. dugačka жељeznica »c. i kr. bosanska жељeznica«. Ravnateljstvo iste bivaše s početka u Derventi, odakle je god. 1880. prešlo u Sarajevo; upravljao je njome viši stozerni časnik, koji je neposredno bio podregjen c. i k. zajedničkomu ratnom ministarstvu. Ravnateljstvo ovo bivaše organizovano po uzoru austro-ugarskih жељezničkih ravnateljstava i sastojiće se od 4 odsjeka: opća uprava, odsjek za promet i trgovačku službu, odsjek za nadzor i udržavanje жељeznice, te odsjek za službu vlakovodstva i rada u radio-nicama.

Gradnja жељeznice od Bos.-Broda do Sarajeva uslijedila je ponajviše iz strategijskih razloga; uslijed kasnijeg kulturnog procvata Bosne i Hercegovine morao se je uzeti shodan obzir i na trgovinu i industriju, a za potonju imalo

se je prirediti tlo. Tomu je trebalo u jednu ruku uspostaviti svezu sa Jadran-skim morem, da se eksportnoj trgovini Bosne otvorи јеftinji morski put, u drugu pak ruku valjdo je dizati industrijalne tvornice za izrabljivanje bogatih ugljenika kod D.-Tuzie. Za svezu sa morem bijaše mjerodavna dolina Neretve kako radi njene veličine, tako i radi položaja, pošto ova rijeka spaja središte zemlje sa morem; u ovoj dakle dolini trebalo je drugu glavnu prometnu žilu na svaki način uvesti. Godine 1884. otpoće se graditi transverzalna pruga Metković-Sarajevo, a dogragnjena je s pogledom na raspoloživa novčana sredstva u 4 periode.

U prvoj periodi otvorena je 14. juna 1885. 42'4 km. dugačka pruga Metković-Mostar. Prometom upravljala je zasebna uprava u Mostaru, kojoj bijaše na čelu nadmјernik i koja je neposredno bila podregjena c. i kr. zajedničkom ministarstvu financija (poslovi za Bosnu i Hercegovinu).

Ova pruga izgradnjena je preko Rame u Ostrožac (65' km.) dne 22. augusta 1888., odavde do Konjica (13' km.) 10. novembra 1889., a ostali dio, 55' km. dugačka pruga Konjic-Sarajevo, predan je prometu dne 1. augusta 1891.

U graditeljstveno — tehničkom pogledu dijeli se pruga Metković-Sarajevo u dolinsku prugu Metković-Konjic, gorskiju prugu Konjic-Pazarić i sjevernu dolinsku prugu Pazarić-Sarajevo. Gradnja pruge Metković-Mostar nije našla na osobite poteskoće, a i pruga Mostar-Vojno, koju je o vlastitom već trošku izvelo građevno odjeljenje zemaljske vlade, našla je još lako tlo, tako da je bilo moguće, prugu ponajviše u većoj udaljenosti od rijeke voditi. Nu tim većih, gotovo ne-savladih zapreka bilo je kod gradnje željeznice od Vojna do Jablanice uslijed divljeg, gudurastog značaja klanca Neretve blizu Vojna, naročito kod Grahovice, gdje u 3 km. dugačkom tjesnacu korito rijeke vrleti tako sužavaju, da tu u kratkom vremenu imade razlike u visini vode do 15 m.

Pruga preko Konjice je gorska željeznička u potpunom smislu govora. Uslijed silnih klisura i raskidanih vrleti

imalo se je prirediti tlo. Tomu je trebalo u jednu ruku uspostaviti svezu sa Jadran-skim morem, da se eksportnoj trgovini Bosne otvorи јеftinji morski put, u drugu pak ruku valjdo je dizati industrijalne tvornice za izrabljivanje bogatih ugljenika kod D.-Tuzie. Za svezu sa morem bijaše mjerodavna dolina Neretve kako radi njene veličine, tako i radi položaja, pošto ova rijeka spaja središte zemlje sa morem; u ovoj dakle dolini trebalo je drugu glavnu prometnu žilu na svaki način uvesti. Godine 1884. otpoće se graditi transverzalna pruga Metković-Sarajevo, a dogragnjena je s pogledom na raspoloživa novčana sredstva u 4 periode.

U prvoj periodi otvorena je 14. juna 1885. 42'4 km. dugačka pruga Metković-Mostar. Prometom upravljala je zasebna uprava u Mostaru, kojoj bijaše na čelu nadmјernik i koja je neposredno bila podregjena c. i kr. zajedničkom ministarstvu financija (poslovi za Bosnu i Hercegovinu).

Ova pruga izgrađena je preko Rame u Ostrožac (65' km.) dne 22. augusta 1888., odavde do Konjica (13' km.) 10. novembra 1889., a ostali dio, 55' km. dugačka pruga Konjic-Sarajevo, predan je prometu dne 1. augusta 1891.

U graditeljstveno — tehničkom pogledu dijeli se pruga Metković-Sarajevo u dolinsku prugu Metković-Konjic, gorskiju prugu Konjic-Pazarić i sjevernu dolinsku prugu Pazarić-Sarajevo. Gradnja pruge Metković-Mostar nije našla na osobite poteskoće, a i pruga Mostar-Vojno, koju je o vlastitom već trošku izvelo građevno odjeljenje zemaljske vlade, našla je još lako tlo, tako da je bilo moguće, prugu ponajviše u većoj udaljenosti od rijeke voditi. Nu tim većih, gotovo ne-savladih zapreka bilo je kod gradnje željeznice od Vojna do Jablanice uslijed divljeg, gudurastog značaja klanca Neretve blizu Vojna, naročito kod Grahovice, gdje u 3 km. dugačkom tjesnacu korito rijeke vrleti tako sužavaju, da tu u kratkom vremenu imade razlike u visini vode do 15 m.

Pruga preko Konjice je gorska željeznička u potpunom smislu govora. Uslijed silnih klisura i raskidanih vrleti

moralii su se prokopati tuneli, a da se prebrodi vodomogja, morao se uz sustav adhezije primijeniti i sustav zupčane tračnice.

Prometna uprava premještena je sada iz Mostara u Sarajevo, kano u središte zemlje, te je pod imenom prometnog ratnatajstva podređena zemaljskoj vladi. Istodobno ukinuta je do sada na stanicu c. i kr. bosanske željeznicu u Derventi nalazeća se poslovica za pravke, te je sa nužnim skladištima na novo ustrojena u Sarajevu; troškove, nastale u to ime, nosile su sve uske pruge Bosne i Hercegovine.

Nuždno je spomenuti, da u doba gradnje transverzalne pruge Sarajevo-Metković pada reguliranje utoka Neretve, koje je austri. vlada dala provesti troškom od 7 milijuna for., tako da se u Metkoviću kano tovarištu za morske terete mogu bez zapreke usidriti parobrodi do 600 tona.

Još za vrijeme gradnje prije spomenute željezničke pruge dogradila se je i pruga državne željeznicu Dobojs-Siminhan, tako, da se je ova, 66'7 km. dugačka željezница mogla 29. aprila 1886. predati prometu; ista je kano ogrank bosanske željeznicu predana u upravu c. i kr. zajedničkog ratnog ministarstva.

Gradnji državne željeznicu Dobojs-Siminhan bijaše povod obilje slanika i ugljenika; izvrsna kakvoća smejeg ugijena imade daleko izvan granica Bosne veliku progut, te je procvat mnogobrojnih industrijalnih tvornica u sjevernom dijelu ove zemlje vanredno pospješila.

Prema sveudiljnemu razvoju Bosne i Hercegovine dograguje se sada i druga, takozje zapadna transverzalna pruga, koja će ovim zemljama otvoriti put u zemlju, koja graniči sa Bosnom i k moru, naine pruga Lašva-Aržano, kojoj će se priključiti uska željeznička Spljet-Aržano u Dalmaciji. Projekt za potonju prugu već je izragjen, te je c. kr. austri. vlada za dalmatinski dio sve shodne odredbe već izdala.

Akoperem će se ova nova željeznička u Bosni doticati putem svakog važnijeg mjestu u području svoje mreže, ipak je bilo moguće broj vodomogja, koje

moralii su se prokopati tuneli, a da se prebrodi vodomogja, morao se uz sustav adhezije primijeniti i sustav zupčane tračnice.

Prometna uprava premještena je sada iz Mostara u Sarajevo, kano u središte zemlje, te je pod imenom prometnog ratnatajstva podređena zemaljskoj vladi. Istodobno ukinuta je do sada na stanicu c. i kr. bosanske željeznicu u Derventi nalazeća se poslovica za pravke, te je sa nužnim skladištima na novo ustrojena u Sarajevu; troškove, nastale u to ime, nosile su sve uske pruge Bosne i Hercegovine.

Nuždno je spomenuti, da u doba gradnje transverzalne pruge Sarajevo-Metković pada reguliranje utoka Neretve, koje je austri. vlada dala provesti troškom od 7 milijuna for., tako da se u Metkoviću kano tovarištu za morske terete mogu bez zapreke usidriti parobrodi do 600 tona.

Još za vrijeme gradnje prije spomenute željezničke pruge dogradila se je i pruga državne željeznicu Dobojs-Siminhan, tako da se ova 66'7 km. dugačka željeznička mogla 29. aprila 1886. predati prometu; ista je kano ogrank bosanske željeznicu predana u upravu c. i kr. zajedničkog ratnog ministarstva.

Gradnji državne željeznicu Dobojs-Siminhan bijaše povod obilje slanika i ugljenika; izvrsna kakvoća smejeg ugijena imade daleko izvan granica Bosne veliku progut, te je procvat mnogobrojnih industrijalnih tvornica u sjevernom dijelu ove zemlje vanredno pospješila.

Premja u svudašnjemu razvoju Bosne i Hercegovine dograguje se sada i druga, takozje zapadna transverzalna pruga, koja će ovim zemljama otvoriti put u zemlju, koja graniči sa Bosnom i k moru, naine pruga Lašva-Aržano, kojoj će se priključiti uska željeznička Spljet-Aržano u Dalmaciji. Projekt za potonju prugu već je izragjen, te je c. kr. austri. vlada za dalmatinski dio sve shodne odredbe već izdala.

Akoperem će se ova nova željeznička u Bosni doticati putem svakog važnijeg mjestu u području svoje mreže, ipak je bilo moguće broj vodomogja, koje

valja pregaziti, svesti na dvije. To je između doline Lašve i Vrbasa 1360 m. dugačkim tunelom prokopana vodomogja Komara, onda visočina Kupres, na koju se željezničica uspinje počevši od Bugojna, postižući najvišu tačku u 720 m. dugačkom, 1202 m. nad morom ležaćem tunelu povrh Mračnja; odavde će trasa s početka polagano a onda velikom brzinom padati u dolinu Sutice. Sljeme Privala, kojim se svršava Duvno polje kod Županča napram kotlini Buškoga blata, prokopaće se 1280 m. dugačkim tunelom, a tuk dalmatinskog mjeseta Aržano dospije se prvi put na zemaljsku granicu, koja se uslijed razvoja trase još dva puta prekorачuje.

Od ove je pruge, za koju se je takojer morao izabrati mješoviti prometni sustav, do sada 70,8 km. u prometu i to 30,1 km. dugačka pruga Lašva-Travnik, otvorena 26. oktobra 1893. i pruga do Bugojna (40,7 km.), otvorena 15. oktobra 1894.

Od ove se pruge grani u postaji D. Vakuf 33,7 dugačka željezničica u Jajce, taj biser Bosne, koji obiluje mnogim prirodnim krasotama; potonja pruga predana je prometu dne 1. maja 1895.

Ta će se željeznička pruga preko Jajca po svoj prilici nastaviti napram planini Crnojgori, jer bogate šume ove planine osiguvaju zasnovanoj željezničici izdašni tovar. Istina da studije k ovom projektu još nijesu dovršene, ali trasa će se svakako uzduž Plive nakon prelaza preko vodomogje voditi plodnom dolinom Sane, čim bi se postignuo priključak preko Prijedora k c. i kr. vojnoj željezničici Banjaluka-Doberlin. I na ovoj, 145,5 m. dugačkoj pruzi moraće se uvesti mješoviti prometni sustav.

Osim navedenih, općemu prometu služećih pruga nalaze se u priklučku k glavnoj mreži u prometu još tri industrijalne željeznicice i to: Usora-željezničica, 40,9 km. dugačka, vlasništvo tvrtke Morpurgo i Parente, sagragljena u svrhu izvoza duge. Ovu privatnu željeznicu sa 76 cm. širokom kolotičinom rukovodi tvrtka na temelju dobivene dozvole pomoći upraviteljstva u Usori.

valja pregaziti, svesti na dvije. To je između doline Lašve i Vrbasa 1360 met. dugačkim tunelom prokopana vodomogja Komara, onda visočina Kupres, na koju se željezničica uspinje počevši od Bugojna, postižući najvišu tačku u 720 m. dugačkom, 1202 m. nad morom ležaćem tunelu povrh Mračnja; odavde će trasa s početka polagano a onda velikom brzinom padati u dolinu Sutice. Sljeme Privala, kojim se svršava Duvno polje kod Županča napram kotlini Buškoga blata, prokopaće se 1280 m. dugačkim tunelom, a tuk dalmatinskog mjeseta Aržano dospije se prvi put na zemaljsku granicu, koja se uslijed razvoja trase još dva puta prekorачuje.

Od ove je pruge, za koju se je također morao izabratati mješoviti prometni sustav, do sada 70,8 km. u prometu i to 30,1 km. dugačka pruga Lašva-Travnik, otvorena 26. oktobra 1893. i pruga do Bugojna (40,7 km.), otvorena 15. oktobra 1894.

Od ove se pruge grani u postaji D. Vakuf 33,7 dugačka željezničica u Jajce, taj biser Bosne, koji obiluje mnogim prirodnim krasotama; potonja pruga predana je prometu dne 1. maja 1895.

Ta će se željeznička pruga preko Jajca po svoj prilici nastaviti napram planini Crnojgori, jer bogate šume ove planine osiguvaju zasnovanoj željezničici izdašni tovar. Istina da studije k ovom projektu još nijesu dovršene, ali trasa će se svakako uzduž Plive nakon prelaza preko vodomogje voditi plodnom dolinom Sane, čim bi se postignuo priključak preko Prijedora k c. i kr. vojnoj željezničici Banjaluka-Doberlin. I na ovoj, 145,5 m. dugačkoj pruzi moraće se uvesti mješoviti prometni sustav.

Osim navedenih, općemu prometu služećih pruga nalaze se u priklučku k glavnoj mreži u prometu još tri industrijalne željeznicice i to: Usora-željezničica, 40,9 km. dugačka, vlasništvo tvrtke Morpurgo i Parente, sagragljena u svrhu izvoza duge. Ovu privatnu željeznicu sa 76 cm. širokom kolotičinom rukovodi tvrtka na temelju dobivene dozvole pomoći upraviteljstva u Usori.

Druga veća industrijalna željezničica Podlugovi-Vareš polazi od postaje Podlugovi na prugi Sarajevo-Brod (duljina 24,5 km.) k talijanici u Varešu, dočim 22,2 km. dugačka gorska željezničica Vogošća-Čevljanović-Ivančići služi za razvajanje manganovih ruda i šumskih proizvoda. Potonja industrijalna željezničica otvorena je 26. januara 1885., a prva 7. novembra 1895.; s obima upravlja bos.-herc. državna željezničica.

Osim toga služi još jedna željezničica, koja vodi od postaje Ilidže u cvatuću banju istog imena isključivo za osobni promet, dočim se od cijelokupne mreže po priliku 20 tovarnih željeznicu odvajaju k raznim industrijalnim tvornicama.

Dne 27. jula 1895 prešla je c. i kr. bosanska željezničica u vlasništvo zemљe, tako da su sada sve u širini od 76 cm. izvedene željezničke pruge Bosne i Hercegovine, u koliko su sagragljene iz javnih sredstava, pod zajedničkom upravom. Prometom ove 664,5 km. obuhvaćajuće mreže upravlja iz prijašnjeg prometnog ravnateljstva preustrojeno ravnateljstvo bos.-herc. državnih željeznic sa sjedištem u Sarajevu. Na čelu mu je viši činovnik bos.-herc. zemaljske uprave kao ravnatelj, dočim ostalo osoblje sačinjava zasebni zbor sa vlastitom mirovinskom i bolestničkom zakladom; isti sastoji od 19 nadčinovnika, 120 činovnika, 14 željezničkih liječnika, 290 podčinovnika i dnevničara i 312 sa dekretom namještenih zvanjnika niže službe; osim toga imade do 1200 zanatlija i nadnica.

Ovomu je ravnateljstvu povjerena i uprava 4,9 km. dugačke električne željezničice u Sarajevu, koja je uređena za promet osoba i za tovare.

Nadzor nad svim željeznicama u Bosni i Hercegovini vrši kao najviša nadzorna oblast u zemlji gragjevno odjeljenje zemaljske vlade, gdje je u tu svrhu uređen zasebni željeznički departement s istim djelokrugom, kako ga imadu generalna nadzorništva austro-ugarskih željeznic. Željeznička se služba vrši po ustanovama zasebnog, po N. c. i kr. apostolskom Veličanstvu sankcijiranog željezničkog prometnog reda;

Druga veća industrijalna željezničica Podlugovi-Vareš polazi od postaje Podlugovi na prugi Sarajevo-Brod (duljina 24,5 km.) k talijanici u Varešu, dočim 22,2 km. dugačka gorska željezničica Vogošća-Čevljanović-Ivančići služi za razvajanje manganovih ruda i šumskih proizvoda. Potonja industrijalna željezničica otvorena je 26. januara 1885., a prva 7. novembra 1895.; s obima upravlja bos.-herc. državna željezničica.

Osim toga služi još jedna željezničica, koja vodi od postaje Ilidže u cvatuću banju istog imena isključivo za osobni promet, dočim se od cijelokupne mreže po priliku 20 tovarnih željeznicu odvajaju k raznim industrijalnim tvornicama.

Dne 27. jula 1895 prešla je c. i kr. bosanska željezničica u vlasništvo zemљe, tako da su sada sve u širini od 76 cm. izvedene željezničke pruge Bosne i Hercegovine, u koliko su sagragljene iz javnih sredstava, pod zajedničkom upravom. Prometom ove 664,5 km. obuhvaćajuće mreže upravlja iz prijašnjeg prometnog ravnateljstva preustrojeno ravnateljstvo bos.-herc. državnih željeznic sa sjedištem u Sarajevu. Na čelu mu je viši činovnik bos.-herc. zemaljske uprave kao ravnatelj, dočim ostalo osoblje sačinjava zasebni zbor sa vlastitom mirovinskom i bolestničkom zakladom; isti sastoji od 19 nadčinovnika, 120 činovnika, 14 željezničkih liječnika, 290 podčinovnika i dnevničara i 312 sa dekretom namještenih zvanjnika niže službe; osim toga imade do 1200 zanatlija i nadnica.

Ovomu je ravnateljstvu povjerena i uprava 4,9 km. dugačke električne željezničnice u Sarajevu, koja je uređena za promet osoba i za tovare.

Nadzor nad svim željeznicama u Bosni i Hercegovini vrši kao najviša nadzorna oblast u zemlji gragjevno odjeljenje zemaljske vlade, gdje je u tu svrhu uređen zasebni željeznički departement s istim djelokrugom, kako ga imadu generalna nadzorništva austro-ugarskih željeznic. Željeznička se služba vrši po ustanovama zasebnog, po N. c. i kr. apostolskom Veličanstvu sankcijiranog željezničkog prometnog reda;

prometni propisnik preuzet je pako iz monarhije bez ikakove promjene.

Promet na bos.-herc. državnim željeznicama provagja se uopće po istim pravilima, kao i na austr. i ugarskim željeznicama, ali se pri tom uzima obzir na odnosaže Bosne i Hercegovine, te na osebujnosti uskih kolotecića. Osobito sadržaje propis o signalizaciji bitne polaznice sve dole, dok ne će biti od potrebe, da se ti propisi uslijed sveudilj rastuće brzine vožnje pooštire.

Razvijetak prometa.

Niže istaknuti podaci iz prometne godine 1894. predviđavaju današnju prometu snagu na bos.-herc. državnim željeznicama.

Svega je otpušteno 19.200 plačajućih vlakova (ne računajući ovamo tovarne željeznice); od toga otpada na svim prugama na dan poprječno 52.6 vlakova, a na dan i kilometar 5.9 vlakova.

Svaka lokomotiva prevalila je u godini 20.912 km. (najviše do 38.000 km.), svaka os osobnog vagona 22.571 km., svaka os teretnog vagona 10.117 km.

Osobni je vagon 2-2 puta toliko svladao, koliko teretni; od sjedala popunjeno je 40.8%, od nosivosti teretnih kola uporabljeno je 41.7%.

Na kilometar prometne duljine otpada 21.217 osnih kilometara osobnih i 58.513 osnih kilometara teretnih kola; uračunjanjem poštovnih i tovarnih kola iznala je specifična prometna gustoća 84.325 km. kolne osi.

Da se ovaj promet svlada, služilo je 70 lokomotiva sa 11.970 l-P. i 1.063t adhezionalne težine; nadalje 203 osobnih kola sa 4.272 sjedala i 1.170 teretnih kola sa tovarnom težinom od 10.500 t.

Da se uštedi pretovarivanje tereta, koje valja na kratke duljine uskom kolotecićom otpremiti, upotrebljavaju se valci po Langbeinovom sustavu; isti su 800 kgtr. teški i dopuštaju prevažanje normalnih kola. Manipulacija s ovim valjcima (natovarivanje i skidanje) obavlja se na zasebnoj tračnici za

nog reda; prometni propisnik preuzet je pako iz monarhije bez ikakove promjene.

Promet na bos.-herc. državnim željeznicama provagja se uopće po istim pravilima, kao i na austrijskim i ugarskim željeznicama, ali se pri tom uzima obzir na odnosaže Bosne i Hercegovine, te na osebujnosti uskih kolotecića. Osobito sadržaje propis o signalizaciji bitne polaznice sve dole, dok neće biti od potrebe, da se ti propisi uslijed sveudilj rastuće brzine vožnje pooštire.

Razvijetak prometa.

Niže istaknuti podaci iz prometne godine 1894. predviđavaju današnju prometu snagu na bos.-herc. državnim željeznicama.

Svega je otpušteno 19.200 plačajućih vlakova (ne računajući ovamo tovarne željeznice); od toga otpada na svim prugama na dan poprječno 52.6 vlakova, a na dan i kilometar 5.9 vlakova.

Svaka lokomotiva prevalila je u godini 20.912 km. (najviše do 38.000 km.), svaka os osobnog vagona 22.571 km., svaka os teretnog vagona 10.117 km.

Osobni je vagon 2-2 puta toliko svladao, koliko teretni; od sjedala popunjeno je 40.8%, od nosivosti teretnih kola uporabljeno je 41.7%.

Na kilometar prometne duljine otpada 21.217 osnih kilometara osobnih i 58.513 osnih kilometara teretnih kola; uračunjanjem poštovnih i tovarnih kola iznala je specifična prometna gustoća 84.325 km. kolne osi.

Da se ovaj promet svlada, služilo je 70 lokomotiva sa 11.970 l-P. i 1.063t adhezionalne težine; nadalje 203 osobnih kola sa 4.272 sjedala i 1.170 teretnih kola sa tovarnom težinom od 10.500 t.

Da se uštedi pretovarivanje tereta, koje valja na kratke duljine uskom kolotecićom otpremiti, upotrebljavaju se valci po Langbeinovom sustavu; isti su 800 kgtr. teški i dopuštaju prevažanje normalnih kola. Manipulacija s ovim valjcima (natovarivanje i skidanje) obavlja se na zasebnoj tračnici za

nekoliko časova, pa se na ovakovim valjcima kad i kad i troja kola na jedan put prevažaju sa postaje Bos.-Brod do tamošnje rafinerije petroleja.

Cijeli vozni park bos.-herc. državnih željeznica, postavljen na tračnicu, zapremao bi duljinu od 11 km.; sve na bos.-herc. državnim željeznicama god. 1894 otpremljene (plačajuće) osobe i tovari trebali bi vlak u duljini od 664 km.

Postaje, brojem 84, spojene su među sobom brzojavom i telefonom, važnije postaje imaju distanc-signale.

Profil svjetlog prostora bos.-herc. državnih željeznica širok je 3.600 m. a visok 3.650 m. povrh brida šinja, dokim je tovarni profil širok 2.500 m. a visok 2.850 m. povrh sredine krova od kola.

Prometna statistika.

Na bos.-herc. državnim željeznicama su u prometu čisto osobni, mješoviti i teretni vlakovi; najveća brzina osobnih vlakova iznosi 37 km. (naprim 23 km. u prvim godinama), a teretnih vlakova 25 km. u satu.

Godine 1895. uvedene lokomotive za osobne vlakove dopuštaju brzinu vožnje do 50 km. u satu; današnja će se brzina vlakova povišiti, čim se bude na dotičnim prugama uveo novi profil normalnih šinja (21.8 kg. od kurentnog metra).

A povišenje se ta brzina tim lakše, pošto su vlakovi već provigjeni automatskim zaporima Hardjeva sustava i pošto dugačka i teška kola sa hodnicima i uz veliku brzinu mirno teku.

Teret čistih osobnih vlakova iznosi 110 t. usponom od 9%. I lokomotive teretnih vlakova nose znatnu težinu a karakteristično je, da najteža peterostruko skopčana lokomotiva bos.-herc. državnih željeznica uz adhezionalnu težinu od 42 t. razvija vožnu silu od 6400 kg.; rjezina je dakle jakost jednaka jakosti lokomotive normalne širine. I trostruko skopčana radikalna lokomotiva Klosevljeve konstrukcije, koja je osebuj-

niči za nekoliko časova, na se na ovakovim valjcima kad i kad i troja kola na jedan put prevažaju sa postaje Bos.-Brod do tamošnje rafinerije petroleja.

Cijeli vozni park bos.-herc. državnih željeznica, postavljen na tračnicu, zapremao bi duljinu od 11 km.; sve na bos.-herc. državnim željeznicama god. 1894 otpremljene (plačajuće) osobe i tovari trebali bi vlak u duljini od 664 km.

Postaje, brojem 84, spojene su među sobom brzojavom i telefonom, važnije postaje imaju distanc-signale.

Profil svjetlog prostora bos.-herc. državnih željeznica širok je 3.600 m. a visok 3.650 m. povrh brida šinja, dokim je tovarni profil širok 2.500 m. a visok 2.850 m. povrh sredine krova od kola.

Prometna statistika.

Na bos.-herc. državnim željeznicama su u prometu čisto osobni, mješoviti i teretni vlakovi; najveća brzina osobnih vlakova iznosi 37 km. (naprim 23 km. u prvim godinama), a teretnih vlakova 25 km. u satu.

Godine 1895. uvedene lokomotive za osobne vlakove dopuštaju brzinu vožnje do 50 km. u satu; današnja će se brzina vlakova povišiti, čim se bude na dotičnim prugama uveo novi profil normalnih šinja (21.8 kg. od kurentnog metra).

A povišenje se ta brzina tim lakše, pošto su vlakovi već provigjeni automatskim zaporima Hardjeva sustava i pošto dugačka i teška kola sa hodnicima i uz veliku brzinu mirno teku.

Teret čistih osobnih vlakova iznosi 110 t. usponom od 9%. I lokomotive teretnih vlakova nose znatnu težinu a karakteristično je, da najteža peterostruko skopčana lokomotiva bos.-herc. državnih željeznica uz adhezionalnu težinu od 42 t. razvija vožnu silu od 6400 kg.; rjezina je dakle jakost jednaka jakosti lokomotive normalne širine. I trostruko skopčana radikalna lokomotiva Klosevljeve konstrukcije, koja je osebuj-

nosti uske kolotečne izvrsno prilagođen tip, vozi uz adhezionalnu težinu od 20 t. vlakove sa teretom do 420 t. Na prugama sa zupčanim tračnicama uvedene su kombinirane lokomotivne sustava Abt, kojim pojačani tip posjeduje 300 FP. a voze strminama do 60% vlakove u težini od 80 t.

Preko mjestne strmine dobivaju osobni i mješoviti vlakovi na adhezionalnim prugama, ako treba, predprege, dočim se teretnim vlakovima od otvara priključuje još jedna lokomotiva; na zupčanim prugama upotrebljavaju se lokomotive za vožnje i rivanje; potonje se također skupčaju sa vlakom a uz to se umeće vacuum-zapori.

Istdobna uporaba lokomotiva za vožnje i rivanje ukazala se je na prugama bos.-herceg. državnih željeznica vrlo probitacnom, te je i ovaj način vrlo prikladnim sredstvom za pospešivanje prometa.

Strojarna elektriciteta.

Dne 1. maja 1895. otvorena je strojarna za proizvajanje munićije (za rasvetu trovodni sustav 2×110 Volt, za željezinu 300 Volt). Ona sastoji iz centrali (kotlarnica i strojarnica i zgrade upraviteljstva) i postaje akumulatora, smještene po prilici u sredini grada, konačno iz kolnice električne željeznice kod glavnog kolodvora (Sve je međusobom spojeno telefonom). Strojarna izvedena je, što se rasvjetne tice, za kakovih 4000 istodobno gorućih žariljki svjetlom od 16 svijeća, a može se proširiti i na 6500; mreža je već udešena za 6500 žariljki; što se željeznička tice, stoji 150—180 konjskih sile na raspolaganje.

Mreži svjetla priključeno je sada 780 žariljki razne jakosti i 28 svjetiljki na luk za javnu i oko 4000 žariljki za privatnu rasvetu i za prenašanje snage (pri tome su svjetiljke na luk, elektromotori s ventilatorima, ukupno $2\frac{1}{2}$ konjskih snaga) i drugi radni motori (ukupno 10 k. snaga), preračunani na žariljice od 16 svijeća. Privatnih stro-

jljicava konstrukcije, koja je osobičnosti uske kolotečne izvršno priključen tip, vozi uz adhezionalnu težinu od 20 t. vlakove sa teretom do 420 t. Na prugama sa zupčanim tračnicama uvedene su kombinirane lokomotivne sustava Abt, kojim pojačani tip posjeduje 300 I-P. a voze strminama do 60% vlakove u težini od 80 t.

Preko mjestne strmine dobivaju osobni i mješoviti vlakovi na adhezionalnim prugama, ako treba, predprege, dočim se teretnim vlakovima od otvara priključuje još jedna lokomotiva; na zupčanim prugama upotrebljavaju se lokomotive za vožnje i rivanje; potonje se također skupčaju sa vlakom a uz to se umeće vacuum-zapori.

Istdobna uporaba lokomotiva za vožnje i rivanje ukazala se je na prugama bosansko hercegovačkih državnih željeznica vrlo probitacnom, te je i ovaj način vrlo prikladnim sredstvom za pospešivanje projekta.

Strojarna elektriciteta.

Dne 1. maja 1895. otvorena je strojarna za proizvajanje munićije (za rasvetu trovodni sustav 2×100 Volt, za željezinu 300 Volt). Ona sastoji iz centrali (kotlarnica i strojarnica i zgrade upraviteljstva) i postaje akumulatora, smještene po prilici u sredini grada, konačno iz kolnice električne željeznice kod glavnog kolodvora. (Sve je međusobom spojeno telefonom). Strojarna izvedena je, što se rasvjetne tice, za kakovih 4000 istodobno gorućih žariljki svjetlom od 16 svijeća, a može se proširiti i na 6500; mreža je već udešena za 6500 žariljki; što se željeznička tice, stoji 150—180 konjskih sile na raspolaganje.

Mreži svjetla priključeno je sada 780 žariljki razne jakosti i 28 svjetiljki na luk za javnu i oko 4000 žariljki za privatnu rasvetu i za prenašanje snage (pri tome su svjetiljke na luk, elektromotori s ventilatorima, ukupno $2\frac{1}{2}$ konjskih snaga) i drugi radni motori (ukupno 10 k. snaga), preračunani na žariljice od 16 svijeća. Privatnih stro-

java za prenašanje sile, koji su nadovezani na električnu željeznicu, imade za sada dva sa $3\frac{1}{2}$ i 1 konj. silom.

U kotlarnici električne centrale nalaze se 3 trostruka parna kotla (J. Eisele, Budimpešta) sa $8\frac{1}{2}$ atmosf. tlaka i 150 m^3 površine za loženje sa Kubaliničkim kurenjem (bezdimno gorenje), a imade još mjeesta za 2 kotla. U susjednoj strojarnici nalaze se 3 Compoundova parostroja za kondenzaciju (J. Láng, Budimpešta) svaki sa 150 FP. Svaki od ovih parostroja tjeran 2 dynama LH 20 (Siemens i Halske, Beč) tvornom snagom od 60.000 Watt. Po danu radi samo jedan parostroj sa jednim dynamom za željezinu a sa drugim za akumulator, koji se potonji dynamo može upotrebiti i za proizvajanje svjetla. Na veće radi i drugi parostroj sa 2 dynama oko proizvajanja svjetla. Treći je parostroj sa 2 dynama a pričuv.

Poslije 11 sata noći (zaključak prometa na električnoj željeznicu) ne radi se u centrali ništa, već preuzima struju akumulatorna postaja, smještena u po prilici 1 km. udaljenom gradskom kolodvoru. Ista sastoji iz 130 elementa sustava Tudor, a posjeduje kapacitet od 1610 do 2130 ampére-sata pri jakosti struje od 483, odnosno 276 ampéra za $3\frac{1}{2}$, odnosno $8\frac{1}{2}$ sata.

Električna željezница uređena je nadzemnom strujom po sustavu Siemens i Halske. Ista vodi od postaje Sarajevo do gradskog kolodvora u središtu grada; kod tvornice duhana odcijepljuje se te ide uzduž desne obale Miljacke do nove vijećnice. Za sada izgrajena je potonja pruga samo do Latinske čuprije a postoji namjera, da se sada ukupno 5 km. dugacka električna željezница vodi do nove vijećnice, pa da se odatle okrug dovrši sve do gradskog kolodvora. Za sada treba 20 časova za promet na prugi kolodvor Sarajevo — gradski kolodvor i tvornica duhana — latinska čuprija; osim toga obavlja se na prvanjog pruzi za vrijeme intervala oprema tereta u Sarajevo prisjelih vagona pomoći električne lokomotive.

Osobni promet posreduje 5 motornih kola i 8 nuzkola (to su od nekadašnj

jeba). Privatnih strojeva za prenasanje sile, koji su nadovezani na električnu željezinu, imade za sada dva sa $3\frac{1}{2}$ i 1 konj. silom.

U kotlarnici električne centrale nalaze se 3 trostruka parna kotla (J. Ajzler, Budimpešta) sa $8\frac{1}{2}$ atmosf. tlaka i 150 m^3 površine za loženje sa Kubaliničkim kurenjem (bezdimno gorenje), a imade još mjeesta za 2 kotla. U susjednoj strojarnici nalaze se 3 Compoundova parostroja za kondenzaciju (J. Láng, Budimpešta) svaki sa 150 FP. Svaki od ovih parostroja tjeran 2 dynama LH 20 (Siemens i Halske, Beč) tvornom snagom od 60.000 Watt. Po danu radi samo jedan parostroj sa jednim dynamom za željezinu a sa drugim za akumulator, koji se potonji dynamo može upotrebiti i za proizvajanje svjetla. Na veće radi i drugi parostroj sa 2 dynama oko proizvajanja svjetla. Treći je parostroj sa 2 dynama a pričuv.

Poslije 11 sata noći (zaključak prometa na električnoj željeznicu) ne radi se u centrali ništa, već preuzima struju akumulatorna postaja, smještena u po prilici 1 km. udaljenom gradskom kolodvoru. Ista sastoji iz 130 elementa sustava Tudor, a posjeduje kapacitet od 1610 do 2130 ampére-sata pri jakosti struje od 483, odnosno 276 ampéra za $3\frac{1}{2}$, odnosno $8\frac{1}{2}$ sata.

Električna željezница uređena je nadzemnom strujom po sustavu Siemens i Halske. Ista vodi od postaje Sarajevo do gradskog kolodvora u središtu grada; kod tvornice duhana odcijepljuje se te ide uzduž desne obale Miljacke do nove vijećnice. Za sada izgrajena je potonja pruga samo do Latinske čuprije a postoji namjera, da se sada ukupno 5 km. dugacka električna željezница vodi do nove vijećnice, pa da se odatle okrug dovrši sve do gradskog kolodvora. Za sada treba 20 časova za promet na prugi kolodvor Sarajevo — gradski kolodvor i tvornica duhana — latinska čuprija; osim toga obavlja se na prvanjog pruzi za vrijeme intervala oprema tereta u Sarajevo prisjelih vagona pomoći električne lokomotive.

Osobni promet posreduje 5 motornih kola i 8 nuzkola (to su od nekadašnj

konjske željeznice preostali adaptirani vagoni); od ovih su neprestano u prometu 3 motorna kola a u stanovito doba 2 nuzkola. Motorna kola, uređena za 18 sjedala i 12 mesta za stajanje, imaju elektromotor u jakosti od 16 konjskih sila, koji dvostrukim lancom tjeru jednu os kola. Rasvjeta kola biva iz 4 žariljica po 16 svijeća.

Za teretni promet služi električna lokomotiva, koja je među vozilima potanke opisana.

коњске жељезнице преостали адаптирани вагони); од ових су непрестано у промету 3 моторна кола а у становито доба 2 нузкола. Моторна кола, уређена за 18 сједала и 12 места за стајање, имају електромотор у јакости од 16 коњских сила, који двоструким ланцем тјера једну ос кола. Расвјета кола бива из 4 жарилница по 16 свијећа.
За теретни промет служи електрична локомотива, која је међу возилма потанке описана.

SPECIJALNI KATALOG.

(Popis izloženih stvari).

ШПЕЦИЈАЛНИ КАТАЛОГ.

(ПОПИС ИЗЛОЖЕНИХ СТВАРН).

